

APRIL 2013 VOLUME 02 ISSUE 02

ISSN: 1987 - 6521

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING SCIENCES

- Economics and Management of Enterprises**
- Economy and Management of a National Economy**
- Mathematical Methods, Models and Information Technologies in Economics**
- Accounting, Analysis and Auditing**
- Money, Finance and Credit**
- Demography, Labor Economics**
- Management and Marketing**
- Economic Science**

APRIL 2013 VOLUME 02 ISSUE 02

ISSN: 1987 - 6521

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING SCIENCES

TBILISI, GEORGIA 2013

EDITORIAL BOARD

Honorary Editors

Agaheydar Seyfulla Isayev

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Archil Prangishvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Avtandil Silagadze

Correspondent committee-man of National Academy of Georgia. Tbilisi University of International Relationships.

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

David Narmania

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

George Malashkhia

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Jacob Meskhia

Tbilisi State University. Faculty of Economics and Business. Full Professor. Ministry of Regional Development and Infrastructure of Georgia. Chief Specialist.

Lamara Qoqiauri

Georgian Technical University. Member of Academy of Economical Sciences. Member of New York. Academy of Sciences. Director of first English school named "Nino". Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Liana Ptaschenko

Poltava National Technical University named Yuri Kondratyuk. Doctor of Economical Sciences. Professor

Maia Kapanadze.

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Paata Koguashvili

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Academician. Member of Georgia Academy of Sciences of Agriculture.

Vagif Arzumani

Doctor of Philological Sciences. Professor. Institute of Literature. Director of Literary International Relations section of the Azerbaijan National Academy of Sciences.

Zurab A. Gasitashvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Editors-in-chief:

Agricultural, Historical and Natural Sciences & Engineering

Lienara Adzhyieva. Federal State Autonomous Institution of Higher Education "Crimean Federal University named after V.I. Vernadsky" Evpatoria Institute of Social Sciences (filial branch) in Evpatoria. PhD. Associate Professor.

Economic, Management & Marketing and Engineering

Enene Menabde-Jobadze. Georgian Technical University. Academic Doctor of Economics.

Medicine, Veterinary Medicine, Pharmacy and Biology Sciences

Mariam Kharashvili. Tbilisi State Medical University. PhD MD.

Technical and Applied Sciences

Nikolay Kurguzov. State University of Pavlodar named S. Toraygirova. PhD TS. Professor. Kazakhstan.

Regional Development and Infrastructure

Jacob Meskhia. Tbilisi State University. Faculty of Economics and Business. Full Professor.

ISSN: 1987-6521; UDC: 551.46 (051.4) / B-64

©Publisher:

Community of Azerbaijanis living in Georgia. Gulustan-bssjar.

Head and founder of organization: Namig Isayev. Doctoral degree candidate. Georgian Technical University

Founder of organization: Ketevan Nanobashvili . Tbilisi Medical Academy. Professor MD. Associate Professor

©Editorial office:

Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Tel: +994 50 226 70 12

+994 55 241 70 12

+995 59 312 89 96

E-mail: engineer_namik@mail.ru , gulustan_bssjar@mail.ru

Website: www.gulustan-bssjar.com

©Typography:

AZCONCO LTD. Industrial, Construction & Consulting

Registered address: Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Community of Azerbaijanis Living in Georgia was registered by Public register of Georgia, on 11/04/2013, R/C 406090901.
<http://public.reestri.gov.ge>

Reproduction of any publishing of Black Sea Scientific Journal of Academic Research permitted only with the agreement of the publisher. The editorial board does not bear any responsibility for the contents of advertisements and papers. The editorial board's views can differ from the author's opinion. The journal published and issued by Gulustan-bssjar.

TABLE OF CONTENTS

1. Lamara Qoqiauri. METHODOLOGY AND PECULIARITIES OF MANAGEMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL COMMERCIALIZATION.....	5
2. М.М. Богдан ВЛИЯНИЕ СТИЛЯ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ НА ИЗМЕНЕНИЯ В ЛИЧНОСТИ.....	21
3. М.М. Богдан Влияние стиля семейного воспитания на степень невротизации личности.....	24
4. Е.С. Козина ГОСУДАРСТВЕННАЯ (МУНИЦИПАЛЬНАЯ) СЛУЖБА В ОРГАНИЗАЦИОННОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА.....	26
5. Е.С. Козина МЕХАНИЗМЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ.....	34
6. А.Б. Гуляева Институт физиологии растений и генетики НАН Украины ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНДИВИДУАЛЬНОГО СТИЛЯ САМОРЕГУЛЯЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ II КУРСА.....	41
7. А.Б. Гуляева РЕАЛИЗАЦИЯ ЖИЗНЕННОЙ ЦЕЛИ КАК МЕХАНИЗМ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ.....	46
8. Е.С. Козина СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В РОССИИ.....	49
9. О.Ф. Гольд ОСОБЕННОСТИ «АМЕРИКАНИЗАЦИИ» КАК КОНВЕРГЕНТНОГО ПРОЦЕССА В СОВРЕМЕННОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ.....	54
10. Ленара С. Аджисва САДІВНИЦТВО КРИМУ: НАУКОВО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.).....	60
11. Nelia A.Gluzman ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ.....	66
12. Виктория В. Любашина ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ ДОШКОЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ.....	74
13. Владислав І. Фадєєв СУТНІСТЬ, ЦІЛЬ, СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМИ РЕСУРСАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	80
14. Оксана В. Смирнова ИНФОРМАЦИОННО-КОМУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	46

15. Тетяна О. Скрябіна НАУКОВА ТА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСЬКОГО ЛІКАРЯ М. А. ОЖЕ В РОЗВИТКУ КУРОРТА САКИ.....	89
16. Леся Р. Бесараб МОЛОДЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВІДРОДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ (1990–2000-і роки).....	92
17. Микола М. Зеркаль ОСВІТНІЙ ВИМІР ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ (1991–2012).....	96
18. Володимир М. Пекарчук. ТРАДИЦІЇ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ ЯК ФАКТОР ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЕТНОСІВ УКРАЇНИ 1990 – 2000-і роки.....	101

METHODOLOGY AND PECULIARITIES OF MANAGEMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL COMMERCIALIZATION

Lamara Qoqiauri,

Doctor of Economic Sciences, Full Professor of Technical University of Georgia (Georgia)

E-mail: lqoqiauri@yahoo.com

ABSTRACT

Formation of methodology of managing commercialization of intellectual capital considers preliminary analyze of basic aspects of commercial usage of intellectual asset. The problems of commercialization of outcomes of intellectual activities (namely, intellectual property) and basic methodological approaches in the field of assessment of market price of intellectual capital belong to such aspects.

Management of commercialization of intellectual property is related with management of the process of transferring rights, its reliable registration, as well as market interrelations between various subjects with separation of groups of relations, creation of organization-legal problems and searching for adequate and relatively effective ways of solving these problems for each group.

The process of involving object of intellectual property into commercial and industrial turnover conditions assessment of their market price. Formation of prices on complex assets, which the object of intellectual property belongs to, has much more difficult nature compared with pricing of other objects of market. This is why it is the subject of active discussion of scientists and practitioners today.

Keywords: Intellectual Capital; Commercialization; Casual directions; Indicator method; Market capitalization methods.

THEORETICAL-METHODOLOGY ELEMENTS OF MANAGING INCLUSION OF OUTCOMES OF INTELLECTUAL ACTIVITIES INTO THE INDUSTRIAL TURNOVER

The issues of commercial management of intellectual capital are one of the most difficult and actual problems. Possibility of achieving final positive outcomes of innovative and investment activities of native knowledge-consuming enterprises depend greatly upon successful solution of this problem.

It shall be mentioned that researchers of commercialization issues of these so-called "Invisible Assets" in the most cases belong problems of commercialization of intellectual property with it. **Under commercialization of intellectual property we consider the process of involving into the economical turnover or own commercial activity.**¹In numbers of sources they indicate the term "Commercialization of Intellectual Capital", though there is no definition to it.² Consequently, processing methodology of managing commercialization of intellectual capital, is timely.

THE CONCEPT AND PECULIARITIES OF COMMERCIALIZATION OF INTELLECTUAL PROPERTY

It shall be mentioned that outcomes of intellectual property itself are not of any economical value without their respective use. Such utilization may be provided either in own commercial activity or by transferring right on it to the third party, or in combined form. According to the specialists, it is the process of market realization of intellectual property that is of great interest, considering formation of intellectual market and provision of income of the company by means of influencing upon them.³

¹Коммерциализация интеллектуальной собственности: проблемы и решения. Сост. и ред. И.М. Фонштейн и В.Г. Зинова. М.: Зел О, 1996. pg. 175.

²Брукинг Э. Управление интеллектуальным капиталом: проблемы и решения. [Http://www.intercapital/brooking.php](http://www.intercapital/brooking.php) Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организаций. Под. ред. Т.М. Орловой. М.: изд. дом "Социальные отношения", 2003. pg.184; Sullivan Patrick H. Profiting from Intellectual Capital : Extracting Value from Innovation. John Willey & Sons, Inc, 1998. pg. 336; Fletcher A., Cuthrie J., Steane P., Roos G. Valuing a blood service from the perspective of the stakeholder. Hamilton, Ontario, Canada, January, 14-16, 2007; Joia L.A. Using intellectual capital to evaluate education technology projects. Journal of intellectual Capital, 2000. 1.; Teece D.J. Managing intellectual capital: Organizational, strategic and policy dimensions. Oxford: Oxford University Press, 2004; Hudson W.S. Intellectual capital: How to build it, enhance it, use it. New-York Wiley, 2007.

³Интеллектуальный капитал – стратегически потенциал организаций. под. ред. Т.М. Орловой. М., 2003. pg. 189; Коммерциализация интеллектуальной собственности: проблемы и решения. Сост. и общ. ред. Н.М. Фонштейн и В.Г. Зинова. М., 1996. pg.175; Коммерциализация технологий: теория и практика. М.: Монолит, 2002, pg.269; Sullivan Patrick H. Profiting from Intellectual Capital : Extracting Value from Innovation. John Willey & Sons, Inc, 1998. pg.336; Rool J., Roos G. Measuring your company's intellectual performance. Long Range Planning, 2002. Vol. 3. pg. 419; Roos G., Edvinsson L., Rool J. Intellectual Capital: Navigating the New Business Landscape. London. Macmillan Press Ltd, 1997.

General economical and legal principle of transferring property right to the object of intellectual property considers complete or partial transfer of property right by this latest to any individual or legal entity. Any person is entitled to use intellectual property only in accordance with licenses of the owner's approval and other documents. Herewith, using outcomes of intellectual activity together with those of commercial activities, in the production process is important term to effectiveness of business and, respectively, it is the subject of managing, planning, analyzing, assessment and so on. It shall be mentioned that local enterprises in our country do not use existed intellectual resources even at the minimal level. The level of their involvement (duration of the state from processing to exploitation) is extremely low as well.

In this regard, systemic analyze of organization-legal problems is of specific practical interest upon practical realization of innovative activities of the enterprise (as basic range of industrial production), as effective regulation of own relations make basic means of forming market relation in industry and finally define purposefulness of innovative activities of the enterprise.

Actuality of solving named issues is defined by the fact that quality of processing complex problems scientifically is extremely minor and low. Reason: transferring to the market economy made innovations into the content of social and industrial relations, as well as forming industrial and civil legal relations unknown to the social practice of the industry.

For example: invention rights existed during decades in social industrial relation today are practically totally changed with patent rights harmonized with international norms. It became necessary to change whole law in the field of protection and utilization of creation of outcomes of intellectual activity (objects of industrial property, copyrights and confidential information), including scientific-research and experimental construction processing. Outcomes of intellectual activities become legal component of one of important objects of commodity-cash relations and property complexes (of enterprises and organizations).

In the property of the company and the enterprise (balance, accounting) "immaterial fixes assets" (H.A.C.), which were unknown earlier have been formed and used more often, assessment activities are processed, including those from the purpose of property rights of the enterprise.⁴ Right of intellectual property is included in the industrial Nominal Capital and it is used as part of industrial and company property. New forms of registering transfer of rights on using separate objects are formed and developed as well pursuant to the concession and trust and management agreements. Transferring to the market economy in the system of production relation had no place in the similar practice, by means of state monopolize of legal rights of outcomes of labor and means of production.

To our mind, the problem of involving outcomes of scientific-technical activities and objects of intellectual property into the commercial turnover direction, which provide balancing rights and legal interests of the subjects of legal relations and creation of intellectual property, stimulation of legal processes and processes of utilization as well as rising competitive abilities of products of native manufacturers on such basis.

Besides this, codification of intellectual property shall be provided on good time pursuant to the international law. Task of processing projects of legal acts is actual as well, which foresees provision of balance of legal relations of the rights of the subjects and legal interests, as well as creation of intellectual property, legislative protection and state stimulation of utilization processes and thus rising competitive abilities of products of manufacturers.

Besides this, codification of intellectual property in compliance with international laws shall be provided on good time. Task of processing projects of legal acts is actual as well, which foresees improvement of legal relations in the field of science and technologies of creation, legal protection and utilization objects of intellectual property and outcomes of scientific-technical activities. Processing of normative acts are to be accelerated, which will take into account definition of the method of using outcomes of scientific-technical activities pursuant to state contracts, protection of state interests and provision of national safety upon commercial (economical) utilization of intellectual property.

Under the conditions of developed market relations, intellectual property becomes important object of the property of legal entities, enterprises and companies, through which property, commodity and cash relations in the field of legal protection and utilization of new knowledge and information. Commercial turnover of intellectual property at the level of commercial subject (enterprise, organization, entrepreneur) makes economical-legal model of social market of intellectual property (outcomes of intellectual activities). Mechanism of effective commercial turnover through rights of the subjects of legal relations and balance of legal interests provides totality of demand on outcomes of intellectual activities and distribution, development of scientific-technical studies, production and utilization of new competitive goods and services, and thus stimulation of the process of scientific-technical progress and rise of the country economy.

To our mind, analyze of civil-legal relations of commercial turnover of intellectual property in the activities of an enterprise and an organization is characterized with specific complexity, namely, the problems of inclusion into the commercial turnover of intellectual property and their utilization in the form of participants of civil turnover, are expressed in the form of legal, economical, financial, technical and social relations formed at different periods between different subjects having different interests. Herewith, separate subjects of investment activities of own interests are to be separated; the analyze of their mutual relation shall be provided in the process of commercialization of intellectual property as well in order to find the ways of effective regulation.

---

⁴ **Itami H.** Mobilizing Invisible Assets. Cambridge, Mass.: Havard Universiti Press, 1987; **Brooking A** Intellectual Capital: Core assets for the third millennium enterprise. London: Tom p sor Business Press. 1996; **Bainbridge A., Jacobsen K., Roos G.**, 2001. Intellectual capital analysis as a strategic tool. Strategy and Leadership Journal 2004. 29.04. pg. 21-26; **Marr B., Chatrkel J.** Intellectual capital at the crossroads: managing, measuring, and reporting of IC. Journal of Intellectual Capital (editorial), 2004. 5(2): pg. 224-229 and so on.

In the process of innovative activities general scheme of mutual influence of basic subjects of market relation during commercialization of intellectual property may be represented in the following way (Fig. 1).

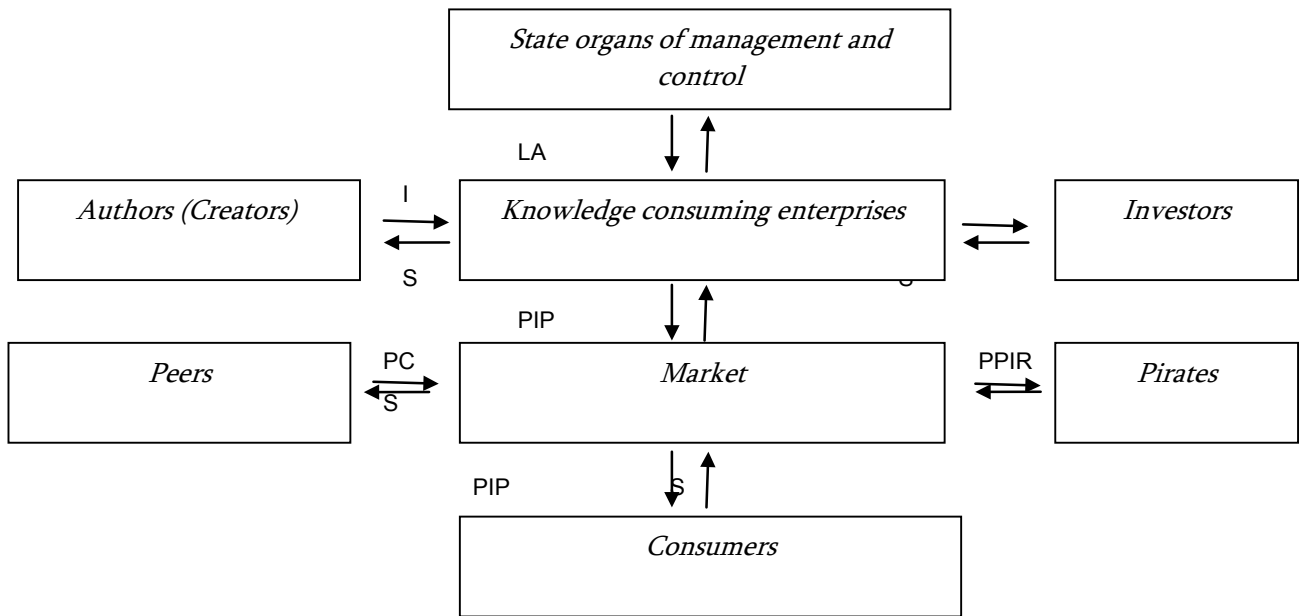

FIG. 1. Mutual relation of subjects and objects of market relation during commercialization of intellectual (commercial) property

Convectional signs:

LA – legal and normative acts

I – Intellectual property

\$ – Financial sources

Su – Used products (service)

Pip – Products on the basis of intellectual property

Pc – Products of peers

Ppir – “Pirate products”

Pursuant to this Figure, as subject of market relations of intellectual innovative activities of property commercialization are:

- Bodies of state management and control;
- Enterprises, which provide creation of new technologies and their usage in innovative activities;
- Authors of new technologies on the basis of intellectual activities (objects of copyright, commercial property, commercial secret – objects of know-how);
- Investors, who participate in creation of intellectual property and its utilization in commercial cycle through organization of their financing and manufacturing of new commercial products;
- Peer-manufacturers, who manufacture (render) competitive products (services), on the basis of own processing or other objects of analogue intellectual properties;
- So-called “Pirate” manufacturers, who provide unauthorized utilization of the objects of intellectual activities of the enterprise and manufacture forged products.

Practical collision of the interests of separate subjects participating in the innovative activities and provision of control of the objects of market relations may be provided at the consumer market of products and service. This is at the market where the problems of commercialization of intellectual property are detected the most. Development and matching of

their interests take place at the same place. Pursuant to the character of revealing, they separate three basic aspects of interrelation:⁵

- 1) **Technical**, which is directly related with material and intangible objects of commercial production of products and service on the basis of intellectual property;
- 2) **Financial-economical**, related with consuming of the products of innovative activities and their distribution in accordance with financial means.
- 3) **Social-legal**, related with moral and legal norms (laws) and trends. It shall be necessarily foreseen (fulfilled) in commercial activities.

During commercialization of intellectual property, relations may be grouped in the following way pursuant to the relations of legal entities:

- Enterprises – bodies of state management and control;
- Enterprises – Authors (creators) of the objects of intellectual property;
- Enterprises – investors;
- Enterprises – manufacturer-peers;
- Enterprises – manufacturer – “Pirates”;
- Enterprises – consumers.

Herewith, out of the given groups each requests separate discussion and processing of special activities (methods of approach), from the point of regulation of the problems of interrelation, pursuant to the situation of the competing market, taking into account strategies of conduct and tactics of the enterprise at the market. Any of the named groups of interrelation may be basis (and this is necessary) to process activities of regulating relations under adequate specific market situation, provide trustful protection and effective (optimal) utilization of intellectual property. Such activities may be necessary to include:

- legal activities (forced activities) i.e. protection of the rights and interests of authors and their legal successors (protection of patent monopoly) with the force of state laws. This considers punishment of manufacturer – “Pirates” for unauthorized utilization of the objects of commercial property;
- economical activities (activities of economical content). They mean conscious and voluntary selection of the rules of individual conduct on the basis of economical purposefulness, as well as official utilization of authorized priorities of official tax benefits and new technologies;
- moral-ethic activities, based on promotion of the rules of social condemnation of unauthorized utilization of “Fair Business” and intellectual properties of others;
- Contractual activities, based on accurate processing of agreements and transactions favorable to the enterprise, as well as voluntary undertaking of contractual liabilities of cooperation in partnership and innovative business domain and during joint activities;
- Activities of registering intellectual property as ownership (object of property) of the enterprise through inventorying, documentation of outcomes of intellectual activity and those of assessment and accounting;
- It shall be mentioned that during commercialization of intellectual property existence of documents and correctness of their filing, which prove the right of the enterprise on the object of intellectual property are of principle importance; as accounting documents of the enterprise reflect its valuables with the right of ownership or utilization.

Thus, during practical realization of commercialization of intellectual property in innovative activities it is necessary to separate groups of relations among separate subjects of market interrelation, to form organizational and legal problems formed during these relations under specific market conditions and to select adequate and relatively effective versions for every separate group of relation.

ANALYZE OF THE FORMS OF COMMERCIALIZATION OF INTELLECTUAL PROPERTY

Under the conditions of the economy oriented towards innovative development are not only important factors of competitiveness of knowledge consuming products, but also they play the role of the objects of “sale and purchase” at the same time and they support formation of the market of intellectual property.

Pursuant to the commercial directions of the activities of commercial subjects, managers and respective specialists of knowledge consuming enterprises often are to select relatively profitable form of economical turnover of outcomes of intellectual property. To solve this goal we consider it to be necessary to conduct marketing study of the market of intellectual property; maximally trustful assessment of market value of the outcomes of intellectual activity and processing of the strategy of representing intellectual products at the market.

In the Figure 2. there are basic forms of economical turnover of the objects of intellectual property listed: authorized person is entitled to use the object of intellectual property at his discretion, to sell or concede the right on it to others, to allow any interested person use the object of intellectual property under special conditions.

Intellectual property and intellectual activities in the developed countries are totally and strictly protected and are regulated by law. Here are some of them:

- Reduction of competitiveness and monopoly activities at the commodity markets;

⁵ Новосельцев О.В. Подходы к оценке интеллектуальной собственности. // Интеллектуальная собственность, 1998. №4. pg. 2-8; Quinn J.B. The intelligent enterprise: Knowledge and servicebased paradigm for industry. The Free press, 1998. pg. 17; Hudson W.J. Intellectual capital: How to build it, enhance it, use it. New York, Wiley, 2003. pg. 80.

- Patent Law of the country;
- Name of trademarks, service signs and the place of forming goods;
- Legal protection of the software of data processing machines and databases;
- Legal protection of typology of integrated microcircuits;
- Copyright and combined rights;
- Selective achievements;
- Legal protection of scientific-research, experimental-construction and technological works in the line of military, specialized and double importance;
- For the purpose of including objects of scientific-technical activities and intellectual activities into the field of science and technologies;
- Activities of the first line from the point of protecting state legal interests, in the process of including outcomes of special and double importance to the scientific-research, experimental-construction and technological activities;
- Using outcomes of scientific-research activities and so on.

Of course, owner of the right on the object of intellectual property on the basis of analyzing different variations selects the most perspective one among them, herewith, it is necessary to analyze real possibilities of their utilization, to assess possibility of commercial success, as well as their conformity with following criteria:

- Patent pureness of items;
- Perceptiveness;
- Conformity of technical level of processing with the requests of market.

Here is analyzing the form of economical turnover of the object of intellectual property from the point of estimate economic benefit.

Possibility of using the objects of intellectual property in the form of the share made to the nominal capital of the company shall be foreseen in the codes and laws of every country considering joint-stock companies and this is so, the law in the developed countries foresees following: the share in the nominal capital may be transferred with the right of the property, commercial management and operative management. When they include the object of intellectual property into the nominal capital of the company with the property right, the owner of the object of intellectual property transfers the property right under the ownership of the enterprise. In return for this, it receives following compulsory rights towards the enterprise:

- Making part of the profit (dividends);
- Participation in management of the enterprise through general meeting of participants;
- Receiving liquidation quote in case of liquidation of the enterprise;
- Introduction with accounting information considering activities of the eEnterprise.

Upon involving of the object of intellectual property into the nominal capital with the property right, the enterprise may own, manage and use it. In such case the enterprise is entitled to alienate the object of intellectual property to other persons, transfer it to others though maintaining property right. Upon transferring property right on the object of intellectual property to the nominal capital the owner loses its right on this object, though he/she keeps receiving dividends in accordance with the contributions.

The enterprise receiving the object of intellectual property under management is entitled to use, sell or lease it, as well as mortgage and enter it to the nominal capital of other commercial society and partnership in the form of the share. The owner investing the object of intellectual property with the right of commercial management in the nominal capital is illegible to receive it back. He/she is able to do it when the object of intellectual property is invested into the nominal capital of another enterprise with the right of operative management.

Upon creation of own products, manufacturer of knowledge consuming products using intellectual property is required to accumulate important sources in the beginning; in such case the owner of the object of intellectual property incurs large expenditures on marketing studies, organization of production, making ways to the products at the market, distribution of trade network and channels of its creation, though, in case of success, placing new product to the market makes it possible to compensation of expenditures incurred during the period following specific period and making important profit, and this will support further development of production.

The object of intellectual property is made by means of scientific-technological progress, which becomes available by means of leasing or long-term renting. In practice they lease, in the first place, technological devices, expensive machineries, equipments, and construction and data processing machines, vehicles of course made at the level of invention and protected with patent.⁶

specific expression during manufacturing of goods of specific kind and rendering services in granting the right of using trademarks.⁷ It unites rights on commercial samples, names of forms, trademarks, technologies of know-how. Franchise, in such case, is transferred the rights for specific period and makes important income from its commercial activities.

⁶ **Stuart T.A.** Intellectual capital: The New Wealth of organization. L, 1997. pg. 65.

⁷ **Asatiani R.** Explanatory Dictionary of Modern Economy. Tb. Publishing firm "Siakhle", 2009; pg. 355-356.

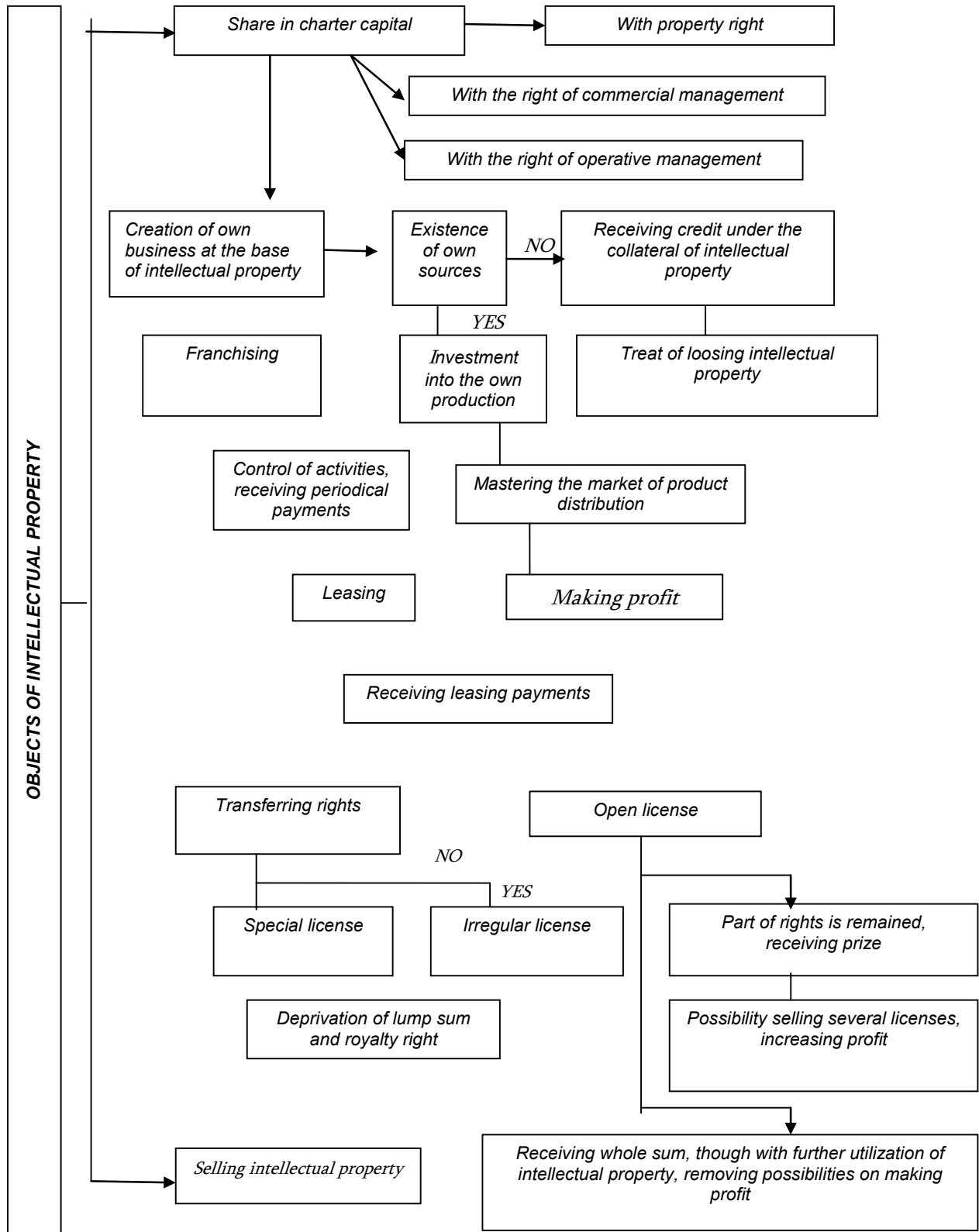

FIG. 2. Economical forms of turnover of the objects of intellectual property

Under specific conditions upon transferring rights from the persons entitled for the object of intellectual property to the legal entities and individuals, they are given the right of using special rights. As a rule, agreements on granting rights and licenses make legal grounds to transferring special rights.

License contract is the agreement according to which one party (licensor) owns special right on intangible object and is in the role of the seller, and another party (licensee) tries to receive (purchase) the right of the licensor on utilization.

Upon transferring the rights on the object of intellectual property during processing conditions of the license agreement, economical elements of the agreement shall be agreed together with the legal requests. They are in close connection and organically fill each other. Trading licenses is used during internal commercial operations and in separate countries it effective condition for raising economy and competitiveness of own goods at the foreign market. Thus, market of licenses is commercial exchange of the rights on the objects of intellectual property that is **between the owners and users of the system of economical relations**.

Pursuant to the volume of rights of license agreements three basic kinds are used in international practice: simple, special and complete.

Upon license agreement of simple kind the licensor issues and, at the same time, maintains the right of using invention or Know-how. Herewith, he/she is eligible to transfer this right to other interested persons as well with the same condition.

Upon license agreement of special kind the licensor is given special right of using invention and the licensee is no more eligible to grant it to other persons or companies with the similar condition. **Upon license agreement of complete kind** the licensor lets the licensee every right of the inventor during whole term of the agreement.⁸

In each such agreement the rights on using the subject of license may be different, which lets effective foreseeing of own interests upon transferring rights to the licensor. License agreements are classified pursuant to the size of the rights transferred to him/her, as well as their protection. In the Figure 3. there is classification of license agreements pursuant to specific number of signs.

Validity period of licenses are limited by vital cycle of the objects of intellectual property with the process of moral wear.

Global practice of commercialization of the outcomes of intellectual activities proves that there are large demand n patents and inventions at the market. This is natural, as this latest is placed to the market as the instrument of taking monopoly power, excluding competitiveness in production and using patented objects in the commercial turnover by other persons.

Selling the objects of intellectual property means refusal of authorized person on making profit from further using of intellectual property, though it guaranties receiving every sum foreseen by the agreement.

Thus, Selection of formulas of economical turnover of the objects of intellectual property is a complex task. Its solution conditions correct comparison and conformity of numbers of alternatives, as it depends greatly upon it making maximal profit from utilization of outcomes of intellectual activities.

---

⁸ **Asatiani R.** Explanatory Dictionary of Modern Economy. Tb. Publishing firm "Siakhle", 2009; pg. 179

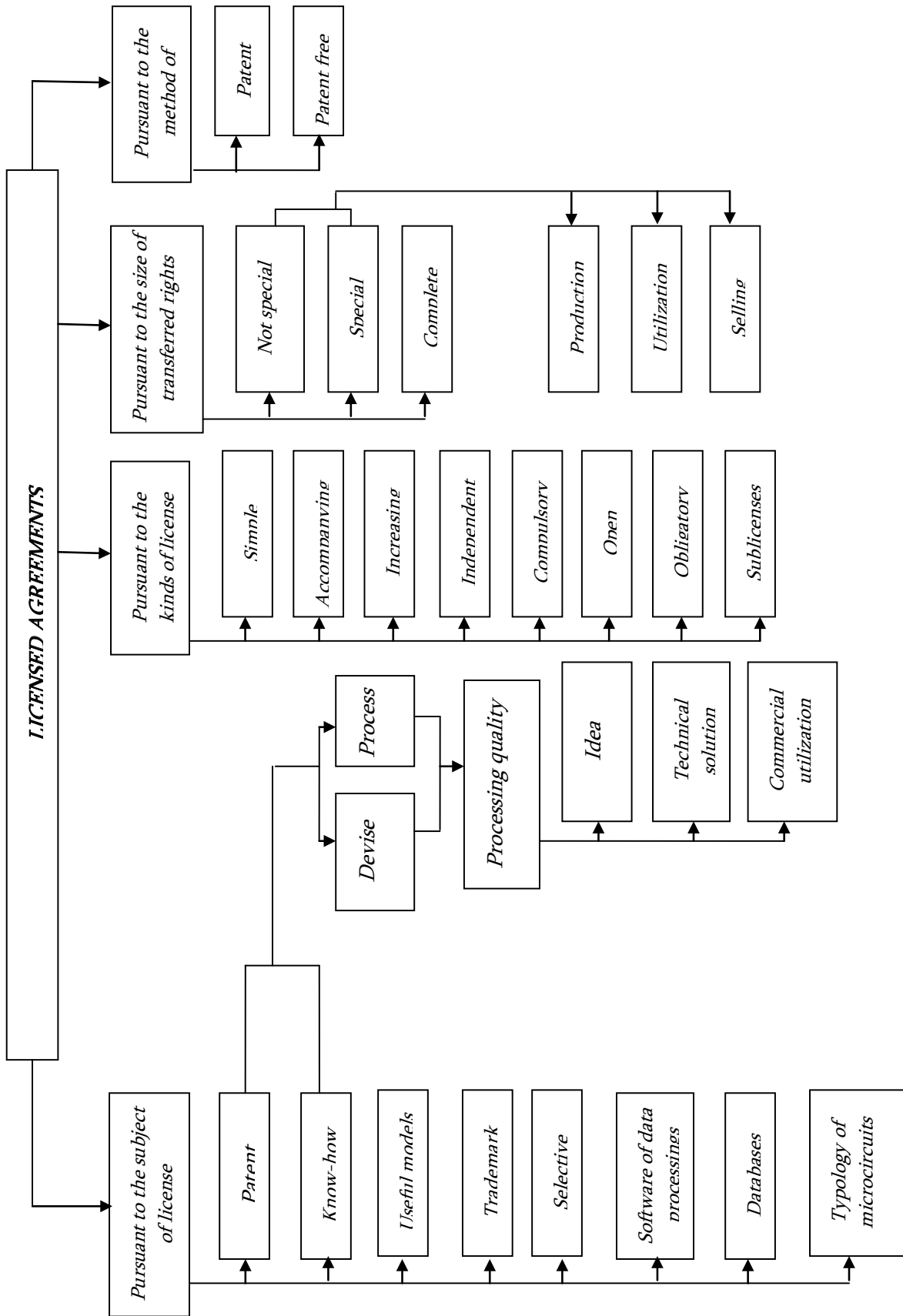

FIG. 3. Classification of license agreement

Notwithstanding the fact that there is quite stable system of institutions of protecting the rights of intellectual property, as global, so national economies annually receive colossal loss from the side of illegal sector due to violation of special rights.⁹ Following kinds of unfair competition may be distinguished in practice:

- anonymous usage of trademarks;
- falsification of the products of peers;
- false advertisement;
- Damping;
- Industrial espionage and so on.

On average so-called "intelligence" expenditures on intellectual property amounts to 1.5% of trade turnover of large concerns¹⁰ (30 men at the company Mitsubishi are occupied with patents, 50 – with technologies and so on and expenditures on security amounts to 10-15% of industrial expenditures. Annual loss of American business due to divulgence of commercial secrets amounts to 4 billion US Dollars in average).¹¹

One of the theorists of neointuitionism and new economical history, American economist D. Horth (Nobel laureate in 1993) describes the problems related with utilization of intellectual property in the following way: "development of the rights on intellectual property outlined complicated problems of the compromises between pluses of assessment and measurement of ideas, as well as rising private norms of advantages of new inventions and minuses of monopoly reductions of production due to granting special rights during specific period of time".¹²

Solving problems set by Horth took place in the process of commercialization of intellectual property. It is also related by the formation of the market of the objects of intellectual property (as confirmation of rising effectiveness of the system of intellectual property relations) in different countries in the second part of the 19th century.

In summary commercialization of intellectual property has following practical priorities:

- Owners of intellectual property may be the founders of companies, by means of making contributions to the nominal capital of the enterprise of the objects of intellectual property without paying real cash sources;
- It becomes possible to receive incomes by means of transferring the right for using intellectual property;
- Intellectual property may be used in the form of the lease upon raising credit;
- Intellectual property provides protection from peers during taking new products to the market, as well as protection from unfair competition;
- Intellectual property creates advertising image from the point of information of legal protection of manufactured products, as well as upon working in accordance with the licenses of well-known producers;
- Intellectual property makes it possible to reduce profit tax by means of reducing expenses on the taxed base of depreciation of intangible assets and creation of the objects of intellectual property;

The process of being engaged in commercial and industrial turnover of the objects of intellectual property conditions assessment of its market value. Pricing on hard assets, namely, the objects of intellectual property, are much difficult than that on other market elements and they are actively discussed by scientist, economists and practitioner specialists. Evaluation of intellectual property is relatively independent domain of modern studies; scientific apparatus is in the process of permanent development and needs further improvement.

The field of the value of intellectual capital, which is made of the objects of intellectual property, is relatively learnt. Transferring intellectual capital into the most important factor of production granted larger importance to the necessity of such evaluation. Besides this, evaluation of intellectual capital became foundation to the management of commercialization of intellectual capital; it means not only commercialization of special rights, but also consists of every aspect of attracting commercial profit. In this regard, we considered it to be necessary to discuss every essential methodological method of approach towards evaluation of the value of intellectual capital and definition of direction of processing methodologies of dynamic assessment of its value.

METHODOLOGICAL APPROACHES TOWARDS ASSESSMENT OF MARKET VALUE OF INTELLECTUAL CAPITAL

For today there are several tens of methods of assessment of market value of intellectual capital processed.¹³ Great number of competitive methods of approach towards assessment of intellectual capital speaks of the fact that

⁹ Фейгельсон В.В. Интеллектуальная собственность и внешнеэкономическая деятельность. М.: ИНИЦ Роспатента, 2001. pg. 119.

¹⁰ Roos G. Rike S; Fernstrom I. Valuation and reporting of intangibles-state of the art in 2004. Learning and Intellectual Capital, 2005. pg. 21-48.

¹¹ Same, pg. 52.

¹² Horth D. Intellectual capital: The New Wealth of organizations. Doubleday. New York, 1997.

¹³ Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации. Новая постиндустриальная волна на западе. Антология. Под ред. В.А. Иноземцева М.: Academia, 1999. pg. 497; Хоррингтон Д, Эсселинд К.С. Нимвеген Х.В. Оптимизация бизнес-просоесов. документирование, анализ, управление, оптимизация, СПб. Азбука. 2002. pg. 328; Edvinsson L. Malone M. Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Fiding It's Hiddei Roots. New York: HarperCollins Publishers, 1997; Edinsson L. Malone M. Visualizing Intellectual Capitalin Scandia. Scandia, 1994; Hunter L, Wedstert, Wyatt A. Masaring Intangible (apita): A. Review of Current Practice, 2005. Luthy D: Intellectual Capital and its Measurement. Asian Pacific Interdisciplinary Research in Accounting Conference. (APIRA), Osaka (Japan) 1998; Skurme D. Capitalizing on Knowledge. From-busines to K-business. Oxford, 2001.pg. 455; Stuart T. A. Intellectual Capital: The new Wealth of Organizations. L, 1999. pg. 65-78; Sudaz sanam S. Sorwar G. Marr B: Valuation of Intellectual Capital and Real Option Models. PMA Intellectual Capital

assessment of untouchable, invisible, intangible “items” is quite difficult and, herewith, possibilities of using traditional method of evaluation is reduced as well and possibilities of using traditional method of assessment is reduced as well. Herewith, number of methodological approaches reflects different opinions of their authors about essence of intellectual capital, its basic structural components, as well as basic goals of evaluation of intellectual property (Fig.4). Different understanding of the essence of intellectual capital may be related with how widely it is defined.¹⁴ **With narrow meaning intellectual capital is final, not excluded, undivided and at the same time usable social wealth, welfare. With wide meaning, intellectual capital consists of ability of workers to understand, use and involve more effective methods of providing activities of organization.** Thus, distinction between wide and narrow meanings of intellectual capital exists in the fact that in the first case intellectual capital consist not only confidential, but also undisclosed knowledge (habits, experience, creative possibilities) and to some extent it is not at the same time usable from the point of the firm of the wealth.

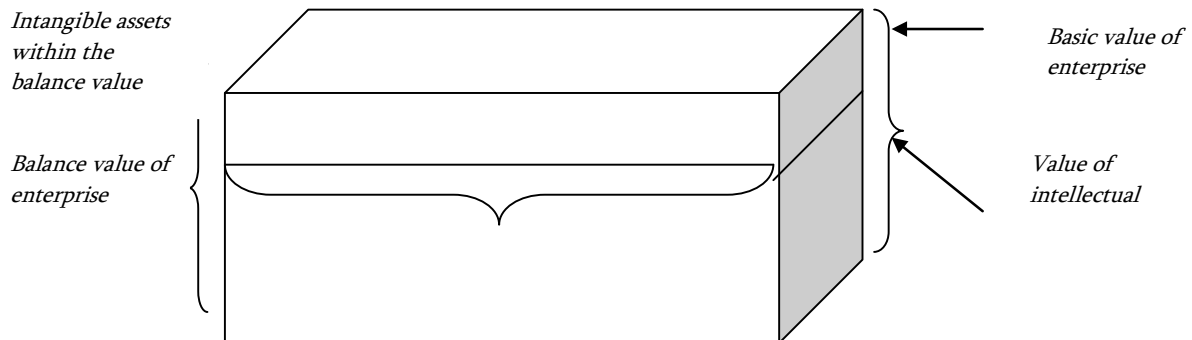

FIG. 4. Model of forming market value of intellectual capital

Several characteristics to intellectual capital may be distinguished, which conditions complexity of its evaluation and processing respective universal methods of approach.

1. **Indefiniteness** – this is fundamental feature of any process of forming new knowledge. This feature is related with the fact that the process of creating new knowledge, as a rule is singular, and past circumstances and experience may not be trustful foundation to its evaluation. In such situation the value of new knowledge will become only after using it.
2. **Inappropriability** – this is principle possibility of copying separate elements of intellectual capital with minimal expenses to the imitator. Knowledge, as a commodity, as a rule, is characterized with important nonrefundable costs and minor limited expenses, which reduce its value for initial owner in case of copying by imitators.
3. **Inseparability** – in regard with the fact that information is inseparable, the purchase is illegible to purchase information needed only for him/her and is to purchase whole block, which included surplus information.

Cost of intellectual capital may be discussed as private organization for the owner and public – for whole society. Social value of separate elements of intellectual capital is related with additional valuables, which lets its using by other members of society. Such understanding of the issue is somehow related with “consumer surplus, excess” within the bounds of traditional microeconomic theory, though differing from ordinary definition we speak about so-called “non-tradable goods”.

Distinction between two valuables shall not be extremely large, if social value of intellectual capital overcomes greatly its private value, which is the stimuli of increasing the value of intellectual capital by its owner and this is a natural phenomenon, as greater part of additional value is mastered by the society. In such case innovative activity of the entrepreneur for creation of new intellectual product has no motivation.

If private value of intellectual capital overcomes the social one, due to total appropriation of the outcomes of intellectual activities by the owner of intellectual capital the society suffers losses: this situation conditions for the society unmaking

---

Sumposium, Cranfield (Canada), 2003; **Sullivan Patrick H.** Profiting from Intellectual Capital: Extracting from Inovation. John Willeg & Sons. Inc, 1998. pg. 366; **Sullivan Patrick H.** Value driven Intellectual Capital. How to convert intangible corporate assets into market value. John Willey & Sons. Inc, 2000. pg. 562; **Sveiba K. E.** Intellectual Capital and Knowledge management. <http://www.sveiby.com>. an/ Intellectual Capital. html; **Sveiby K.E.** Intellectual Capital and Knowledge Management, 1998; Teece **David J.** Managing IntellectualCapital: Organizational. Strategic and Policy Dimensions. Oxford Universit Press, 2000. pg. 300; **Van den Berg H. A.** Model of Intellectual Capital Valuation. A. Comparative Evaluation. In: **Kambhammettu S.** ed. Basines Performanca Measurement: Intellectual Capital ValuationModels. Hyarbydad, India, Le Magmus Universiting Press, 2005, pg. 121-158; **Wiig K.** Assesment of the State of Intellectual Capital in XY Corp. /Working Paper, Knowledge Research Institute, Inc, 1999. #4 pg. 17-23; **Williams M.** Is Intellectual capital Performance and disclosure practices related? McMasters intellectual Capital Conference, Hamilton, Ontario, 2001.

¹⁴ **Hunter L., Webster E., Wyatt A.** Measuring Intangible capital: A Rewiew of Carrent Practice. 2005. pg. 91.

profit for long period. In such case diffusion potential of innovation is decreased. Thus, **optimal balance is needed in which interests of the owner of the society of intellectual capital**; herewith, appropriation of the outcomes of intellectual activities will take place by both parties. Notwithstanding above conditions, they discuss serious methodological difficulties from the point of evaluation of social value of intellectual capital.

We may distinguish following from the factors of making income from intellectual capital:

1. **Non-competitiveness** (possibility of widening) – this is fundamental peculiarity of the assets based on knowledge. Its essence consists in the fact that it may be several times used without reduction of its value. Such assets are characterized with the “effect of increasing scale”, when the valuable is increased by means of its using.
2. **Net effect** – the assets based on knowledge are characterized with additional net effect. Profit at network markets is increased in accordance with the size of the net. Thus the value of network elements of intellectual capital may be increased several times at such markets.

Following factors of reducing the value of intellectual capital are discussed as well:

1. **“Partial uniqueness” and external effects (externality)**, every element of intellectual capital is practically characterized with quite vague right of property. If net effect is positive sides of intellectual capital, impossibility of excluding remaining economical agents from utilization of intellectual capital reduces its value to the owner.
2. **The risk characterizing intellectual capital**. Intellectual capital is characterized with nonrefundable losses, which is the reason of rising risk, notwithstanding the fact that there are traditional mechanisms of reducing risks; it is yet used limitedly.
3. **Illiquidity**. There are no sufficiently liquidated markets of the components of intellectual capital, which provide interested persons with exact market information about values. Such condition is related with low limited expenses of production of intellectual capital, as well as asymmetric nature of information.

Besides this, evaluation of the value of intellectual capital is complicated with existence of following distinguishing characteristics:¹⁵

1. **The Law of increasing returns**. It is characterized with the fact that upon using the knowledge i.e. upon exchanging it with another person, its value is not reduced (as it takes place in case of material assets), but, on the contrary, increased. This feature is analogue to “non-competitiveness”, though in such case the accent is made on increasing of the value of assets, in case of its formalization. It is evident, that declared knowledge in other equal conditions are more expensive than covered ones as the may be used by other consumers.
2. **Context specific**. This characteristic is related with mutual-connection and mutual relation of separate elements of intellectual potential. In such case the value of intellectual capital, as unified system of components, is increased in comparison with separate elements.

Intellectual capital, as special form of capital, on the one hand, is characterized with positive effects of the scale and, on the other side, with so-called “partially special” risked and not liquidated nature. The mentioned condition sets special demands towards the methodology of assessment of the value of intellectual capital.

Pursuant to the formal axioms of classical theory of assessment¹⁶ outlines following demands of the methods of evaluation of social property (CC), as well as intellectual capital:

1. **Complexity**. If the company plays the role of evaluated system, when components foreseen by the methodology shall completely describe the system. This practically means:
  - attributes of indexes shall be strictly defined;
  - assessment shall accurately reflect every resource foreseen by the system;
  - assessment shall completely reflect every way and means of their utilization by the system.

In other word, used methodological approach shall completely conform to the target object.

2. **Definiteness**. The index is deemed to be acceptable if its content doesn't consist of the idea belonging to another index. In other words double accounting shall be excluded.
3. **Independence**. Test on independence means that changing of data including other attributes is not spread rapidly on assessment of indexes. In other words, every other indexes influence upon meaning of target index.
4. **Conformity**. Demands touch upon transferring to quantitative, numerical connections. This means that the meaning of the index in the empirical system shall be completely reflected in the system of numerical relations (in which assessment is realized).
5. **Scale**. For validity assessment and following totality, they shall be assessed through ratio scale.

Above mentioned theoretical demands are able to construct ideal system of assessment, though sometimes outcomes do not conform to practical reality, for example, when their utilization takes place to reflect profitableness of assessment system.

Some authors distinguish own specific criteria of analyzing intellectual capital assessment model, they are:

1. **Temporary orientation on past and future**. The methods oriented on the future differ with priorities, as they are provided with the information used for making decision, when the methods oriented on historic information have no such possibilities.
2. **System dynamic** – flow (process) or drain (resource) models.

¹⁵ Roos, G., Pike S., Fernstrom L. Valuation and reporting of intangibles State of the art in 2004. Learning and Intellectual, Capital 2005. pg. 21-48.

¹⁶ Skurme D. Capitalizing on Knowledge. From e-business to K-business. Oxford. 2001. pg.455.

3. **Casual direction** – reason or outcome. If there is trustful empirical statement adequate to the model, i.e. if growth of intellectual capital gives rise to improvement of the rates of financial indexes in the terms of the model, the model is the reason and if on the contrary – it is the outcome. For the most part of existed models there are no such empirical statements.

Herewith, we have discussed several peculiarities of complexities existed in the assessment of the value of intellectual capital. Let us discuss analyze of methodological approaches of intellectual capital assessment.

In some literary source it is mentioned that value model of intellectual capital, as expression of intellectual priorities of the company, and they are as follows:

$$Vic = Vc - (CA - ViA), \quad (1.)$$

Where Vic is the value of intellectual capital;

Vc – market value of the company;

VA – Sum of balance;

ViA – cost of intangible assets in content of balance value.

Analyze of several less known models of the value of intellectual capital makes it possible to express following criteria characteristics of used approaches (Table 1).

CRITERIA CHARACTERISTICS OF SEVERAL MODELS OF ASSESSMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL

Table 1.

	Temporary orientation		System dynamic		Causal direction	
	In the past	In the future	Reserve	Flow	Reason	Effect
Economic Value Added (EVA™)	+		+			
Market Value Added (MVA)	+		+			
Tobin's Q Ratio	+		+			
The Balanced Score Card	+		May be included	May be included	Insufficient statements	+
Skandia's IC Navigator	+		Mostly	Partially included	Insufficient statements	+
Intellectual Capital Services' IC Index™	+		Mostly	Partially included	Insufficient statements	+
The Technology Broker's IC Audit	+		Mostly	Partially included	Insufficient statements	+
Sveid's the intangible Asset Monitor (IAM)	+		Mostly	Partially included		+
Real Option Theory			Both	Both		
Citation-weighted Patents	+		+		+	

There are two basic methods of approach towards assessment of market value of intellectual capital: of expenditures and incomes. Method of comparison, as a rule, is useless for the objects of evaluation, liquid markets of elements of intellectual capital and so on, as there is no complete analogy at all.

Pursuant to the expenses approach in the investment capital means participation of every investment.¹⁷ This approach conforms to the principles of accounting. Though pursuant to the established rules in traditional accounting, important part of investments in intellectual capital are discussed not as investments, but current expenses.

¹⁷ Hunter L., Webster E., Wuatt A. Measuring Intangible Capital: A. Review of Current Practice, 2005. pg.115.

It shall be mentioned that this is not quite so, as pursuant to the international accounting standards, part of evaluation of traditional forms foresees predictions, assessment of future and so on. For example, assessment of debtor debt takes place by taking into account expected level of non-refunding of debts. Especially, when goal of accounting is not assessment of market price of assets, but it is issuance of initial information confirming evaluation of possibilities.

Herewith, "nonofficial" methods of assessment of the value of intellectual capital are characterized with conformity of approaches of incomes and expenditures, and this complicates their utilization in practice and receiving officially recognized status by them. Most part of the methods of assessment of the value of intellectual capital in fact makes totality of nonfinancial and financial indexes. Groups of separate indexes, as a rule, provide operational character of separate elements of intellectual capital. Basic fundamental problem related with utilization of such nonfinancial indexes is that it is impossible to learn how this latest reflects expenses made on creation of such assets, if they make future values for organization (its reason or outcome), as there is no method of separating these two effects, it becomes doubtful to use such instruments analytically.

Basic internal objective of assessment of the value of intellectual capital pursuant to this or that kinds is making norm of income. This problem is the carrier of two natures. On the one hand, it is necessary to discuss expenses (investments) in the elements of intellectual capital; on the other hand, profit made by the company from investment shall be renewed as well. Distinction between these two values is the norm of profit on investments.

On the basis of analyzing theory and practice of evaluation of intellectual capital conclusion may be made about basic reasons of evaluation of intellectual capital:

- Necessity of formulation of the strategy of enterprise;
- Evaluation of fulfillment of strategy;
- Making decision about diversification and widening;
- Aiming to the prize for creation of intellectual assets;
- Information of external interested persons about market value of the enterprise.

Due to diversity of assessment of the methods of evaluation of intellectual property, as well as intellectual capital and other models processed for solution of various managerial tasks, the goal of their typology becomes prior as well as separation of general signs though various methodological approaches. In the most cases criteria of typology is methodological totality and not essential distinction of the models, for example, in one of the first works about analyze of evaluation of intellectual capital there is following typology of the methods of assessment of the value of intellectual capital offered:¹⁸

1. **Component-by-component** – uses different measurement units for separate components of intellectual capital. This approach is supported by every nonfinancial model.
2. **Ratable** – evaluation of intellectual capital is provided in aggregative way, without assessment of the value of separate component.

In the further period they offered four groups of evaluation of intellectual capital:¹⁹

- **Direct intellectual capital method** based on direct monetary assessment of various component of intellectual capital;
- **Market capitalization method** evaluates distinction between market and balance prices;
- Pursuant to the **asset profitability methods** distinction between average sectional profitability of the assets and profitability of the enterprise there is additional effectiveness generated by intellectual capital;
- **Indicator method** evaluates various indexes and indicators and, which probably influence upon the size of intellectual capital. Evaluation is not provided in case.

Given classification is understandable and it makes it possible to analyze practically every model of evaluation of intellectual capital. Such situation conditioned wide spreading and utilization of typology for analyzing and evaluation of every different methodological approach.

Well-known Swiss theorist and practitioner of evaluation and management of intellectual capital Karl-Eric Sveiby offered review of methods made through usage of the typology of evaluation of intellectual capital (Table 2).²⁰

¹⁸ **Luthy D.** Intellectual Capital and its Measurement. Asian Pacific Interdisciplinary Research in Accounting Conference (APIRA) OSAKA (Japan). 1998.

¹⁹ **Williams M.** Is intellectual capital performance and disclosure practices related? McMasters Intellectual Capital Conference. Hamilton, Ontario. 2001. pg.15.

²⁰ **Sveiby. K. E.** Intellectual Capital and Knowledge management. <http://www.sveiby.com.au/IntellectualCapital.html>

Table 2.

CHARACTERISTIC OF THE METHODS OF EVALUATION OF INTELLECTUAL CAPITAL

Name	Author	Category	Description
1	2	3	4
Technology Broker	Brookking (1996)	DIC	The value of intellectual capital is evaluated on the basis of diagnostics of answering 20 questions, which characterize basic components of intellectual capital.
Citation Weighted Patents	Bontis (1996)	DIC	Technological factor is foreseen on the basis of the patent belonging to the company. Intellectual capital and its effectiveness is evaluated on the basis of research and experimental... Continuation of Table 2. relation between the value and turnover of patents and so on).
Inclusive valuation methodology (IVM)	McPherson (1998)	DIC	Uses well-known hierarchy of indicators in comparative and non-absolute expression. Combined Value Added monetary value added combined with intangible value added.
The Value Explorer™	Andriessen Tiessen (2000)	DIC	KPMG offers the methodology of accounting between the assets of five kinds for the purpose of calculation and distribution of intellectual capital; assets, manners and knowledge, collective valuables, norms, technologies and introduced knowledge, basic and managerial processes.
Intellectual Asset Valuation	Sullivan (2000)	DIC	Methodology of assessment of the value of intellectual property.
Total Value Creation TVCTM	Anderson & McLean (2000)	DIC	Canadian Institute of Chartered Accountants. The project provoked by TNC uses discounted cash flows to refuse revaluation of the conditions influencing upon planned activities.
Accounting for the future (AFTF)	Nash H (1998)	DIC	The system of predictive cash flows. Distinction between initial and final period of AFTF is the Value Added the Period.
Tobin's Q	Stewart (1997)	MCM	Index – ratio of market value of the company with the value of replacing its assets. Amendment of Q provides utilization of intellectual property. Prox.
Investor assigned market value (IAMVTM)	Standfield (1998)	MCM	True value of the company (market value) is divided by physical capital + (realized intellectual capital + erosion of intellectual capital + firm competitive priorities).
Market-to Book Value	Stewart (1997) Luthy (1998)	MCM	Distinction between market and balance values, as the value of intellectual capital of the enterprise.
Economic Value Added (EVATM)	Stewart (1997)	ROA	Is calculated through calculation of declared profit taking into account expenditures related with intellectual capital. Changing of EVA shows productiveness of intellectual capital of the company.
Human Resource Costing & Accounting (HRCA)	Johansson (1996)	ROA	Calculation on staff; covered expenditures reducing profit of the firm. Correction takes place in the account of profit and loss. Intellectual capital is evaluated as dependence between capitalization of expenditures of reimbursement of human assets and labor of the company.
Calculated Intangible Value	Stewart (1997)	ROA	Calculates additional profit on material assets. Then this evaluation is used on the basis of calculating intellectual capital.
Knowledge Capital Earnings	Lev (1999)	ROA	They calculate the share of restricted profit made above expected income related with balance asset.
Value Added Intellectual Coefficient (VAIC™)	Pulic (1997)	ROA (doesn't quite fit any of the categories)	Calculates effectiveness of intellectual capital and active capital on the basis of the relation of three basic components: activated capital, human capital and structural capital.
Human Capital Intelligence	Jec Futz-Enz (1994)	SC	Complex of indexes for human capital is collected and calculated as benchmark. Calculation analogue to HRCA.
Skandia Navigator™	Edvinsson and Malone (1997)	SC	Intellectual Continuation of Table 2. tion of 164 indicat (lexes), which are used for five basic components. finances, clients, processes, renewing and development, people.
Value Chain	Lev B.	SC	Matrix of nonfinancial indicator in accordance with the cycle of

Scoreboard™	(2002)		development is calculated in three categories: discovery, learning, involvement, and commercialization.
IC-Index™	Roos, Roos, Dragonetti and Edvinsson (1997)	SC	Collects every separate indicator, which provides representation of intellectual capital into total index. Changing index is related with changing of market value of the enterprise.
Intangible Asset Monitor	Sveiby (1997)	SC	On the basis of strategic goals of the firm the management selects indicators to evaluate four aspects of creating new value: growth, renovation, effectiveness, reduction of risk (stability).
Balanced Scorecard	Kaplan and Norton (1992)	SC	Activity of the company is evaluated through indicator, which cover four basic directions: financial, of clients, procedural, and educational. The indicators are built on the basis of strategic objectives of the company.

Conclusions

During the history of its existence, economical thinking, which is declared with the meaning of scientific-technical progress and growth of intellectual potential, in fact, took it out of the limits of analyze. Herewith, at the expense of activation and production of intellectual resources, external (exogenous) factors were given the most important role out of those, providing economical progress.

Under modern conditions, intellectual capital is discussed by economists to be perfect factor of production, though in regards with their definitions opinions of the researchers are divided in two. Consequently, the issues of theoretical-methodological understanding of the category of intellectual capital are left opened.

For the purpose of deep theoretical processing and understanding of the mechanisms and principles of managing intellectual assets, we tried to explain in present Work market theoretical preconditions, approaches and principles of management of intellectual capital.

Explanation of theoretical and methodological elements of management of intellectual capital, in the first place, required settlement of opinions considering intellectual capital and as well as essential specification of comprehensive apparatus realized by means of introduction of the concepts: intellectual assets, intellectual capital, information-intellectual resources and products.

Under the term of management of intellectual asset they consider totality of actions and activities directed towards effective planning, organization and control of maintenance, development and utilization of intellectual assets of the enterprise, as well as motivation of the processes of accumulation and growth of intellectual assets.

In this regard, objective of management of knowledge consuming intellectual assets of the enterprise is achievement of maximal outcomes by their using under the conditions of minimization of expenditures made at various stages of processing and realization of knowledge consuming products on such assets.

Assessment of the value of intellectual capital is the foundation to the methodology of managing commercialization of intellectual capital, which is not expressed only in commercialization of special right. It consists of every possible version of making commercial profit by using intellectual capital.

Assessment of intellectual capital forms great interest among scientists, theoreticians and practitioners. This is confirmed with great numbers of scientific publications dedicated to this issue during last years, though, unfortunately, integrated method of approach towards assessment of intellectual capital is not still processed.

Study and analyze of existed theoretical and methodological approaches of assessment and commercialization of intellectual property allows us make following conclusions: it is necessary to process integrated methodology of commercialization of intellectual capital, which shall be built on consistent description of every stage of commercial using of elements concluding intellectual capital.

Offered methodology of commercialization of intellectual capital explains managerial cycle of commercial usage of intellectual capital and consists of its two large fields (internal and external utilization), which conditions usage of various managerial instruments and methods for each of them.

References

Фонштейн и В.Г. Зинова. М.: Коммерциализация интеллектуальной собственности: проблемы и решения. Сост. и ред. И.М.: Зел О, 1996. ст. 175.

Брукинг Э. Управление интеллектуальным капиталом: проблемы и решения. [Http://www.intercapital/brooking.php](http://www.intercapital/brooking.php) Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организаций. Под. ред. **Т.М. Орловой.** М.: изд. дом "Социальные отношения", 2003. ст.184;

Sullivan Patrick H. Profiting from Intellectual Capital : Extracting Value from Innovation. John Willey & Sons, Inc, 1998. pg. 336;

Fletcher A., Cuthrie J., Steane P., Roos G. Valuing a blood service from the perspective of the stakeholder. Hamilton, Ontario, Canada, January, 14-16, 2007;

- Joia L.A.** Using intellectual capital to evaluate education technology projects. *Journal of Intellectual Capital*, 2000. 1.;
- Teece D.J.** Managing intellectual capital: Organizational, strategic and policy dimensions. Oxford: Oxford University Press, 2004;
- Rool J., Roos G.** Measuring your company's intellectual performance. *Long Range Planning*, 2002. Vol. 3. pg. 419;
- Roos G., Edvinsson L., Rool J.** *Intellectual Capital: Navigating the New Business Landscape*. London. Macmillan Press Ltd, 1997.
- Itami H.** *Mobilizing Invisible Assets*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987;
- Brooking A *Intellectual Capital: Core assets for the third millennium enterprise*. London: Tom p sor Business Press. 1996;
- Bainbridge A., Jacobsen K., Roos G.**, 2001. Intellectual capital analysis as a strategic tool. *Strategy and Leadership Journal* 2004. 29.04. pg. 21-26;
- Marr B., Chatrkel J.** Intellectual capital at the crossroads: managing, measuring, and reporting of IC. *Journal of Intellectual Capital* (editorial), 2004. 5(2): pg. 224-229 and so on.
- Новосельцев О.В.** Подходы к оценке интеллектуальной собственности. // *Интеллектуальная собственность*, 1998. №4. ст. 2-8;
- Quinn J.B.** The intelligent enterprise: Knowledge and servicebased paradigm for industry. The Free press, 1998. pg. 17;
- Hudson W.J.** *Intellectual capital: How to build it, enhance it, use it*. New York, Wiley, 2003. pg. 80.
- Stuart T.A.** *Intellectual capital: The New Wealth of organization*. L, 1997. pg. 65.
- Asatiani R.** *Explanatory Dictionary of Modern Economy*. Tb. Publishing firm "Siakhle", 2009; pg. 355-356.
- Фейгельсон В.В.** *Интеллектуальная собственность и внешнеэкономическая деятельность*. М.: ИНИЦ Роспатента, 2001. pg. 119.
- Roos G. Rike S; Fernstrom I.** Valuation and reporting of intangibles-state of the art in 2004. *Learning and Intellectual Capital*, 2005. pg. 21-48.
- Same, pg. 52.
- Horth D.** *Intellectual capital: The New Wealth of organizations*. Doubleday. New Doubleday. New York, 1997
- Стюарт Т.** Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации. Новая постиндустриальная волна на западе. Антология. Под. ред. **В.А. Иноземцева** М.: Academia, 1999. ст. 497;
- Хоррингтон Д. Эсселинд К.С. Нимвеген Х.В.** Оптимизация бизнес-процессов. документирование, анализ, управление, оптимизация, СПб. Азбука. 2002. ст. 328;
- Edvinsson L. Malone M.** *Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding It's Hidden Roots*. New York: HarperCollins Publishers, 1997;
- Sudaz sanam S. Sorwar G. Marr B:** Valuation of Intellectual Capital and Real Option Models. PMA Intellectual Capital Symposium, Cranfield (Canada), 2003;
- Sullivan Patrick H.** Profiting from Intellectual Capital: Extracting from Innovation. John Willeg & Sons. Inc, 1998. pg. 366;
- Sveiby K. E.** Intellectual Capital and Knowledge management. [http://www.sveiby.com. au/ Intellectual Capital. html](http://www.sveiby.com.au/IntellectualCapital.html);
- Sveiby K.E.** *Intellectual Capital and Knowledge Management*, 1998;
- Teece David J.** *Managing IntellectualCapital: Organizational. Strategic and Policy Dimensions*. Oxford Universit Press, 2000. pg. 300;
- Van den Berg H. A.** Model of Intellectual Capital Valuation. A Comparative Evaluation. In: **Kambhammettu S.** ed. *Business Performance Measurement: Intellectual Capital Valuation Models*. Hyarbydad, India, Le Magmus Universiting Press, 2005, pg. 121-158;
- Wiig K.** Assessment of the State of Intellectual Capital in XY Corp. /Working Paper, Knowledge Research Institute, Inc, 1999. #4 pg. 17-23;
- Williams M.** Is Intellectual capital Performance and disclosure practices related? McMasters intellectual Capital Conference, Hamilton. Ontario, 2001
- Hunter L., Webster E., Wyatt A.** Measuring Intangible capital: A Review of Current Practice. 2005. pg. 91.
- Roos, G., Pike S., Fernstrom L.** Valuation and reporting of intangibles State of the art in 2004. *Learning and Intellectual Capital* 2005. pg. 21-48.
- Skurme D.** Capitalizing on Knowledge. From e-business to K-business. Oxford. 2001. pg.455.
- Luthy D.** Intellectual Capital and its Measurement. Asian Pacific Interdisciplinary Research in Accounting Conference (APIRA) OSAKA (Japan). 1998.
- Sveiby. K. E.** Intellectual Capital and Knowledge management. <http://www.sveiby.com.au/IntellectualCapital.html>

ВЛИЯНИЕ СТИЛЯ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ НА ИЗМЕНЕНИЯ В ЛИЧНОСТИ

Богдан М.М.

Магистр психологии, аспирант, ОМУРЧ «Украина» (UKRAINE)

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению влияния стиля семейного воспитания на изменения в личности инженеров. Представлены методы исследования и экспериментальные данные влияния стиля семейного воспитания на изменения в личности.

Ключевые слова: стиль семейного воспитания, личность.

Семья на ранних, наиболее важных для развития личности этапах ее жизни есть сначала единственной, а затем - одной из наиболее важных социальных групп, к которой личность инженера вовлечена. По мнению отечественных исследователей (Э. Эйдемиллер, В. Юстицкий; А. Захаров, А. Бодалев, Н. Обозов, В. Столин), сфера отношений в семье представляет собой источник многих осложнений, напряжения, хронических конфликтов и, в конце концов, глубоких психологических проблем. То, что личность инженера в детские годы приобретает в семье, она сохраняет в течение всей последующей жизни. Семья является той первой и ближайшей средой близких людей, которые имеют существенное влияние на формирование будущей личности человека [1, 2, 3, 4, 6].

Сам тип семьи, характер родительского отношения во многом определяют направление дальнейшего развития личности инженера.

Таким образом, на формирование личности инженеров определяющее влияние имеет стиль семейного воспитания - способ, метод воспитания, типичная для родителей система принципов и норм, индивидуальных особенностей воздействия на личность. [7, 8].

Так, одним из отличий семейного воспитания от общественного является эмоциональная форма отношений между родителями и ребенком. В литературе выделяют следующие критерии анализа детско-родительского отношения: степень эмоциональной близости, теплоты родителей к ребенку (любовь, принятие, тепло или эмоциональное отторжение, холодность) и степень контроля за его поведением (высокий - с наибольшим количеством ограничений, запретов; низкий - с минимальными запретами).

Таким образом, воспитательная среда - это богатая пища для развития чувств, мыслей, поведения личности. Социальные ценности и атмосфера семьи определяют, станет ли она воспитательной средой, ареной саморазвития и самореализации личности [5].

Цель исследования. Изучить влияние семейного стиля воспитания на изменения в личности инженеров.

Задачи исследования: исследовать компоненты влияния стиля семейного воспитания (родительского отношения, родительских установок) на изменение в личности инженеров (уровень невротизации).

Методы исследования. Нами использовались следующие методы (опросник родительского отношения (ОРО) А.Я. Варга, В.В. Столин, (PARI) Е.С. Шефер и Р.К. Белл, личностный опросник Айзенка (EPI), опросник Леонгарда, пятифакторный опросник личности).

Организация исследования. Опытнo-экспериментальная работа проводилась на базе научно-исследовательского института Украины. В исследовании принимало участие 60 инженеров (женщин) в возрасте 29-49 лет, работающих в научно-исследовательском институте, а также их родители.

В результате исследования нами были получены следующие результаты, что большинство матерей одобряют личность своего ребенка (инженеров) по шкале «Принятие - отторжение» опросника родительского отношения. Однако 21,6 % матерей имели низкие показатели по шкале «Принятие - отторжение», что говорит о том, что они склонны воспринимать личность плохой, неприспособленной и неудачником. По шкале «Инфантилизация» 35 % испытуемых набрали средние показатели, что говорит о том, что практически родители видят своего ребенка младше по сравнению с реальным возрастом, приписывают детям личную и социальную несостоятельность. У 65 % испытуемых набравших низкие баллы свидетельствуют о том, что неудачи ребенка взрослый считает случайными и верит в него, а также в том, что у ребенка все получится, если прилагать усилия. Большая часть исследуемых матерей (66,6 %) набрала средние баллы по шкале «Авторитарная гиперсоциализация» это показывает, что проявляется авторитарный стиль воспитания: строгая дисциплина, безоговорочное послушание. Такие родители пытаются навязать ребенку свою волю, не в состоянии понять точку зрения ребенка.

По результатам исследования методики изучения родительских установок нами были получены следующие данные, что у матерей наблюдается излишняя концентрация на ребенке.

Что касается личностных изменений личности инженеров, то по результатам исследования личностного опросника Айзенка (EPI) 20 % исследуемых характеризует их как типичных экстравертов, отмечает их общительность и направленность индивидов внешне, широкий круг знакомств, а в 56,6 % исследуемых типичные интроверты - это спокойные, застенчивые, интроективные люди, склонные к самоанализу. Всего у 26,6 % испытуемых (высокий уровень невротизма. Нейротичная личность характеризуется неадекватно сильными реакциями по вызывающих их стимулов.

По результатам исследования пятифакторного опросника нами были получены следующие данные по шкале экстраверсия - интроверсия 23,3 % исследуемых характеризует их, амбивалентность, а у 13,3 % высокие показатели, что характеризует их как типичных экстравертов. Основными особенностями интроверсии является отсутствие уверенности относительно правильности своего поведения и невнимание к происходящим вокруг; большая опора на собственные силы и желания, чем на взгляды других людей; преимущество абстрактных идей конкретным явлениям действительности. Интроверты имеют равный, немного сниженный фон настроения.

По результатам исследования характерологического опросника Леонгарда были получены следующие данные эмпирического исследования. В 25 исследуемых более 12 баллов, что характеризует их как демонстративный тип акцентуации. В 9 исследуемых больше 12 баллов - педантичный тип. В 15 исследуемых более 12 баллов - возбудимый тип.

Таким образом, проведенный нами корреляционный анализ родительского отношения показал следующую взаимосвязь. Корреляция шкал родительского отношения матери симбиоз и кооперация $r = 0,48$ ($p < 0,01$), авторитарная гиперсоциализация и кооперация $r = 0,30$ ($p < 0,01$), инфантилизация и кооперация $r = 0,39$ ($p < 0,01$) Авторитарная гиперсоциализация и симбиоз $r = 0,22$ ($p < 0,05$). Результаты корреляционного анализа исследуемых показателей родительского отношения и опросника Айзенка по шкале невротизма и родительское отношение матери инфантилизация $r = 0,27$ ($p < 0,05$). Проведенный нами корреляционный анализ показателей следующая взаимосвязь с пятифакторным опросником. Отрицательная корреляция шкал эмоциональная неустойчивость - эмоциональная устойчивость и экстраверсия-интроверсия $r = -0,34$ ($p < 0,01$), экспрессивность - практичность и самоконтроль-импульсивность $r = -0,26$ ($p < 0,05$).

Результаты корреляционного анализа исследуемых показателей родительского отношения и пятифакторного опросника шкал экспрессивность - практичность и симбиоз $r = -0,51$ ($p < 0,01$). Результаты корреляционного анализа исследуемых показателей родительского отношения и опросника Леонгарда показал следующие корреляционные связи принятия -отторжения и гипертимный тип $r = -0,43$ ($p < 0,01$), принятия-отторжения и педантичный тип $r = -0,43$ ($p < 0,01$), принятия-отторжения и тревожный тип $r = -0,26$ ($p < 0,05$).

Литература

1. Дружинин В. Н. Психология семьи. – М., 1996. – 158 с.
2. Дружинин В.Н. Психология семьи. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 208 с.
3. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. сред, и высш. пед. учеб. заведений. - М: Издательский центр "Академия", 2007. - 232 с.
4. Мантейчек З. Родители и дети. — М.: ТЦ Сфера, 2002. – 415 с.
5. Рубинштейн С. Я. Черты характера ребёнка и их воспитание в семье. Книга для родителей. – М.: Просвещение, 2004. – 48 с.
6. Федоришин Г. М. Психологія становлення особистості в батьківській сім'ї Івано-Франківськ: Місто НВ 2006. – 168с.
7. Фромм А. Азбука для родителей или как помочь ребёнку в трудной ситуации. – Екатеринбург: АРД ЛТД, 2006. – 320 с.
8. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. М.: Апрель — Пресс, Из-во ЭКСМО —Пресс, 2000. - 512 с.

ВЛИЯНИЕ СТИЛЯ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ НА СТЕПЕНЬ НЕВРОТИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Богдан М.М.

Магистр психологии, аспирант ОМУРЧ "Украина" (UKRAINE)

e-mail: mihail_bogdan@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению влияния стиля семейного воспитания на невротизацию личности инженеров. Представлены методы исследования и экспериментальные данные влияния стиля семейного воспитания на невротизацию личности инженеров.

Ключевые слова: стиль семейного воспитания, невротизация, личность

На современном этапе развития психологической науки, вопрос о неврозах и невротизации личности инженеров идет в ключе с проблемами профессионального характера. А в процессе выполнения человеком своих профессиональных обязанностей возникают ситуации, которые приводят к своеобразным перенапряжениям нервной системы, или и вся работа выступает стрессором для человека. В области психологии труда основной акцент исследований (Е.М. Иванова, А.А. Крылов, М.В. Кузьмина, Б.Ф. Ломов, Н.Н. Платонов, Б.М. Теплов и др.) все-таки сконцентрирован на профессиональной подготовке операторов, рабочих разных специальностей, учителей.

Поэтому изучение и анализ системы детско-родительских отношений является важным и приоритетным в современной психологии, так как семья является той первой и ближайшей средой близких людей, которые имеют существенное влияние на формирование будущей личности человека [2].

Проблемы семьи могут усиливать процессы невротизации на личность инженера, так как социальные ценности и атмосфера семьи определяют, станет ли она воспитательной средой, ареной саморазвития и самореализации личности [1,3].

Таким образом, на формирование личности инженеров определяющее влияние имеет стиль семейного воспитания - способ, метод воспитания, типичная для родителей система принципов и норм, индивидуальных особенностей воздействия на личность.

Цель исследования. Для достижения цели нашего исследования мы поставили себе необходимость решить следующие задачи: эмпирически исследовать компоненты влияния стиля семейного воспитания (родительского отношения, анализ семейных взаимоотношений, родительских установок, семейной ситуации) на невротизацию личности инженеров (уровень невротизации, экспресс диагностика невроза).

Методы исследования. Опросник родительского отношения (ОРО) А.Я. Варга, В.В. Столин, опросник анализ семейных взаимоотношений (АСВ) Эйдемиллер Э.Г. и Юстицкис В.В., опросник изучения родительских установок. (PARI) Е.С. Шефер и Р.К. Белл, методика исследования самооотношения (Р. С. Панталева), биографический опросник, методика экспресс-диагностики невроза К. Хека и Х. Хесса, методика диагностики уровня невротизации Л. И. Вассермана, клинический опросник для выявления и оценки невротических состояний (К.К. Иахин, Д.М. Менделевич), опросник определения уровня невротизации и психопатизации (УНП), личностный опросник Айзенка (EPI), опросник Леонгарда, пятифакторный опросник личности.

Организация исследования. Экспериментальная работа проводилась на базе научно-исследовательского института Украины. В исследовании принимало участие 60 инженеров (женщин) в возрасте 29-49 лет.

По результатам эмпирического исследования получены следующие данные, которые показывают, что у матерей наблюдается отрицательная корреляция $r = -0,37$ ($p < 0,01$) в излишней концентрации на ребенке.

Проведенный нами корреляционный анализ родительского отношения показал следующую взаимосвязь. Корреляция шкал родительского отношения матери симбиоз и кооперация $r = 0,48$ ($p < 0,01$), авторитарная гиперсоциализация и кооперация $r = 0,30$ ($p < 0,01$), инфантилизация и кооперация $r = 0,39$ ($p < 0,01$)

Результаты корреляционного анализа исследуемых показателей родительского отношения матери и самооотношение личности инженеров показали следующие взаимосвязи. Отрицательная корреляция между шкалами принятия-отторжения и закрытость $r = -0,76$ ($p < 0,01$), принятие - отторжение и самоуверенность $r = -0,71$ ($p < 0,01$), принятие - отторжения и внутренняя конфликтность $r = -0,79$ ($p < 0,01$).

Корреляционный анализ исследуемых показателей уровня невротизации с помощью опросников Хека-Хесса, Вассермана, УПН показали следующее, корреляция между опросниками Вассермана и Хека-Хесса $r = 0,98$ ($p < 0,01$), отрицательная корреляция УПН и Хека-Хесса $r = -0,69$ ($p < 0,01$), Вассермана и УПН $r = -0,70$ ($p < 0,01$).

Проведенный нами корреляционный анализ показателей следующей взаимосвязи с пятифакторным опросником показал отрицательную корреляцию шкал эмоциональная неустойчивость - эмоциональная устойчивость и экстраверсия-интроверсия $r = -0,34$ ($p < 0,01$).

Результаты корреляционного анализа исследуемых показателей родительского отношения и пятифакторного опросника шкал экспрессивность - практичность и симбиоз $r = -0,51$ ($p < 0,01$).

Корреляционный анализ исследуемых показателей родительского отношения и опросника Леонгарда показал следующие корреляционные связи принятия-отторжения и гипертимный тип $r = -0,43$ ($p < 0,01$), принятия-отторжения и педантичный тип $r = -0,43$ ($p < 0,01$).

Таким образом, сравнительный анализ стилей семейного воспитания с уровнем невротизации семьи и особенностями личности инженеров, показал, что стиль семейного воспитания влияет на степень невротизации личности. Признаками авторитарного стиля служат низкий уровень теплоты и эмоционального принятия и высокий уровень контроля со стороны родителей, что коррелирует с невротизацией личности. Невротизация личности инженеров способствует так же индифферентный стиль воспитания, который характеризуется эмоциональной холодностью в отношениях родителей к детям.

Литература

1. Рубинштейн С. Я. Черты характера ребёнка и их воспитание в семье. Книга для родителей. – М.: Просвещение, 2004. – 48 с.
2. Федоришин Г. М. Психологія становлення особистості в батьківській сім'ї Івано-Франківськ: Місто НВ 2006. – 168 с.
3. Фромм А. Азбука для родителей или как помочь ребёнку в трудной ситуации. – Екатеринбург: АРД ЛТД, 2006. – 320 с.

THE INFLUENCE OF THE FAMILY STYLE PARENTING ON DEGREE BY NEUROTIZATION OF PERSONALITY

Bogdan M. M.

Master of Psychology, Open International University of Human Development "Ukraine", Kiev

Abstract.

The article is devoted to influence of the family style parenting on the neuroticism of personality of engineers. The methods of research and experimental data influence the style of family education on the neuroticism of personality of engineers.

Keywords: family style of parenting, neuroticism, a personality

ГОСУДАРСТВЕННАЯ (МУНИЦИПАЛЬНАЯ) СЛУЖБА В ОРГАНИЗАЦИОННОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА

Е.С. Козина

Сибирский Государственный Университета Путей Сообщения PhD. (Russia)

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу социальной структуры государственной (муниципальной) службы в процессе управления системой социальной защиты населения в рамках двух подходов: институционального и поведенческого.

На основе анализа основных элементов института государственной (муниципальной) службы как института социальных услуг, а также исследования ее кадрового потенциала определены направления внедрения новых технологий работы с персоналом в управлении системой социальной защиты населения с опорой на кадровый мониторинг.

В соответствии с законодательством, государственная (муниципальная) служба - профессиональная служебная деятельность граждан РФ по обеспечению исполнения полномочий органов государственной власти (местного самоуправления).

Новая социально-политическая и экономическая реальность предъявляет новые требования к формируемой системе государственного и муниципального управления, представляя ей расширенный круг возможностей влияния на развитие региона, меняя традиционное разделение функций управления.

Поиск путей повышения эффективности функционирования муниципальной службы обозначил актуальность и импульс развития новой отрасли социологического знания – социологии государственной и муниципальной службы. Предметом социологии в данном случае являются публично-правовые отношения по поводу производства управленческих решений, т.е. процесса перевода социальной информации на язык нормативных актов, реализации управленческих решений, т.е. трансформации юридических норм в социальное поведение людей и последствий, связанных с изменением общественной жизни.

Изучение взаимодействия института государственной и муниципальной службы с обществом обосновало необходимость развития социологического обеспечения управления как одного из средств, обеспечивающих эффективную обратную связь с управленческим процессом.

В обобщенном виде основная функция государства выступает как сохранение, развитие и упрочение российского социума, повышение уровня и качества жизни граждан. [3, с. 38]

Цели и задачи государственной и муниципальной службы в конечном итоге определяются потребностями и волей социума, его первосубъекта – народа. Ее социальная роль, социальный статус обусловлены характером социально-экономического строя, типом государства, режимом правления, количественным и качественным составом служащих, внутренним устройством, системой ее правового регулирования. Критерием функциональности государственной службы может выступать выделение определенной функции на основе вычленения значимости социальной проблемы, то есть социального приоритета.

Таким образом, предметом социологии государственной и муниципальной службы являются публично-правовые отношения по поводу производства управленческих решений (процесса перевода социальной информации на язык нормативных актов), их реализации (трансформации юридических норм в социальное поведение людей) и последствий, связанных с изменением общественной жизни.

Социологические основы государственной и муниципальной службы – это основы взаимодействия данного института с государством и обществом, основы проявления статусно-ролевых закономерностей

служилого сословия. Предметное поле данной отрасли социологии подразумевает двухуровневую структуру научного знания – макро и микро. Первый уровень касается институционального аспекта государственной службы, а второй – поведенческого.

Формирование социального института объективно обусловлено потребностями общества. В России государственная служба очень долгое время представляла собой традиционный правовой институт, обслуживающий государство, который не справлялся с нарастающим динамизмом общественной жизни.

Однако по мере укрепления гражданского общества в нашей стране возрастает социальная ориентация государства, изменились функции госслужбы, что обусловило необходимость административной реформы, в т.ч. реформы местного самоуправления.

Институциональный подход позволяет выявить основную общественно-необходимую функцию государственной и муниципальной службы – управленческую, и ее основные составляющие: информационно-аналитическую, плано-прогностическую, подготовку решений (в том числе в виде целевых программ), организацию и выполнение принятых решений, контроль. [4, с.27]

Важно осознать, что управленческая функция проявляется в различных динамичных формах зависимости, независимости и взаимозависимости между людьми, личностью и обществом, социальными группами.

Функционирование института государственной (муниципальной) службы в развитии можно представить как десятизвенную цепь:

- общество, играющее роль по отношению к государственной службе не просто среды существования и источника пополнения персонала, но и а) заказчика на определенный набор актуальных для населения услуг; б) источника ресурсов (налоги), идущих на удовлетворения нужд граждан;

- проблемы, которые общество генерирует, но само без поддержки государства разрешить не может;
- проекты, программы, планы реализации насущных требований общества;
- соответствующие организации самого разного плана для формирования программ и их реализации;
- финансовые ресурсы, выделяемые через бюджеты различных уровней на реализацию планов и программ решения актуальных проблем общества;

- принятие решений по целесообразному и эффективному расходованию ресурсов в рамках программ, отражающих интересы граждан.

- исполнение принятых решений;
- персонал муниципальной службы: с одной стороны, как следствие «объективных» потребностей, интересов и запросов общества, с другой – как «субъективный» фактор дееспособности и эффективности государственной и муниципальной службы в целом и ее отдельных звеньев.

- контроль за исполнением планов и программ, за функционированием всей системы управления;
- информация и информатизация, выступающие связывающим, системообразующим элементом государственной и муниципальной службы. [1, с.87]

Таким образом, государственная и муниципальная служба является динамичной структурой, функционирующей в меняющейся социальной среде, выполняющей специфическую функцию управления обществом, системой социальной защиты населения. Она приводится в движение людьми, и понять механизм работы этой организации невозможно исключительно в рамках институционального подхода. Отсюда необходимость поведенческого аспекта предметной области социологии государственной и муниципальной службы.

Вследствие открытости института государственной и муниципальной службы, гарантированной равным доступом всем гражданам к ней, его социальную структуру необходимо рассматривать исходя из различных социальных характеристик служащих:

1. Социально-демографические характеристики, такие как пол и возраст служащих. Синтезируя половозрастные показатели, возможно определить творческий потенциал управленческого аппарата, его

адаптированность к новым социально-экономическим условиям, инертность в решении возложенных задач, готовность к нововведениям и т.п.

2. Социально-профессиональные характеристики – образование, социальное происхождение, предполагающие разницу в убеждениях, ценностных ориентациях, жизненных целях. Эти различия, безусловно, сказываются на характере группового взаимодействия, структуре власти, коммуникаций в административных учреждениях.

3. Квалификация и стаж работы, являющиеся определяющими признаками профессионализма, его высокого или низкого уровня.

4. Социально-психологические (личностные) характеристики, отражающие общее состояние сознания людей. Сюда входят социальные установки, интересы, ориентации в сфере публично – правовых отношений.

В литературе выделяются два интегральных критерия – уровень профессионализма и степень мотивации.

Профессионализм – это высший уровень психофизических и личностных изменений специалиста, которые происходят в результате длительного выполнения служебных обязанностей и обеспечивают эффективность решения управленческих задач.

Мотивация – побуждение чиновника к активной деятельности, вызванное стремлением к самореализации, удовлетворению определенных потребностей.

Таким образом, основным элементом подключения индивида к структурам государственной и муниципальной службы выступает профессиональная социализация – процесс осознания человеком своей профессиональной роли, места в социально-профессиональной структуре, выработка самосознания представителя служилого сословия, включение в публично-правовые отношения. Данный процесс осуществляется прежде всего в системе непрерывного профессионального образования, в том числе переподготовки и повышения квалификации. Оценка уровня профессиональной социализации служащих – необходимое условие выработки адекватной концепции управления персоналом административного учреждения.

К сожалению, в настоящее время не уделяется должного внимания социологическому обеспечению государственной и муниципальной службы. Не обеспечивается эффективная обратная связь с управленческим процессом, которая способствует приобщению государственной и муниципальной службы к ценностям разнообразных групп населения, чтобы учитывать их интересы; создает атмосферу доверия со стороны общественности; сохраняет или изменяет имидж административного учреждения; усиливает заинтересованность служащих в делах организации.

Главной причиной невостребованности социологического потенциала в практике государственной и муниципальной службы является отсутствие конкурентной среды в сфере управления социальным процессом.

Подобная ситуация вообще выносит реальный объект управления – социум – за рамки интересов деятельности служащих. Последним грозит опасность превращения в замкнутую структуру с доминированием внутренних интересов и полным безразличием и некомпетентностью относительно интересов внешней социальной среды.

Изменение такой ситуации связано с реальной демократизацией управления, с созданием альтернативных государственных и муниципальных структур общественного управления и самоуправления. В таких условиях государственная и муниципальная служба просто вынуждена будет бороться за «потребителя своих услуг», а, следовательно, ориентироваться, изучать и отслеживать действительные интересы социальной среды, реальное положение объектов своей деятельности.

Определение государственной и муниципальной службы в качестве института социальных услуг выводится из системы внутренних ее институтов:

Рис. 1 Государственная (муниципальная) служба как система социальных институтов.

Реалии же сегодняшнего дня зачастую таковы, что различные структуры государственного и муниципального управления, производя управленческие акты, практически не ориентируются на действительное состояние своего объекта управления, то есть на состояние той социальной среды, на которую эти акты направлены. Отсюда слабая эффективность, а порой и полная нереализуемость управленческих воздействий государственных структур.

Одним из необходимых «мостиков», который только и может создать отношение управления между учреждениями государственной и муниципальной службы и конкретной социальной средой способно стать социологическое обеспечение, так как именно социология имеет в своем арсенале знания о закономерностях функционирования социальной среды и способы изучения процессов, происходящих в ней.

Однако, по данным многочисленных исследований, социологическое обеспечение управленческой ситуации и органично связанной с ней ситуация с кадрами в регионах оцениваются как не вполне удовлетворительные, общественные процессы во многом развиваются стихийно, кадры слабо подготовлены и мотивированы к осуществлению инновационной управленческой деятельности.

В нынешних социально-экономических условиях усложнение социальной структуры общества, появление различных гражданских движений и инициатив заставляет искать новые механизмы взаимоотношений государственных органов власти с населением и организациями, выражающими их интересы.

Развитие идет по двум направлениям: с одной стороны, предпринимаются усилия по повышению качества услуг, оказываемых населению государством, с другой – формируются новые механизмы вовлечения граждан в процесс принятия и реализации государственных решений. Это способствует эффективному использованию ресурсов для решения социальных проблем, более точному определению приоритетов государственной политики в сфере социальной защиты населения.

Постепенно начинают формироваться новая культура и новый стиль работы государственных органов власти с ориентацией на запросы и нужды населения, повышение ответственности за распределение услуг и ресурсов. Оценка их деятельности зависит от уровня удовлетворения граждан государственными услугами, степени их доверия к государству и реальной возможности участвовать в разработке и принятии решений. Большое значение придается расширению консультативной и информационно-аналитической работы с общественными организациями и населением.

Проблема повышения эффективности управленческой деятельности в условиях формирования новых механизмов взаимоотношений с обществом ставит вопрос о кадровом укреплении аппарата властных структур, в том числе органов, учреждений и организаций социальной защиты населения, как на региональном, так и на местном уровне.

Качество социального обслуживания и защиты населения в значительной степени зависит от профессиональной компетенции специалистов, занятых в этой сфере. На новом этапе реформирования государства и общества требуется новая генерация служащих – поколение созидателей, ставящих главной целью своей деятельности достижение лучших условий жизнедеятельности людей, общего блага народа.

Стратегия кадровой политики в социальной защите определяется перспективами развития отрасли и зависит от степени социальной ориентированности государства, признания обществом высокой социальной стабильности и социальной защищенности. [2, с. 24]

Основная цель государственной кадровой политики на ближайшую перспективу состоит в развитии системы управления кадровым потенциалом отрасли, позволяющей на основе рационального планирования подготовки и распределения кадров, использования мотивационных механизмов и методов социальной защиты работников, обеспечить органы и учреждения социальной защиты населения персоналом, способным на высоком профессиональном уровне решать задачи качества социальной помощи населению, добиваться перспективного развития отрасли на принципах ресурсосбережения, технологического роста, духовного и нравственного совершенствования.

В основе реализации поставленных задач должны лежать выводы глубокого и всестороннего анализа кадрового состава и кадрового потенциала областной, городских и районных структур управления системой социальной защиты населения.

Сложность критериальной оценки степени соответствия кадров требованиям времени обусловлена не только трудностями методики выявления их реальных качеств, учета и анализа данных о составе кадров, но и существенной модификацией функции органов социальной защиты населения, а стало быть, и изменением практических требований к работе чиновников.

Важным организационным условием эффективности реализации кадровых технологий, как отбор, оценка (тестирование, квалификационный экзамен, аттестация и др.) и обучение персонала, а также работа с резервом, стажировка и ряда других, является повышение статуса кадровых служб в органах социальной защиты населения области.

В настоящее время возможности кадровых служб весьма ограничены, они даже не наделены рекомендательными полномочиями. Их статус, принижен, они слабо влияют на качественный состав

государственных служащих, муниципальных работников отрасли и фактически не влияют на рациональное использование профессиональных возможностей персонала.

В выявлении состояния и научно обоснованной оценке кадрового потенциала в системе социальной защиты населения, динамики его развития, скрытых резервов необходимо использование ряда новых подходов и методов.

Характеристика количественных и качественных параметров кадрового потенциала возможна на основе создания современной оперативной и прогностической информационной базы (статистической, социологической, социально-психологической и др.) о состоянии кадров, развитии кадровых процессов (в том числе социально-демографических, профессионально-квалификационных, карьерных и др.). К сожалению, эта база пока крайне ограничена, не выработаны единые основания для классификации и сравнительного анализа имеющейся информации, ее достоверности, полноты и правдивости.

При этом необходим учет синтеза количественных и качественных показателей, их взаимообусловленности. Выявить количество служащих (это оценка числа, величины) относительно легко, сложнее однозначно ответить на вопрос о качественных характеристиках служащих. Сбор такого рода информации, особенно в части получения качественных характеристик, затруднен и требует специальных исследований.

Анализ имеющихся кадровых документов работников системы социальной защиты населения Пензенской области охватил все группы должностей служащих (руководителей, их заместителей, специалистов), а также социальных работников, занятых в этой сфере на 1 января 2008 года.

Результаты свидетельствуют о достаточно высоком уровне образования работников отрасли. Однако структура базового образования по специальностям не вполне соответствует целям и задачам, которые стоят перед системой социальной защиты населения. Желательно поднять показатели образования по специальности «социальная работа» в учреждениях стационарного социального обслуживания и службах социальной помощи на уровне не менее 50% от общей численности работающих.

Таблица 1. Характеристика кадрового состава работников системы социальной защиты населения Пензенской области по образованию (%)

Категории органов организаций учреждений социальной защиты населения	Образование									
	Высшее	Специальность				Среднее	Специальность			
		Юридическое	Экономическое	Социальная работа	Медицинское		Юридическое	Экономическое	Социальная работа	Медицинское
Аппарат Министерства здравоохранения и социальной защиты населения Пензенской области	80,6	13,8	6,2	19,3	12,4	18,9	5,9	14,7	5,9	2,9
Аппарат районных и городских органов социальной защиты	47,6	3,2	24,8	27,4	1,3	41	6,7	46,8	5,2	3,7

По стационарным учреждениям социального обслуживания	23,2	5,5	9,1	33,8	31,1	67,7	0,5	8,7	10,2	61,1
По службам социальной помощи	42,1	2,4	12,5	36,1	1,4	42,3	3,3	21,1	16,3	14,4

Не выглядит эффективной и работа по повышению квалификации работников. Впрочем, как положительную тенденцию за последние годы, можно отметить значительное обновление состава кадров в системе социальной защиты населения.

Таблица 2. Повышение квалификации работников системы социальной защиты населения Пензенской области

Категории органов и организаций и учреждений социальной защиты населения	Обучаются заочно (вечернее) в ВУЗе, техникуме	Прошли повышение квалификации, в т.ч. на курсах
Аппарат Министерства здравоохранения и социальной защиты населения Пензенской области	6,6	1,6
Аппарат районных и городских органов социальной защиты	19,6	10,1
По стационарным учреждениям социального обслуживания	4	5,8
По службам социальной помощи	10,3	2,4

Таблица 3. Возрастная характеристика кадрового состава системы социальной защиты населения (%)

Категории органов и организаций и учреждений социальной защиты населения	Имеют возраст		
	до 30 лет	от 30 лет до 55 – женщины; 60 – мужчины	Женщины 55 лет и старше; мужчины 60 лет и старше
Аппарат Министерства здравоохранения и социальной защиты населения Пензенской области	14,1	53,7	32,2
Аппарат районных и городских органов социальной защиты	32,9	64,5	2,6
По стационарным учреждениям социального обслуживания	19,5	74,4	6,1
По службам социальной помощи	16,2	72,5	11,3

Приведенные в таблицах данные позволяют делать определенные выводы о кадровом потенциале органов управления. Однако, этой информации явно недостаточно для глубокого и всестороннего анализа качественного состава работников отрасли, для выработки конкретных рекомендаций по развитию кадрового потенциала, для изучения позитивных и негативных тенденций в процессах формирования кадрового корпуса органов организаций и учреждений социальной защиты населения области в современных условиях.

Необходимость изучения многообразия аспектов функционирования и развития кадров порождает потребность в одновременном использовании многих методов, что составляет систему социологического мониторинга. Именно она позволяет получить достоверную комплексную информацию для принятия кадровых решений, определения стратегии и тактики кадрового обеспечения, выработки программы профессионального развития служащих и других работников отрасли и их рационального использования.

Сущность социологического мониторинга дополняется оценками обществом и ситуации, и процессов, сложившихся в кадровом корпусе системы социальной защиты через личностно-психологические аспекты, через отношение к уровню профессионализма, через оценку доверия к власти и уровня нравственности государственных служащих и т.д. [5, с.148]

Причем, в анализе кадровых процессов следует учитывать, что существуют два типа методик социологических исследований. Первый тип (предметный) ориентирован на выявление объективных свойств объекта (в данном случае – кадрового корпуса. Второй (проблемный) – на выявление проблем, с которыми сталкиваются работники в своей деятельности.

Для первого типа характерны исходные концептуальные схемы. Он ориентирован на использование формальных отношений. Второй принципиально отрицает ценность таких схем и избегает формальных описаний. Первый широко использует количественные методы анализа и весь арсенал традиционных средств описания объекта, созданных в социологии и других науках. Второй опирается в основном на данные интервью и результаты имитационных игр.

Существует целый ряд специфических методов сбора психолого-социологической информации: тест-опросник Р. Кэттела, предназначенный для диагностики характерологических особенностей личности; проективная методика М. Люшера, предназначенная прежде всего для диагностики скрытых диспозиций, психических состояний личности; социологическая анкета, направленная в первую очередь на диагностику отношений, установок, ценностных ориентаций служащего и т.д. Социологический мониторинг позволит также вскрыть и показать зависимость кадровых процессов от протекающих в обществе социальных процессов, выработать в соответствии с этим проекты решений, направленные на их совершенствование и рациональное использование.

Таким образом, социологический кадровый мониторинг - это весьма эффективная и достоверная основа анализа состояния и прогнозирования развития кадров, поиска путей их наиболее рационального использования. Он служит инструментом повышения эффективности государственной (муниципальной) службы: выяснения качественного соответствия государственных, муниципальных служащих и других работников отрасли профессионально-квалификационным требованиям, выявления этапов, сроков и форм их профессионального продвижения, повышения их квалификации, подготовки и переподготовки, с целью совершенствования организационного обеспечения управления системой социальной защиты населения региона.

Литературы:

1. **Бойков В.Э.** Государственная служба: Взгляд изнутри и извне // Социологические исследования. – 2003. - № 9. – С.85-91.
2. **Дмитриев М.Э.** Финансовый кризис и социальная защита // Общественные науки и современность.- 2000. - № 3. – С.16-31.
3. **Жильцов Е.Н., Бабич А.М.** Теоретические основы социальной политики государства: содержание и пути реализации./ Социальная политика и рынок труда: вопросы теории и практики (учебно-методические разработки). М.: РАГС, 2006.
4. **Зинченко Г.П.** Госслужащие региона: состав и социальные особенности // Социологические исследования. - 1999. - № 2. - С. 25-33.
5. **Наумов С.Ю., Масленникова Е.В., Марченко О.И.** Социальный статус государственного служащего. Саратов, 2005.

МЕХАНИЗМЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

Е.С. Козина

Сибирский Государственный Университета Путей Сообщения PhD. (Russia)

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена раскрытию сущности и содержания информационно-социологического обеспечению современного процесса управления социальной защитой регионального социума.

На основе анализа основных элементов социологического обеспечения управления системой социальной защиты населения Пензенской области определены основные направления совершенствования системы социальной защиты населения и управления ею при использовании социологических методов.

Социально-экономические преобразования в Российской Федерации конца 20-го – начала 21-го веков привели к системным переменам в жизни российского социума, изменениям в различных сферах, институциональным и стратификационным преобразованиям.

Экономические реформы, кардинальные изменения в сфере производства и распределительных отношений чрезвычайно обострили проблему социальной защиты населения, выдвинув ее в центр самого пристального внимания государства и общества. Стало очевидным, что на пути становления России, как новой сильной и благополучной державы, первоочередным является возрождение территорий, региональных сообществ.

В современных условиях регионам предоставлены большие права и полномочия для самостоятельного решения многих социальных проблем. Создание региональной модели социальной защиты должно быть основано на изучении специфики региональной жизнедеятельности, уточнении общих тенденций развития социума, что позволяет разработать основные направления и принципы региональной социальной политики, определить цели и приоритеты управления системой социальной защиты населения региона.

В частности, понимание государственной службы как института социальных услуг, учитывая субъективный поведенческий аспект, позволяет рассматривать ее как своеобразный инструмент реализации потребностей граждан, более глубоко осмысливать предметную область взаимоотношений между ней и другими составляющими гражданского общества в системе социальной защиты населения.

Это обуславливает новые требования к информационно-социологическому обеспечению региональных органов социальной защиты населения, существенно повышается роль социологической информации, раскрывающей динамику взаимодействия органов управления и населения, разработки на этой основе социальных технологий.

Эффективность социального управления на современном этапе зависит от действенности форм и механизмов взаимодействия государственных структур и социума в процессе решения социальных проблем.

Анализируя основные факторы, определяющие формирование региональной системы социальной защиты населения, на примере Пензенской области, следует отметить численность и социальный состав групп населения, нуждающихся в социальной защите, набор приоритетных потребностей этих категорий регионального социума, возможности их удовлетворения за счет бюджетных и внебюджетных средств,

структура органов государственного и муниципального управления в системе социальной защиты, взаимодействие этих органов с общественными организациями.

Социальная защита населения в современном российском обществе складывается как целостная система законодательно закрепленных экономических, правовых, социальных гарантий и механизмов их реализации, которые обеспечивают приемлемый уровень жизни и осуществление своих основных социальных и гражданских прав, в узком понимании - социально-уязвимым группам и слоям населения; в широком – всем членам общества [1, 18].

В качестве основных принципов социальной защиты выделяются: адресность, комплексность, социальная справедливость, гуманность, профилактическая направленность, принцип дифференцированного подхода и другие, направленные на достижение основных на данный момент целей: избавление от абсолютной нищеты и оказание материальной помощи населению в экстремальных условиях, содействие адаптации социально уязвимых групп населения к условиям рыночной экономики.

С точки зрения методологических подходов к изучению социальной защиты населения как управляемой системы, еще не сложились механизмы стабилизации и регулирования социальных процессов, вполне адекватные условиям переходного периода, а тем более зрелого рынка. Поэтому механизмы формирования и функционирования системы социальной защиты населения и опыт практического воплощения ее принципов нуждаются в анализе и обобщении с учетом региональной специфики и различного уровня и качества жизни в российских регионах.

Естественно, что основным пространством, в котором реализуются функции социальной защиты населения региона, является социальная сфера, располагающая для этих целей необходимыми органами управления и учреждениями, материальными ресурсами и кадрами подготовленных специалистов. Наиболее значимой детерминантой самодвижения социальной сферы региона является проводимая здесь социальная политика, понимаемая как система постоянно возобновляющихся действий государственной власти, негосударственных структур, самой личности (или социальных групп) по вопросам жизнеобеспечения и развития человека.

Анализ субъектно-объектных отношений в управлении системой социальной защиты населения позволяет прийти к выводу, что взаимодействие в данной системе между региональными органами власти и социальными институтами региона в современных реалиях все больше приобретает субъектно-субъектный характер и заставляет обратить внимание на возрастающий потенциал общественных объединений и организаций.

Однако вполне очевидно, что главная роль среди субъектов социальной защиты в контексте управления принадлежит государству. Таким образом, государственная социальная политика определяется как специфическая деятельность государства, направленная на реализацию права каждого гражданина свободно участвовать во всех сферах жизни общества, на выявление и учет социального аспекта во всех экономических, политических и других преобразованиях.

Осуществляя мероприятия по реализации социальной политики, органы управления системой социальной защиты населения на всех уровнях обеспечивают целенаправленное воздействие на социальную сферу в целом с учетом субъективных и объективных факторов складывающейся ситуации, целей и задач социального развития путем разработки и внедрения нормативных социальных показателей, комплексных и целевых программ, развития социальной инфраструктуры и оперативной реализации принимаемых решений, контроля прогнозируемых состояний и параметров социальных процессов.

Все перечисленные методы реализации социальной политики интегрируются в содержании понятия «социологическое обеспечение» и являются составляющими его структуры. Именно в его развитии заложен огромный потенциал совершенствования системы социальной защиты населения.

В процессе интеграции понятий «социальное пространство», и «информация» выделяется чрезвычайно важная операциональная категория – «модель социально-информационного пространства», построение которой должно основываться на принципах целостности, системности, комплексности.

В данном случае речь идет о модели комплексного социологического анализа региона, который осуществляется с учетом его системных связей с отраслевыми структурами и надрегиональными органами управления, а также окружающей социальной средой, воздействиями ее многообразных факторов и выражается в следующих взаимосвязанных компонентах: материально-производственном, общественно-политическом, культурно-духовном, социально-бытовом, социально-управленческом.

Основной задачей, требующей решения, является адекватность произведенных модельных построений существующей реальности, как в статике, так и в динамическом наблюдении. Не менее значимым является перевод концептуальных теоретических положений на язык конкретных технологических разработок, методик и процедур.

Применительно к социальной сфере и системе социальной защиты населения региона в качестве инструмента построения информационно-социальной модели можно предложить мониторинг социального пространства как метод научного познания, обеспечивающего динамическое наблюдение за социальными процессами, их диагностику и прогнозирование [2, 58].

Анализ полученных социальных показателей осуществляется на основе общепринятых критериев и нормативов, что предполагает нормативно- организационный механизм социологического обеспечения управления, основными составляющими которого являются:

- нормативно-правовые основы управления системой социальной защиты населения региона;
- критериально-аналитические (измерительные) средства;
- собственно организационные механизмы.

Важнейшей составляющей обеспечения функционирования социальной сферы в целом, в т.ч. системы социальной защиты, является государственное социальное нормирование, означающее правовую регламентацию социального развития с использованием наиболее значимых социальных норм. В настоящее время отдельные нормативы в сфере социальной защиты населения установлены федеральными законами. Принятие же субъектами РФ региональных норм позволяет скорректировать общероссийские нормативы и определить основные зоны их территориальной дифференциации.

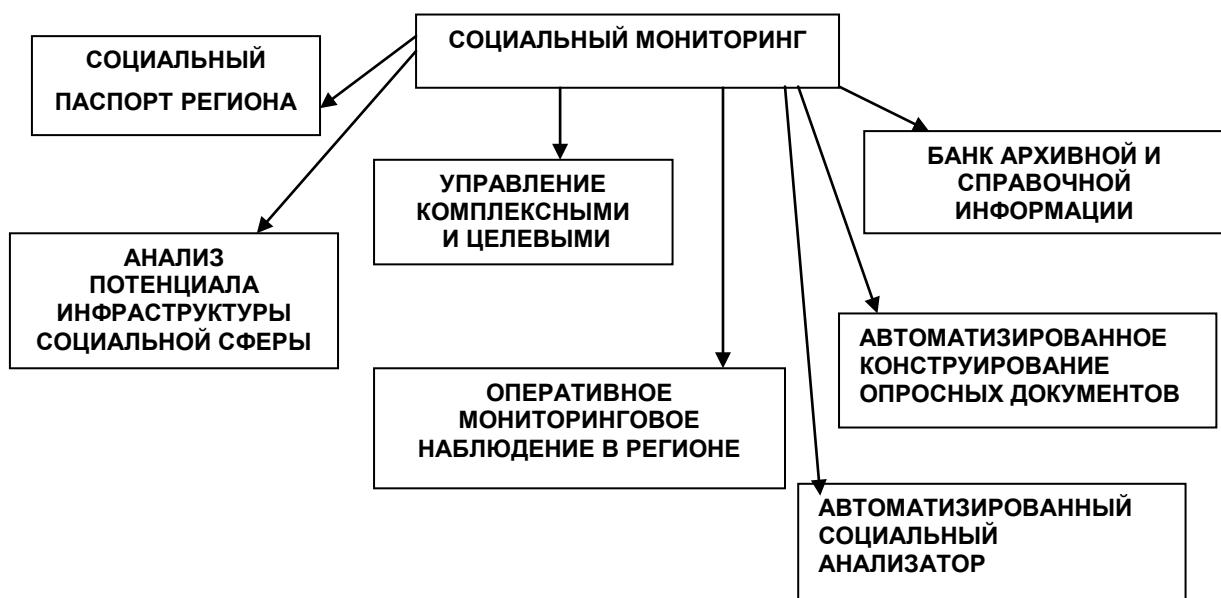

Рис.1 Концептуальная схема социального мониторинга

Для Пензенской области характерна комплексная модель социальной защиты населения, когда к решению социальных проблем привлечены ресурсы учреждений социальной защиты всех властных уровней.

Одновременно предусматривается системное развитие через взаимодействие федеральных, региональных органов власти, муниципалитетов и дифференцирование ответственности между ними.

В частности, в Пензенской области за последние годы создана солидная нормативно-правовая база, согласно которой осуществляется социальная поддержка семьи, материнства, детства и т.п., в рамках которой неоднократно увеличивались размеры выплачиваемых пособий молодым семьям, семьям с детьми.

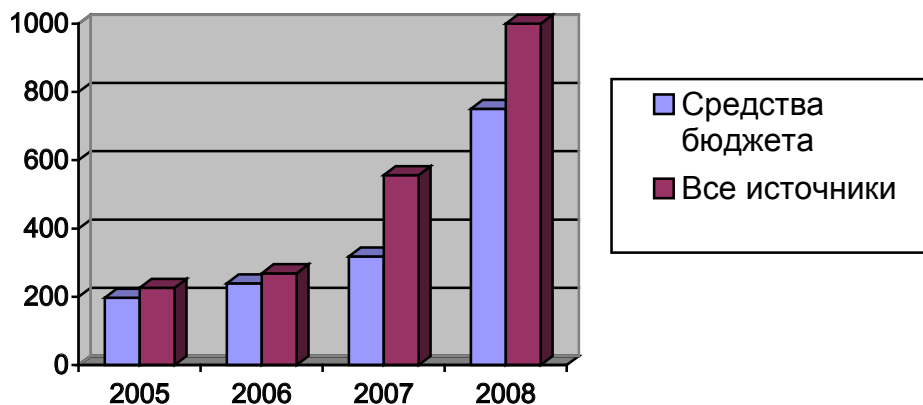

Рис.2 Распределение средств на выплату пособий в млн. руб.

В соответствии с федеральным и региональным законодательством в рамках федеральных комплексных и целевых программ реализации социальной политики, в целях определения стратегии развития системы социальной защиты населения, а также решения самых острых социальных проблем области реализуются Программа социально-экономического развития Пензенской области на 2003-2008 гг., а также программы социальной защиты и поддержки определенных категорий граждан, мероприятия по преодолению негативных тенденций в социальной сфере.

Программно-целевой метод в практике управления социальными процессами в регионе всегда связан с проблемами, не укладывающимися в рамки существующих организационных структур и процедур. Он выступает универсальным способом подготовки управленческих решений в условиях новой социальной ситуации.

Составными элементами применения программно-целевого метода являются: прогнозирование долгосрочного развития, планирование вероятных траекторий, выявление ключевых проблем, выбор, оценка приоритетных направлений, программирование мероприятий в соответствии с поэтапным достижением целей.

Кроме того, организационная структура управления системой социальной защиты населения Пензенской области адекватна сложности этой системы в конкретный определенный период развития общества. Об этом свидетельствует опыт по реорганизации регионального органа управления системой социальной защиты населения путем объединения Министерства здравоохранения и Министерства труда и социально развития области, принятый на федеральном уровне.

В данный момент в регионе создана многоуровневая система социальной защиты населения, эффективно действующая от областного до муниципального уровня.

В районах и городах Пензенской области целенаправленно развивается сеть учреждений и служб социальной защиты населения. В области действуют 22 стационарных учреждения социального обслуживания граждан пожилого возраста, на базе них открыто 27 отделений милосердия, 11 домов-интернатов.

Нестационарное обслуживание граждан осуществляют 37 центров, в структуре которых 234 основных и 310 дополнительных отделений, позволяющих расширять рынок социальных услуг, предоставляемых пожилым людям и инвалидам. Содействие социальной адаптации лиц БОМЖ осуществляют отделения дома

ночного пребывания и социальный приют. В области создано 16 учреждений социального обслуживания семьи и детей, в которых функционируют различные реабилитационные отделения и т.д.

На основе структурно-функционального анализа управления системой социальной защиты населения в регионе необходимо совершенствовать систему информационно-социологического обеспечения, организации мониторинга социальных процессов и тенденций развития социальной сферы в рамках структурных подразделений Министерства здравоохранения и социального развития Пензенской области.

Дальнейшее развитие региональной системы социальной защиты населения и управление ею стремится быть гибким с учетом меняющейся социально-экономической ситуации и ориентируется преимущественно на преодоление пассивных форм социальной защиты, изыскание способов и средств для самообеспечения активной части населения.

Если рассматривать функционирование государственной (муниципальной) службы в процессе управления системой социальной защиты населения региона, то необходимо использовать два подхода: институциональный и поведенческий.

С точки зрения первого, государственная и муниципальная служба на данном этапе реформирования общественных отношений выступает не только правовым, социальным институтом, но и институтом социальных услуг, призванным управленческими средствами стимулировать общество к реализации главной цели социальной политики – достижению достойного уровня жизни граждан.

В рамках второго подхода рассматривается развитие кадрового потенциала государственной (муниципальной) службы, исходя из различных социальных характеристик служащих, учитывая два основных интегральных критерия: уровень профессионализма и степень мотивации.

Стратегия кадровой политики в системе социальной защиты населения определяется социальной ориентированностью государства, разрабатывается в Совете по вопросам государственной и муниципальной службы в Пензенской области, управлении государственной службы и контроля Правительства Пензенской области и реализуются кадровыми службами органов, организаций и учреждений социальной защиты населения.

Основная цель государственной кадровой политики на ближайшую перспективу состоит в развитии системы управления кадровым потенциалом отрасли, позволяющей на основе рационального планирования, подготовки и распределения кадров, использования новых технологий планирования карьеры, мотивационных механизмов обеспечить органы, организации и учреждения социальной защиты населения персоналом, способным на высоком профессиональном уровне решать задачи социальной помощи населению, добиваться развития системы социальной защиты населения региона на принципах ресурсосбережения, технологического роста, духовного и нравственного совершенствования.

В этом направлении существует немало проблем, что подтвердил экспертный опрос, проведенный специалистами отдела по связью с общественностью Правительства Пензенской области в 2007 году.

Подавляющее большинство респондентов – управленческого аппарата системы социальной защиты населения (63,2 %) единственным фактором совершенствования управления в системе социальной защиты называют финансовое обеспечение, не отмечая другие реально существующие проблемы (совершенствование информационно-социологического обеспечения, повышение квалификации кадров, оптимизацию взаимодействия с общественными структурами).

В случае принятия управленческих решений 19,2% экспертов руководствуется инструкцией, 46,2 % и 28,9 % - соответственно собственным опытом и обсуждением с коллегами, и лишь 5,7 % экспертов применяют современные управленческие технологии.

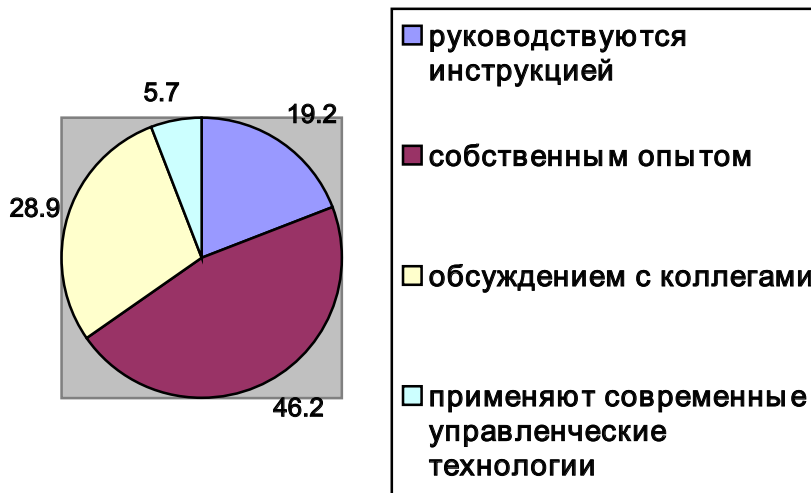

Рис.3 Механизм принятия управленческих решений

Основной же мотив деятельности для большинства опрошенных (52,8%) – это стабильная заработная плата, и только 1,9 % отметили реализацию профессионального потенциала.

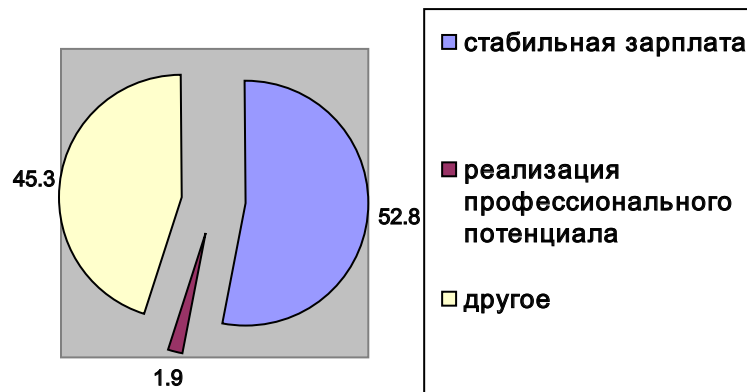

Рис.4 Мотивация деятельности государственных служащих

Исследование, проведенное в Пензенской области, позволило сделать вывод о необходимости реформирования кадровых служб государственных органов социальной защиты населения региона, внедрения новых технологий работы с персоналом с опорой на кадровый мониторинг, являющийся основой анализа состояния и прогнозирования развития кадров, поиска путей их наиболее рационального использования.

Одним из перспективных механизмов реализации социальной политики в регионе также следует считать технологии PR (связь с общественностью), предоставляющие новые возможности социальной диагностики и общественной экспертизы, развития сотрудничества государственных и общественных структур в системе социальной защиты населения.

В последние годы наблюдается активизация общественных институтов, стремящихся играть все более заметную роль в решении социально-экономических задач. Это обусловлено и возросшей социальной ответственностью граждан и их объединений (в том числе в форме некоммерческих организаций (НКО), и стремлением государства дать возможность гражданам проявлять и отстаивать свою гражданскую позицию.

Общественные организации выполняют различные функции: социально-политические, регулятивные, воспроизводства общественных отношений, воспитательные, инновационные и др. Однако важнейшей их функцией, особенно для НКО, является защитная – представление и защита интересов людей. Они

являются выразителем общественного мнения населения, способны организованно участвовать в жизнедеятельности общества.

Развитие институтов гражданского общества – некоммерческого сектора – началось в конце 90-х годов прошлого столетия, и за последние 10 лет существенно возросло их количество (объединения и организации профсоюзов, инвалидов, женские, молодежные, ветеранские, спортивные, экологические, правозащитные, профессиональные организации и объединения, объединения по поддержке малого, среднего и крупного бизнеса). К примеру, на территории Пензенской области планомерно, активную уставную деятельность осуществляют порядка 250 некоммерческих организаций и объединений по различным направлениям.

Опыт, квалификация сотрудников НКО и непосредственный контакт с населением позволяют им наиболее оперативно и точно выявлять острые социальные проблемы и находить незатратные, эффективные пути их разрешения, разрабатывать инновационные социальные технологии. Именно поэтому в последние годы на региональном уровне наметилась тенденция по использованию органами государственного управления потенциала НКО для выполнения работ по приоритетным социальным программам.

В сегодняшней России бесспорно наличие сильного гражданского общества, обладающего рядом существенных возможностей, однако общества неорганизованного и не стремящегося быть организованным [3, 24].

Координация деятельности общественных организаций по реализации социальной политики осуществляется в рамках реализации Программы «Развитие гражданского общества», действующей в Пензенской области до 2010 года, при ежегодно увеличивающихся объемах финансирования. Однако практика социального партнерства показывает, что недостаточно развито информационное поле по обеспечению реализации гражданских инициатив общественных организаций.

В дальнейшем, именно внедрение современных информационных технологий при содействии средств массовой информации позволит активизировать все ресурсы, как финансовые, административные, материально-технические, так и человеческие, и направить их на достижение общей цели – повышение качества и уровня жизни населения.

Таким образом, решение проблемы повышения эффективности реализуемой социальной политики неразрывно связано с совершенствованием системы социологического обеспечения управления социальной сферой, в т.ч. системой социальной защиты населения, на основе стандартизированных социальных показателей и регулярного социологического наблюдения.

В качестве структуры, на которую может быть возложена обязанность диагностирования социальных проблем, изучения общественного мнения, и т.п. на областном уровне, может быть рассмотрен межведомственный центр социальной диагностики, созданный на базе Министерства здравоохранения и социальной защиты Пензенской области и регионального центра сбора и обработки информации.

Литература:

1. **Большакова Н.Г., Шумилин А.П.** Региональная модель социальной защиты населения / Большакова Н.Г., Шумилин А.П. // Инновационные технологии социального обслуживания населения.-2003. - № 1. - С. 17-24.
2. **Кордонский С.А.** «Государство, гражданское общество и коррупция» / Кордонский С.А. // Отечественные записки. – 2007. - № 6. - С. 24-27.
2. **Стребков А.В.** Социальная политика государства // Соц. обеспечение. - 2006. - № 2. - С. 4-7.
3. **Кузнецова А.Р.** Развитие информационных технологий в системе управления социальной сферы // Информационные ресурсы России. - 2005. - № 5. - С. 38-39.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНДИВИДУАЛЬНОГО СТИЛЯ САМОРЕГУЛЯЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ II КУРСА

Гуляева А.Б.

Магистр психологии, аспирант ОМУРЧ "Украина" (Ukraine)

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена исследованию индивидуальных стилевых особенностей саморегуляции студентов обучающихся в области «человек-техника» в зависимости от уровня успешности.

Саморегуляция учебной деятельности имеет ту же структуру, что и саморегуляция какой - либо другой деятельности, а именно: планирование - определения цели и последовательности осуществления учебных целей; моделирование - учет значимых условий учебной деятельности, необходимых для ее выполнения; программирование - определение последовательности выполнения действий; оценка результатов - соотношение результатов с критериями, определенными преподавателем или самим студентом, контроль за результатами и коррекция учебных действий на основе индивидуально принятых эталонов успешности [6, 7, 11]. Работа звеньев психической регуляции определяет осознаваемый человеком процесс достижения целей, активность их достижения и общий уровень потребностей в достижениях. Осознавая свои возможности, ситуацию и задачи человек является субъектом своей деятельности: осуществляет выбор условий, отвечающих очередной задаче, с помощью звена программы действий подбирает средства преобразования исходной ситуации, затем оценивает полученные результаты и решает, нужно ли вносить какие-либо изменения в свои действия [11].

Актуальность исследования процесса личностной саморегуляции учебной деятельности в условиях трансформации социума обусловлена обострением, с одной стороны, личностной потребности в эффективной адаптации к изменениям социальной среды, с другой - потребности общества в полной реализации сущностных сил большего количества его членов. Создание инновационного пространства на основе образовательной и научной поддержки ставит задачей ВУЗа формирование специалистов, способных творчески подходить к решению проблем развития производства, науки, техники, искусства и культуры. Именно инновационный путь развития общества можно обеспечить, сформировав поколение людей, которые мыслят и действуют по-новому. Отсюда - большое внимание к общему развитию личности, ее коммуникативных способностей, усвоению знаний, самостоятельности в принятии решений, критичности и культуры мышления, формирование информационных и социальных навыков.

Способность к саморегуляции является одним из важнейших психологических факторов, влияющих на эффективность самостоятельной работы (Захарова И.Н., Зимняя И.А., Капаева А.Е., Степанский В.И., Моросанова В.И., Осницкий О.К., Соколова Л.О., Круглова Н.Ф., Конопкин А.А., Пригонка Г.С., Степанский В.И., Жуйков Ю.С., Сипачёв Н.А. и др.).

Яркие индивидуальные различия у школьников и взрослых изучали, в частности, в зависимости от ориентации на внутреннюю или внешнюю оценку результатов (Л.И. Божович, 1968, П.Я. Гальперин, А.В. Захарова, 1982, Н.С. Пантина, 1957 и др.) [3, 4, 9].

Саморегуляция учебной деятельности имеет ту же структуру, что и саморегуляция какой - либо другой деятельности [6, 7], а именно:

- планирование - определения цели и последовательности осуществления учебных целей;
- моделирование - учета значимых условий учебной деятельности, необходимых для ее выполнения;
- программирование - определения последовательности выполнения действий;
- оценка результатов - соотношение результатов с критериями, определенными преподавателем или самим студентом;

- контроль за результатами и коррекция учебных действий на основе индивидуально принятых эталонов успешности [10] (Моросанова В.И.).

Таким образом, студент должен осознать или определить учебные цели, проанализировать условия учебной деятельности и продумать последовательность выполнения действий, другими словами, приспособить программу действий в значимых условиях учебной деятельности. Процесс выполнения сопровождается контролем, оценкой и коррекцией действий согласно полученным результатам, изменением условий и поставленных целей. Указанные процессы взаимосвязаны и могут осуществляться как последовательно, так и параллельно [11] (Моросанова В.И.). В то и же время в системе современного образования складывается сложная ситуация. Постоянно увеличивается поток информации, необходимый для усвоения его человеком, приводит к интенсификации процесса обучения, поэтому важное значение сегодня имеет развитие и совершенствование индивидуальной системы саморегуляции студентов с учетом индивидуальных особенностей и развития их потенциальных возможностей в этом процессе [6, 7, 9].

Гипотезой нашего исследования было предположение, о том, что работа цепей психической саморегуляции учебной деятельности определяется осознаваемым студентом процессом достижения целей, стратегией их достижения и потребностями в достижениях, важными компонентами которой выступают с одной стороны мотивация учебной деятельности, как смыслообразующая составляющая, индивидуальный стиль мышления, как когнитивная составляющая и с другой стороны самооценка как интериоризация приобретенного опыта. Общая сформированность целостной системы саморегуляции и сбалансированное взаимодействие всех ее компонентов определяет успешность учебной деятельности студентов.

Целью нашего эксперимента было исследование психологических особенностей индивидуального стиля саморегуляции учебной деятельности студентов.

Для достижения этой цели мы поставили следующие задачи:

- определить понятие саморегуляции учебной деятельности, ее составляющих и психологических особенностей, связанных с успешным обучением студентов (теоретический анализ проблемы)
- выяснить влияние индивидуального стиля саморегуляции студентов на уровень самооценки, мотивацию «достижения успеха» и «избегания неудач», успешность обучения студентов;
- выявить психологические особенности стиля саморегуляции и индивидуальных когнитивно-оперативных стратегий саморегуляции мышления студентов;
- установить связь индивидуального стиля саморегуляции учебной деятельности с особенностями мотивационного профиля студентов и с успешностью учебной деятельности студентов.

Объект исследования: психологические особенности процесса саморегуляции учебной деятельности студентов.

Предмет исследования были особенности влияния индивидуального стиля саморегуляции учебной деятельности студентов II курса на успешность учебной деятельности.

Нами был проведен констатирующий эксперимент с целью определения влияния психологических особенностей индивидуального стиля саморегуляции, мотивации «достижения успеха» и «избегания неудач», потребностью в достижениях, стратегии в процессе реализации деятельностных целей, особенностей мотивационного профиля, индивидуального стиля мышления (когнитивно составляющая), самооценки студентов на успешность учебной деятельности студентов II курса.

С целью определения психологических особенностей индивидуального стиля саморегуляции студентов были использованы следующие методики:

- для исследования психологических особенностей индивидуального стиля саморегуляции студентов мы использовали следующие методики:

опросник «Стиль саморегуляции учебной деятельности студентов» В.И. Моросанова, Р.Р. Сагиева по которому измеряются компоненты саморегуляции учебной деятельности: планирование, моделирование, программирование, оценка результатов;

- деятельностный аспект, т.е. стратегии по достижению цели определялась по следующим методикам:

- Опросник «Цель-Средство-Результат» А.А. Карманова с помощью которого определяли особенности структуры деятельности, т.е. умение ставить цель, и определение средств, которые человек готов потратить на достижение цели, а так же актуализация результата;

• Для исследования когнитивного компонента саморегуляции, т.е. стратегий, которым отдают предпочтение студенты, отражающие индивидуальном подходы к решению деятельностных задач мы использовали методику: тест «Стиль мышления» А.А. Алексеева, Л.А. Громовой с помощью которой определяли предпочитаемый студентами стиль мышления, а именно [1]: синтетический, идеалистический, прагматичный, аналитический или реалистичный;

• Для диагностики мотивационной структуры личности студентов мы использовали следующие методики:

- Методику «Мотивация к успеху» (Т. Элерс), с помощью которой оценивали стремление к достижению цели, к успеху;

- Методику «мотивация к избеганию неудач» (Т. Элерс), с помощью которой измеряли степень устремления к избеганию неудач, защите;

• Для исследования уровня самооценки студентов мы использовали опросник «самоотношение» Столин В.В., Панталева С.Р., с помощью которого определялись следующие показатели: глобальное самоотношение, самоуважение, аутосимпатия, самоинтерес, ожидаемое отношение от других [2, 3];

• Для диагностики успешности обучения мы учитывали средний балл каждого студента за 3 сессии. По успешности учебной деятельности группа испытуемых ранжировалась на 3 группы: «троечники», «хорошисты» и «отличники». В группу «троечников» входили студенты со средним баллом от 3 до 3,4; в группу «хорошистов» входили студенты со средним баллом от 3,5 до 4,4; в группу «отличников» входили студенты со средним баллом от 4,5 до 5 баллов.

Организация исследования. Эмпирическое исследование было проведено на базе факультета КНУТД. В исследовании принимали участие студенты II курса. Общее количество составило 53 человека - юноши. Возрастной состав испытуемых от 18 до 20 лет. Форма проведения эксперимента - групповая.

По данным эмпирического исследования сделаны следующие выводы:

1. По данным факторного анализа наиболее значимые факторы индивидуального стиля саморегуляции успешности учебной деятельности оказались: «высокая самооценка», «социальная желательность успешности и наличие поддержки жизнеобеспечения», «творческое мышление», «гибкое моделирование значимых условий достижения результата», «прагматичный стиль мышления» - ориентация для решения задачи и достижения конкретных результатов, наличие определенного уровня комфорта и низкий уровень «мотивации к избеганию неудач», «высокая мотивация отношения к достижению успеха», высокий общий уровень саморегуляции, умение абстрагироваться от «личностных интересов», т.е. эмоциональная стеничность; нацеленность на оптимальный результат и потребность в достижениях; адекватная «самооценка»; автономность.

2. Студентам второго курса, обучающихся в области «человек-техника» присуща средняя степень развитости индивидуального стиля саморегуляции обучения. Наиболее значимые достоверные корреляционные связи оказались между успешностью обучения и постановкой «цели» ($r = 0,379$ ($p < 0,001$)), пассивной стратегии достижения целей ($r = 0,423$ ($p < 0,001$)), «аналитическим стилем мышления» ($r = 0,364$ ($p < 0,001$)) и самопринятием ($r = 0,404$ ($p < 0,001$)). Достоверные корреляционные связи обнаружены также между средними показателями успеваемости и саморегуляционными звеньями «программирование» ($r = 0,294$ ($p < 0,05$)) и «оценка результатов» ($r = 0,311$ ($p < 0,05$)).

5. Студенты, которые учатся в отрасли «человек-техника» по стилевым особенностям характеризуются:

Оперативно-когнитивным компонентом, имеющим комбинированную стилевую организацию с 2-х ядерным стилем мышления - «прагматически-реалистическим, т.е. имеют выраженную ориентацию на решение задачи и достижение конкретных результатов.

Мотивационным компонентом «отношение к успеху» характеризуется средним уровнем потребностей в достижениях.

Деятельностным компонентом в отношении структуры деятельности имеют оптимальные показатели по шкалам «средство» и «результат», т.е. имеет место личностный рост и адекватная оценка результатов своей деятельности, достаточная свобода в выборе средств.

Аспект постановки и удержания цели сформирован недостаточно, то есть студенты не всегда ставят обоснованные цели, которые не всегда стойки.

В отношении мотивации к обучению студенты характеризуются заметным превышением уровня развивающих мотивов над уровнем мотивов поддержки. Стеничность «эмоционального» профиля отражает склонность студентов к активным, деятельным эмоциональным переживаниям и устойчивую, конструктивную, управляемую позицию в трудных ситуациях.

«Самооценочному» компоненту студентов присуща очень высокая оценка собственного «Я», вера в свои силы, способности, энергию, самостоятельность, очень высокая оценка собственных возможностей, а также способности контролировать собственную жизнь, самопоследовательность, хорошее понимание самих себя, своих ошибок и неудач, которые воспринимаются конструктивно, не впадая в самообвинения.

6. В отношении индивидуальных стилей саморегуляции мы обнаружили следующие стилевые особенности студентов в области «человек-техника» в зависимости от успеваемости: «Планирующе-моделирующий» - у «троечников», «Планирующе-корректирующий» - у «хорошистов» и «гармоничный» - у «отличников».

7. «Отличники» отличаются «гармоничным» индивидуальным стилем.

Этот стиль характеризуется сбалансированностью всех структурных звеньев по шкалам «саморегуляции». «Когнитивно-операционный компонент» «отличников» характеризуется реалистичной стилевой стратегией. У «отличников» наблюдается также заметное превышение уровня развивающих мотивов над уровнем мотивов поддержки. Учебные мотивы преобладают над общежитскими. По «мотивационно-потребностным компонентам» отношение к успеху «отличники» имеют сбалансированный профиль со средними показателями мотивов избегания неудач, достижения успеха и потребности в достижениях. «Деятельностный компонент» - стратегии в достижении целей характеризуются сбалансированностью и оптимальностью всех компонентов: «цели», «средства», «результата». «Самооценочный компонент» «отличников» отличается от общесредних показателей в сторону превышения по шкалам «самоинтересов» и «самопринятия» - эти показатели у них ярко выражены.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев А.А., Громова Л.А. Пойми меня правильно или книга о том, как найти свой стиль мышления, эффективно использовать интеллектуальные ресурсы и обрести взаимопонимание с людьми. - СПб., Экономическая школа, 1993 - 352 с.

2. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. - СПб.: Питер, 2000. - 528 с.

3. Залученова Е.А. Самооценка в деятельности студентов. - М., 1992. - 52 с. - (Содержание, формы и методы обучения в высшей школе: Обзор, информ. / НИИВО; Вып.1).

4. Захарова А.В. Уровень притязаний как показатель самооценки // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. - М., 1989. - Вып.1. - С. 23-27.

5. Истратова О.Н. Психодиагностика. Коллекция лучших тестов. 2-е изд.

6. Конопкин О.А., Прыгин Г.С. Связь учебной успеваемости студентов с индивидуально-типологическими особенностями их саморегуляции // Вопросы психологии. - 1984. - № 3. - С. 42-52.

7. Конопкин О.А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека (структурно-функциональный аспект) // Вопросы психологии. 1995. № 1. С. 5-12.

8. Куценко Г.В. Психологическая оценка когнитивного стиля личности / [Г.В. Куценко, Л. Марьяненко, Н.В. Пророк и др.]; Под ред. С.Д. Максименко // Психологические факторы развивающего обучения в различных образовательных системах. - М.: Ин-т психологии им. Г.С. Костюка АПН Украины, 2000. - С 139-198.

9. Лапкин М. М., Яковлева Н. В. Мотивация учебной деятельности и успешность обучения студентов вузов // Психологический журнал. - 1996. - № 4. - С. 134-140.
10. Моросанова В.И. Опросник «Стиль саморегуляции поведения» (ССПМ): Руководство / В.И. Моросанова. - М.: Когито-Центр, 2004. - 44 С.
11. Моросанова В.И., Сагиев Р.Р. Диагностика индивидуально-стилевых особенностей саморегуляции в учебной деятельности студентов // Вопросы психологии. - 1994. - № 4, С. 134-140.

РЕАЛИЗАЦИЯ ЖИЗНЕННОЙ ЦЕЛИ КАК МЕХАНИЗМ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ.

Гуляева А.Б.

Магистр психологии, аспирант ОМУРЧ “Украина”, Киев. (Ukraine)

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена вопросу самореализации, исследованию ценностно-смысловых и мотивационно-потребностных компонентов в структуре самореализации личности студентов I курса, её степени. В исследовании проведён так же характерологический анализ личности студентов в связи с выявленной степенью самореализации и описаны наиболее значимые корреляции между отдельными компонентами структуры самореализации.

Ключевые слова: самореализация, личность, цель, мотивационно-потребностная сфера, ценностно-смысловая сфера, самооценка.

Самореализация это процесс наиболее полного выявления и осуществления личностью своих возможностей достижения намеченных целей в решении лично значимых проблем, позволяющие максимально полно реализовать творческий потенциал личности. Самореализацию можно отнести к высшим потребностям человека. Она осуществляется путем целенаправленного воздействия личности на саму себя. Самореализация личности - это сложный многоплановый процесс, который затрагивает все уровни психической структуры человека: «идеальный образ «Я» проявленный в самооценке, реальное «Я», которое имеет определенные характерологические особенности, мотивационно-потребностную сферу личности, а также ценностно-смысловую сферу личности, в основе которой лежат жизненные цели личности, которые проектируются в будущее и постепенно реализуются благодаря актам личностной самоактуализации [1- 4].

Проблема самореализации личности относится к числу фундаментальных проблем человеческого бытия, поскольку именно благодаря процессу индивидуальной самореализации происходит включение отдельного индивидуума в общественные отношения. Актуальность исследования процесса самореализации личности в условиях трансформации социума обусловлена обострением, с одной стороны, личностной потребности в эффективной адаптации к изменениям социальной среды, с другой - потребности общества в полной реализации сущностных сил наибольшего количества его членов. В широком смысле, в основе проблемы самореализации личности лежит фундаментальное противоречие между общественным и индивидуальным бытием. Однако проблема самореализации личности в условиях социальных трансформаций сегодня остается недостаточно разработанной. Практически нет разработанных методологических подходов к ее исследованию, разработкам определенных исторических моделей самореализации личности, работ, которые бы раскрывали особенности индивидуального самоосуществления на разных этапах развития социума. Также мало исследованными являются те качества, которые обеспечивают предрасположенность к максимальной самореализации человека как в определенной профессии в узком смысле, так и в жизнетворчестве в широком смысле.

На сегодняшний день проблеме самореализации личности уделяют внимание как зарубежные, так и отечественные ученые. В частности теоретические основы проблемы самореализации личности освещаются в исследованиях зарубежных психологов А. Маслоу и Роджерса [4, 6]. Педагогические аспекты самореализации как активной познавательной и творческой деятельности раскрываются в работах современных отечественных ученых - В. Андреева, А. Бойко, И. Иванова, Л. Когана, М. Лазарева, Л. Левченко, В. Лозовой, В. Каменщика, Л. Рыбалко, Л. Сохань и других ученых. Интерес в этом смысле представляют также работы, в которых рассматриваются вопросы самореализации личности в связи с самоактуализацией (А. Ларина), самопознанием

(Ю. Орлов), саморазвитием (Н. Битянова, А. Киселева, Л. Коган, С. Маринчак). Антропологический подход к феномену самореализации человека приводится в работах таких ученых как В. Андрущенко, Г. Батищев, Б. Гершунский, К. Гольдштейн, Л. Коган, А. Лосев, А. Маслоу, К. Роджерс и др. Идеи представителей гуманистической психологии о самореализации как одной из высших потребностей человека освещаются в работах учёных: К. Гольдштейн, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл и др. Психологическая теория деятельности, представителями которой являются Б. Ананьев, Л. Выготский, А. Леонтьев, Рубинштейн и др., так же исследует механизм самореализации человека.

Целью нашей работы было исследование реализации жизненных целей как механизма самореализации личности студента.

Объектом нашего исследования была личностная самореализация студентов, ее уровень.

Предмет исследования - ценностно-смысловые и мотивационно-потребностные компоненты самореализации личности студентов.

Методы и методика исследования. Нами был проведен констатирующий эксперимент с целью определения компонентов и степени самореализации личности студентов на базе I курса факультета технологического оборудования и систем управления Киевского Национального Университета Технологии и Дизайна. Общее количество составило 35 человек, из них 25 - юноши и 10 - девушки. Возрастной состав испытуемых от 17 до 19 лет. Форма проведения эксперимента - групповая.

С целью определения компонентов самореализации личности студентов были использованы следующие методики [5]: Тест Кеттелла «16PF», методика «Личный дифференциал», Оценка удовлетворенности потребностей методом парных сравнений (методика В.В. Скворцова), Методика «Ценностные ориентации» М. Рокича, Методика самоактуализационный тест (САТ).

Проведенное исследование выявило средний уровень самоактуализации личности студентов (диапазон психической и статистической нормы). Согласно определенных Коростылевой Л.А. уровней реализации [3], находятся на 3 уровне самореализации «Уровни реализации ролей и норм в ближнем окружении, социуме», то есть оказались представителями третьего типа (прагматиками), которые способны конкретно воспринимать социальные проблемы, при этом имеет место, как четкость представлений, так и их значимость. Для этого уровня является типичной ситуативная адаптация, когда прогнозы носят ситуативный характер. На этом уровне обнаружены корреляции показателей личностной самореализации с развитием волевых сторон личности ($r = 0,342$ ($p < 0,05$)), как они осознаются самим испытуемым: есть уверенность в себе, в своей независимости, склонность рассчитывать на собственные силы в трудных ситуациях, и косвенные корреляции с «Оценкой себя», «идеальным «Я»». Студенты исследуемой группы главным в жизни считают самоактуализацию в личной жизни, то есть наличие прочного материального базиса и удовлетворенность социальных потребностей, что справедливо для юношеского возраста. Представление о будущем у испытуемых связаны с достижениями в сфере личной жизни: «здоровьем», «любовью», «друзьями», достигать которые они собираются благодаря «воспитанности», «образованности», «рационализму», «самоконтролю» и «широте взглядов». К своим целям они идут, ставя на первое место «этические», «альтруистические» ценности и ценность «принятия других людей».

Корреляционный анализ структуры мотивационно-потребностной сферы и уровня самоактуализации личности выявил существенные связи с уровнем удовлетворенности потребностей в самоактуализации ($r = 0,453$ ($p < 0,01$)), признании ($r = - 0,444$ ($p < 0,01$)), социальных отношениях ($r = 0,341$ ($p < 0,05$)) и безопасности ($r = 0,397$ ($p < 0,05$)). Характерологический анализ выявил наиболее значимые на этом уровне самореализации характерологические особенности, которые оказались следующими: «радикализм», «самостоятельность» (положительно коррелирующие) и «смелость», «напряженность», «интеллектуальность», «эмоциональная чувствительность», «дисциплинированность», «моральная нормативность», «подозрительность» (отрицательно коррелирующие).

Таким образом, нами было установлено, что мотивация в зоне профессионально привлекательной деятельности студентов I курса вторична по отношению к достижениям в личностной сфере (здоровье, любовь, друзья) и недостаточно сформирована. Наиболее общий вывод нашего исследования таков, что для развития

самореализации личности в профессиональной сфере необходима деятельность, которая бы актуализировала противоречие между потребностями в профессиональной деятельности и ее личностным смыслом для студента.

Литература.

1. Вахромов Е.Е. «Самоактуализация и жизненный путь человека» (интернет ресурс)
2. Горноста́й П.П. «Готовность личности к саморазвитию как психологическая проблема» в сборнике: Проблемы саморазвития личности: методология и практика. - Сб. науч. трудов. Депонировано в ИНИОН АН СССР № 42525 от 27.07.1990 г. - С. 126-138.
3. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности: брачно-семейные отношения. - СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2000. - 292 с.
4. Маслоу. А.Г. Самоактуализация. Самоактуализированные Люди: исследование психологического здоровья (Мотивация и личность, Гл.11, Спб., 1999; Перевод А.М. Татлыбаевой; Гл.11, Спб., 1999; OCR: Ихтик.
5. Настольная книга практического психолога / сост. С.Т. Посохова, С.Л. Соловьева. – М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ; СПб.: Сова, 2008. – 671 с.
6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М., 1994.

REALIZATION OF LIFE PURPOSES AS A MECHANISM OF SELF- REALIZATION OF STUDENTS.

Gulaeva A.B.

Master of Psychology, Open International University of Human Development "Ukraine", Kiev

ABSTRACT.

This article is devoted to self-realization, the study of values and meanings, and the need-motivational component in the structure of self-identity of students of I year, its extent. In a study conducted as characterological analysis of individual students in relation to the degree of self-identified and described the most significant correlations between individual components of the structure of self-realization.

Keywords: self-actualization, identity, purpose, need-motivational sphere, the value-sense sphere, self-esteem.

СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В РОССИИ

Е.С. Козина

к.с.н., доцент, Сибирский государственный университет путей сообщения, г. Новосибирск, (Россия)

РЕЗЮМЕ

Российская молодежь - главный заказчик достойного будущего, главный стратегический ресурс нашей страны. Современные реалии требуют проведения дифференцированной государственной молодежной политики, охватывающей все уровни власти, все сферы общественной жизни, все группы и категории молодых людей.

Ключевые слова: государственная молодежная политика, молодежь, молодежная политика, самореализация молодежи, социализация молодежи, социальное развитие молодежи, социальное управление.

THE RESUME

Russian youth - the main customer decent future, the main strategic resource of our country. Modern realities require differentiated state youth policy covering all levels of government, all spheres of public life, all groups and categories of young people.

Key words: state youth policy, youth, youth, youth self-realization, the socialization of young people, the social development of young people, social upravlenie.molodyh people.

Введение

Общество, государство, не определившее идеологии и перспектив развития, лишенное духовных основ и, главное, не нашедшее приложения своим молодым гражданам, не может рассчитывать в перспективе на улучшение собственного положения. Отношение государства к молодежи всегда было показателем уровня развития общества, степени его открытости и устремленности вперед.

Сегодня Россия находится на важном этапе своего экономического, политического и социального развития. За последний год основной темой политических и научных дискуссий стал разразившийся в нашей стране и во всем мире экономический кризис. Однако при обсуждении этих проблем в фокусе внимания оказываются вопросы исключительно экономического характера, связанные с кризисом финансовой сферы и неустойчивостью положения крупных экономических агентов.

Между тем, стоит обратить внимание на то, что кризис в нашей стране носит отнюдь не только экономический характер. Это кризис социальный, связанный с духовным и культурным упадком общества, распадом традиционной системы ценностей.

Поэтому и политика государства по его преодолению не должна замыкаться только на действиях макроэкономического характера. Она должна быть направлена на консолидацию общества, поддержку гражданских инициатив. В этой связи особое значение приобретает молодежная политика государства. Молодые люди - это именно те, кому под силу преодолеть кризис, привести страну к духовному и нравственному возрождению.

Именно молодежь является наиболее активной составляющей гражданского общества: молодые лучше приспособлены к внедрению инновационных проектов и технологий в различных сферах, они являются сосредоточением принципиально новых знаний и идей, мобильны и полны сил для строительства своей жизни. Российская молодежь - главный заказчик достойного будущего, главный стратегический ресурс нашей страны.

- Материалы и методы (Materials and Methods)

Первые концепции молодежи появились в начале XX века, когда в США (Г. Стэнли Холл), а немного позже в Германии (Ш. Бюлер, Э. Шпрангер, В. Штерн и др.) и России (В. И. Ленин, Л. С. Выготский, А. Б. Залкинд и др.) сформировались три основные направления теоретического осмысления этого феномена — 1) трактовка молодежи как носительницы психофизических свойств молодости; 2) понимание молодежи как культурной группы; 3) постижение молодежи как объекта и субъекта процесса преемственности и смены поколений.

Серьезные теоретические разработки по проблемам молодежи на волне осмысления всплеска молодежной активности второй половины XX века создали Маргарет Мид, Леопольд

Розенмайр, Фридрих Тенбрук, Льюис Фойер, Гельмут Шельский. Свой вклад в теорию молодежи внесли Толкотт Парсонс, Юрген Хабермас, Эрик Эрикссон, другие видные социальные философы, социологи, психологи.

Разработка проблем управления молодежной политикой в контексте социологии управления имеет своим основанием преимущественно труды отечественных ученых, направленных на формирование концепций социального управления. В российской социологии наиболее существенны в этом плане работы В. Г. Афанасьева, Д. М. Гвишиани, Ж. Т. Тощенко. В новых социальных условиях эта проблематика изучена Ю. П. Авериним, В. Н. Ивановым, В. И. Патрушевым, А. А. Зиновьевым и др.

Наиболее существенный вклад в научное осмысление молодежной политики как социального феномена и задачи в области социального управления внесла научная школа социологии молодежи Московского гуманитарного университета, берущая свои истоки в эмпирических исследованиях по молодежной проблематике, проводившихся научными подразделениями ВКШ и позже Института молодежи.

Работа коллектива ученых под руководством И. М. Ильинского над изучением проблем государственной молодежной политики (1986–1991) привела к созданию передовой для своего времени научной концепции и вытекающих из нее научных результатов прикладного характера, из которых наибольшее значение имеет проект закона СССР «Об общих началах государственной молодежной политики в СССР» (принят в 1991 г.). В рамках указанной научной школы по различным аспектам молодежной проблематики Н. М. Блиновым, Е. А. Гришиной, А. И. Ковалевой, Е. Е. Левановым, В. Ф. Левичевой, Вал. А. Луковым, В. И. Мухачевым, Ю. П. Ожеговым, И. А. Суриной, А. И. Шендриком, Ф. Э. Шереги и др. реализованы крупные научные проекты. Особую роль играет научное творчество лидера этой школы И. М. Ильинского, выступившего с рядом научных концепций (молодежная политика, воспитание жизнеспособных поколений).

В исследованиях молодежи и молодежной политики заметную роль играют научные школы Института социально-политических исследований РАН (Ю. А. Зубок, В. И. Чупров), Московского государственного университета (И. Т. Левыкин, И. М. Слепенков, В. И. Добрынина, Т. Н. Кухтевич и др.), Санкт-Петербургского государственного университета (В. Т. Лисовский, А. А. Козлов и др.), уральских вузов (Ю. Р. Вишневецкий, В. Т. Шапко и др.), научных учреждений Поволжья (Г. А. Лукс, Е. Л. Омельченко, С. В. Полутин), Сибири (С. И. Григорьев, В. Г. Немировский) и др.

Проблема содержания государственной молодежной политики и ее управленческой составляющей рассматривается как практическая задача законодательного процесса и организационных мероприятий в ряде исследований, осуществленных ответственными работниками федеральных и региональных структур по делам молодежи.

Изучение современных реалий и перспектив опирается также на материалы анализа документов и их проектов — законов и иных нормативных правовых актов в области государственной молодежной политики Российской Федерации и субъектов Российской Федерации, программ политических партий, документов молодежных и детских общественных объединений.

В целом проблематика государственной молодежной политики в ключе социального управления получила весомое освещение в научной литературе. Однако динамическое развитие российского общества определяет необходимость пересмотра многих положений государственной молодежной политики, разработанных на заре рыночных реформ и не учитывающих качественные изменения в обществе в начале XXI века.

В этих условиях проблему формирования молодежной политики, во-первых, целесообразно рассматривать в неразрывном единстве с основными закономерностями функционирования социальной действительности, с логикой развития российского общества. Во-вторых, диалектика взаимосвязи развития общества и качественного состояния молодежной политики обуславливает необходимость выработки приоритетов в ее освоении на стыке теоретико-методологического и социально-политического анализа.

И, в-третьих, решение этой сложной проблемы невозможно без опоры на системную методологию, ибо в ином случае исходные цели, задачи молодежной политики, ее программы не будут иметь дедуктивного обоснования.

Таким образом, теоретико-методологической базой рассматриваемой проблемы является системный подход, который в состоянии практической реализации, воплощается в разработанный механизм программно-целевого управления процессом формирования и реализации государственной молодежной политики.

Результаты

Молодое поколение во многом предопределяет направленность идущих в современном обществе процессов, возможность социальной стабилизации и экономического роста. В России, несмотря на неблагоприятную демографическую ситуацию, согласно последней переписи населения проживают 39,5 млн человек в возрасте от 14 до 30 лет, что составляет почти 27% населения.

Каждый второй молодой человек в России учится. В последние годы в России значительно снизился возраст первого устройства на работу. По официальным данным, ежегодно устраиваются на работу около полумиллиона молодых граждан в возрасте до 18 лет. Так, согласно аналитическому докладу Института социологии РАН (2007 год) 12% молодежи в настоящее время являются служащими - офисными работниками, лаборантами, библиотекарями и т. п. 23% современной молодежи принадлежит к социально профессиональной группе специалистов с высшим образованием, доля предпринимателей и самозанятых среди молодежи - 12%. Только 4% молодежи относят себя к группе рабочих высокой квалификации.

Результаты исследований показывают, что молодежь в целом аполитична. В выборах федерального уровня участвует менее половины молодых россиян, лишь 33% молодых граждан в возрасте до 35 лет интересуются политикой.

В новой социально-политической, нравственной и информационной ситуации в России происходят динамичные и глубокие изменения социальных характеристик молодого поколения. При этом выявились региональные, национальные, социально-экономические различия, половозрастные особенности различных слоев и групп молодежи. Отсюда познание и формирование социальных интересов, новых мотивов и устремлений молодежи являются необходимым условием становления гражданского общества в России.

Естественно, и в перспективе, да и в настоящее время от социального самочувствия молодого поколения россиян зависит и экономическое, и социальное развитие страны, ее безопасность и стабильность. Комплекс проблем и противоречий, с которыми столкнется Россия в ближайшее десятилетие, формирует достаточно жесткий набор требований к новым поколениям.

Стремительное старение населения и неблагоприятные демографические тенденции заставят общество уже в ближайшем будущем предъявить к сегодняшним 10-25-летним повышенные требования: молодежь станет основным трудовым ресурсом страны, ее трудовая деятельность в большей степени, чем ее родителей, станет источником средств для социального обеспечения пенсионеров, инвалидов и детей.

Коэффициент демографической нагрузки (количество нетрудоспособных на 1000 человек трудоспособного населения), по прогнозу Росстата, возрастет в 2016 году по сравнению с 2005 годом на 20% и составит 709 человек. От позиции молодежи в общественно-политической жизни, стабильности и активности будет зависеть темп продвижения России по пути демократических преобразований. Потому уже сейчас одной из приоритетных национальных задач становится разработка эффективной, отвечающей современным требованиям государственной молодежной политики [2, 64].

Цели государственной молодежной политики требуют не просто улучшения и совершенствования всех систем работы с молодым поколением, но серьезного и качественного ее изменения, формирования новой идеологии, теории и практики социальной работы с молодежью и серьезных подходов к совершенствованию законодательства, обеспечивающих на деле, а не декларативно конституционные права и свободы молодых россиян.

Очевидно, что нынешняя форма работы с молодежью, охватывающая не более 5-10% молодежи, достигла пределов своего развития и должна быть изменена. Для этого необходимо, чтобы государство отошло от модели восприятия молодежи как объекта попечения, потому что следствием такого восприятия является формирование у молодежи пассивного, потребительского отношения к обществу и государству. Необходимо относиться к молодежи как к партнеру, а не как к объекту воздействия.

В современной России молодёжная политика выделилась в самостоятельную сферу относительно недавно. Её принципы определены в Стратегии государственной молодёжной политики, разработанной на период до 2016 года, есть специальный раздел и в концепции долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации до 2020 года.

В Стратегии государственной молодёжной политики, разработанной на период до 2016 года под государственной молодёжной политикой понимается система формирования приоритетов и мер, направленных на создание условий и возможностей для успешной социализации и эффективной самореализации молодёжи, для развития её потенциала в интересах России и, следовательно, на социально-экономическое и культурное развитие страны, обеспечение её конкурентоспособности и укрепление национальной безопасности.

2009 год в Российской Федерации Указом Президента Российской Федерации был объявлен годом молодёжи, невзирая на последствия мирового финансово-экономического кризиса, большая часть субъектов Российской Федерации не сократила бюджетное финансирование, а некоторые даже увеличили свои расходы на молодёжную политику в 2009 и 2010 годах.

Одно из важнейших событий Года молодёжи - это заседание Госсовета Российской Федерации по молодёжной политике, которое состоялось 17 июля 2009 года. Поручения, данные Президентом Российской Федерации на Госсовете и Председателем Правительства Российской Федерации на заседании Оргкомитета, имеют стратегический характер и дали серьёзный импульс развитию молодёжной политики в стране.

Инфраструктура молодёжной политики развита неравномерно в различных субъектах

Федерации – от наличия домов молодёжи, подростковых клубов в каждом микрорайоне до их полного отсутствия в некоторых субъектах Российской Федерации. Субъектам Российской Федерации поручено разработать и принять нормативы по минимальному обеспечению молодёжи региональными и муниципальными учреждениями по месту жительства.

Значительные позитивные сдвиги произошли в области подготовки кадров для проведения молодёжной политики. На базе Московского государственного гуманитарного университета имени М.А. Шолохова создан федеральный кадровый центр. Также созданы восемь региональных кадровых центров (в каждом федеральном округе, в том числе два – в Южном федеральном округе).

С 2009 года в 60 вузах страны ведется подготовка по специальности «Организация работы с молодёжью», с 2010 года на базе 100 вузов осуществляется переподготовка и повышение квалификации для получения дополнительной квалификации «Работник сферы государственной молодежной политики». Акцент сделан на подготовку специалистов по конкретным направлениям (добровольчество, трудная жизненная ситуация, работа с неформальными и экстремистскими организациями, толерантность, талантливая молодёжь, здоровый образ жизни).

В число важнейших задач в настоящее время входит совершенствование нормативной базы молодежной политики, формирование кадрового потенциала государственной молодежной политики, ее научное и методическое обеспечение, восстановление и модернизация инфраструктуры, поддержка деятельности молодежных и детских общественных организаций, информационное обеспечение сферы государственной молодежной политики. Все перечисленные направления государственной молодежной политики нашли отражение в проекте концепции Федеральной целевой программы «Молодежь России» на 2011-2015 годы.

Обсуждение результатов

Выявление экспертных мнений в вопросе о трудностях и недостатках в проведении государственной молодежной политики продиктовано назревшей необходимостью совершенствования действующей системы управления для получения быстрых, конкретных и измеряемых результатов работы всей структуры государственной молодежной политики.

Одной из главных трудностей в проведении молодежной политики различные эксперты на федеральном и региональном уровнях называют «разбросанность» молодежной политики, отсутствие четкой командно-исполнительной схемы в работе органов разного уровня. Это приводит к тому, что инфраструктура молодежной политики целиком и полностью зависит от ситуации на местах, от того, как к ней относится местное руководство и от инициативы руководителей непосредственно молодежных органов.

Достаточно основательным выглядит мнение ряда экспертов, которые определяют успешность проведения молодежной политики, как сочетание двух факторов: наличия финансовых возможностей и умелого координирования работы инфраструктуры молодежных общественных организаций в регионе.

По мнению многих экспертов, трудности в проведении молодежной политики происходят от того, что до сих пор до конца не решен вопрос о ее сути и внутреннем содержании. Это та сфера, которая базируется на инициативах самой молодежи, общественных организаций. Деятельность же органов, реализующих молодежную политику, на практике чаще всего пересекается с деятельностью органов государственной власти, курирующих другие направления.

Нечеткая детерминированность молодежной политики логически порождает еще одну, не менее распространенную, проблему. Это кадровое состояние органов власти, отвечающих за ее проведение. Молодежные органы в регионах, имея полноценный статус и связанный с ним комплекс обязательных требований к кадрам, не обладают достаточным авторитетом и лишены карьерной привлекательности.

Не самых лучших отзывов заслужили и идея, и схема работы с вузами. По мнению экспертов, вузы зачастую рассматривают сотрудничество с органами власти, скорее, как дополнительную нагрузку. В качестве примера говорят о создании при вузах, например, предпринимательских молодежных структур.

В существующих условиях само отношение экспертов к трудностям молодежной политики остается пока крайне неопределенным, четкой и однозначной причины затруднений не названо. В связи с этим, в качестве общего вывода можно говорить только о двух проблемах: разобщенности факторов молодежной политики и отсутствии четко разграниченных ее функций.

Выводы

Таким образом, необходимо проведение продуманной, дифференцированной государственной молодежной политики, охватывающей все уровни власти, все сферы общественной жизни, все группы и категории молодых людей.

Стратегия и политика социального развития молодежи должны строиться на базе принципиально новых подходов и, в частности, на основе самореализации молодого поколения в процессе самостоятельности, социального творчества, предприимчивости, осуществления инновационных проектов, программ при активной поддержке государственных и общественных институтов.

Эффективная организация системы социального развития молодежи, ее воспитания позволит преодолеть духовно-нравственный кризис в обществе, достигнуть гражданского согласия и создать предпосылки для процветания сильной, демократической России.

Важнейшая задача состоит в том, чтобы адаптировать молодое поколение к новым экономическим и социально-политическим реалиям жизнедеятельности российского общества, показать его историческую перспективу.

Отсюда концепция реформирования, обновления всех сторон общественной жизни российского общества (ее последовательная реализация), идея патриотического служения России должны лечь в основу формирования и осуществления государственной молодежной политики, в центр всей воспитательно-образовательной деятельности государственных, общественных организаций, органов и лиц, занимающихся воспитанием молодежи

При этом можно выделить две задачи в деле осуществления молодежной политики: 1) стратегическую, связанную с формированием и реализацией долговременных программ воспитания жизнедеятельных, жизнеспособных молодых поколений, и 2) тактическую, связанную с помощью молодым людям по всему спектру их коренных интересов и потребностей.

Государственная молодежная политика должна носить интегративный характер, выражающийся в выработке и реализации стратегии развития всех субъектов Российской Федерации с максимальным привлечением молодежи к участию в реформировании, обновлении общества и своих регионов.

Программы на всех уровнях по возможности необходимо связать как по вертикали, так и по горизонтали, по средствам и методам, по направлениям изменений определенных параметров социальной среды, в которой будет функционировать процесс социального развития молодежи.

Процесс социализации молодежи будет совершаться не только как опосредованный итог реализации экономического и социального развития страны, республики, области, края, а как важнейшая цель (социальное, духовное и физическое развитие молодежи) и условие обновления, прогресса российского общества. Доминирующим мотивом должно стать не приспособление к среде, а потребность в ее изменении и совершенствовании, приоритет отдается творчеству как целостной гамме видов и способов деятельности.

По этой причине молодежная политика выполняет главную функцию - человекотворческую, позволяя личности молодого человека конституировать себя как самостоятельный социально активный субъект, обеспечить инновационность социального развития и общества, и самого себя.

Активизируя интересы, потребности молодых граждан и вскрывая тем самым противоречия, сопровождающие процесс достижения целей, новая молодежная политика призвана рационализировать, разрешать возникающие проблемы, направлять их в русло цивилизованного взаимодействия, диалога общества и молодежи.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Распоряжение Правительства Российской Федерации от 18.12.2006 г. №1760-р «Об утверждении Стратегии государственной молодежной политики, разработанной на период до 2016 года».
2. Коврижных, Ю. В. Научное обеспечение реализации государственной молодежной политики и средства массовой информации / Ю. В. Коврижных // Муниципальный мир - 2000. - №6. - С. 41-47.
3. Кузьмина А. Кризис: легко ли быть молодым // "Российская газета" №4873 от 24 марта 2009 г.
4. Родионова, В. А. Молодежь и общество: Проблемы разработки и реализации молодежной политики // В. А. Родионова, С. Т. Колмогорцева, - М, 2001. – 185 с.
5. Рожнов О. А., Луков В. А. Государственная молодежная политика и национальная безопасность // Безопасность Евразии. 2006. №3. С. 60–69.
6. Российская молодежь: проблемы и решения / РАН. Ин-т комплексных соц. исслед. - М.: Центр соц. прогнозирования, 2005. – 530 с.

ОСОБЕННОСТИ «АМЕРИКАНИЗАЦИИ» КАК КОНВЕРГЕНТНОГО ПРОЦЕССА В СОВРЕМЕННОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ.

Гольд О.Ф.

ОНУ имени И.И. Мечникова

РЕЗЮМЕ

В статье дано определение «американизации», как конвергентному процессу современной религиозной жизни. Рассматриваются другие конвергентные процессы, связанные с «американизацией».

Ключевые слова: американизация, вельтизация, виртуализация, конвергенция.

В статье рассматриваются социально-философские аспекты американизации, как конвергентного процесса в религиозной жизни XX в.. Наиболее значимые этапы этого процесса приходятся на периоды 1940–1950 гг., 1950–1990 гг., а также на эпоху после 2000 г., то есть на те годы, когда в мире наблюдались три основные волны американизации. Первая из них связана с послевоенным восстановлением Западной Европы и Дальнего Востока и захватывает 1940 - 1950 гг. Вторая волна начинается в период «холодной войны» 1950 - 1990 гг. Третий период «компьютерной революции» 1990х, когда процесс заимствования американских образа жизни, технологий, экономических достижений становится более интенсивным практически во всем мире.

Для социальной философии представляет интерес исследования влияния Америки на все стороны жизни современного общества. Об актуальности этой проблемы свидетельствует огромное количество работ опубликованных как у нас, так и за рубежом. В своей статье мы хотим обратить внимание только на один аспект исследований, а именно на то, какое содержание вкладывает современное обществоведение в понятие «американизация» применительно к религиозному воспроизводству социума.

Цель статьи: охарактеризовать понятие «американизация», как конвергентного процесса в современной религиозной жизни. Эта цель обуславливает решение следующих задач: очертить некоторые конвергентные процессы современной религиозной жизни; дать определение понятия «американизация», как конвергентного процесса в религиозной жизни второй половины XX – начала XXI в.в.; проанализировать взаимовлияние «американизации» с другими конвергентными процессами современной религиозной жизни.

Социально-философское осмысление «американизации» можно найти в работах зарубежных исследователей, (например: Ж. Бодрийяр, Х. Казанова, А.И. Уткин, Ф. Фукуяма, С. Хантингтон и др.). В украинской общественной мысли можно выделить работы нескольких исследователей, в которых американизация характеризуется как один из процессов непосредственно религиозной жизни (это: В. Еленский, А.Н. Колодный, Э.И. Мартынюк, П. Павленко, А. Саган, В. Титаренко, Л.А. Филипович, П. Яроцкий).

В религиозоведение ввёл термин «конвергенция» в 1928 г., (от англ. convergent - сходящийся, сближающийся), Генрих Фрик (1893 – 1952гг) в работе «Сравнительное религиозоведение» [11]. Во II половине XX века, на постсоветском пространстве, впервые применил термин «конвергентные процессы в религиозной жизни II половины XX века» Э.И. Мартынюк, вкладывая в его содержание не только факты конвергенции, как по Фрику, то есть, утверждая наличие параллелей в религиозных верованиях и обрядах, но и включая в этот термин реально возникшие попытки сближения в деятельности многих религиозных организаций.

Вышеупомянутый автор считает, что американизация, конвергентный «процесс религиозной жизни мира второй половины XX века, который характеризует тенденцию расширения влияния США на весь спектр религиозной жизни в определенный период» [2, с. 64].

Другими основными тенденциями религиозной жизни во II половине XX века, согласно исследованиям Э.Мартынюка, являются такие конвергентные процессы, как: акселерация, актуализация социальных доктрин, актуализация эсхатологии, американизация, вельтизация, виртуализация, глобализация, диалог, консюмеризм, модернизм (постмодернизм), новые религиозные движения, паксизация, приватизация, рационализация культовой практики, ревивализм, рост инклюзивизма, секуляризация, синкретизм, сциентизм, современный

религиозный плюрализм, унификация экзотеризации, толерантность, феминизация, фундаментализм, харизматизация, эгосинтонизация, экзотеризация, экуменизм [Там же, с. 37]. Можно так же отметить такую особенность американизации как её сопричастность к многим другим проявлениями социальной жизни. Интересен и тот феномен, что именно в США возникают и приобретают свои основополагающие формы многие (или даже все) конвергентные процессы.

Объём статьи не позволяет рассмотреть всю совокупность названных выше конвергентных процессов в их взаимодействии с американизацией. Остановимся всего лишь на некоторых из них.

Актуализация эсхатологии – конвергентный процесс в религиозной жизни II половины XX века. Процесс, согласно цитируемому автору, свидетельствующий об усилении и расширении в религиозной среде чувств, настроений, которые базируются на общепринятых и на новых воззрениях связанных с ожиданием приближения конца мира. Например, возникают и усиливаются такие течения как: «Небесные врата», Аум Сенрикё, течение П. Кузнецова и т.д. [Там же, с. 37].

Этот процесс, как констатирует Э.И. Мартынюк, был обусловлен многими социальными факторами, а так же имел нижеследующие формы проявления: милинаристские настроения, связанные с приближением 2000 г.; распространение предсказаний Нострадамуса на весь мир, вплоть до Японии, где также появились страхи в связи с толкованием его катрен; появление новых, так называемых “doomsday cults”, новых религиозных организаций именно на фоне ожидания приближения конца мира (из последних примеров: Пензенский апокалипсис, ожидания 2012 г.); появление новых общих для некоторых регионов пророков - Мария Есперанза из Венесуэлы; Ванга в восточной Европе; выявление примет Антихриста в штрих-кодах и идентификационных номерах; открытие новых средств истолкования традиционных святых писем (например “мистического кода” Библии), других авторитетных письменных источников в привязанном к современным событиям эсхатологическом духе; суицид членов церкви «Небесные врата» США; новые доказательства приближения конца, связанные с современными глобальными проблемами, и катастрофами и т.п. [Там же, с. 38].

На наш взгляд наибольшее количество известий о конце Света, Судном дне, конце мира и т.д., исходят из США. Об этом свидетельствуют многочисленные факты, начиная с предсказания Уильяма Миллера (АСД 1844 г.) Чарльза Рассела (президент «Общества Сторожевой башни, Библий и трактатов, Пенсильвания» еще в начале XX века), Джима Джонса (катастрофа «Peoples Temple»- «Народного храма» 1978 г.), Маршалла Эпплуайта («Небесные врата» в 1990 г.), угроза извержения вулкана в Йеллоустоунском парке США (2012-2016 г.) и др.

Сегодня, стало известно об обращении калифорнийского проповедника Гарольда Кемпинга, к своим сторонникам, с помощью Family Radio Network [10]. Кемпинг создаёт программы на 48 языках и имеет последователей по всему миру. Так же он владеет сетью радиостанций во многих странах мира, на которые проповедник вещает из США. Журналы Свидетелей Иеговы (Нью – Йорк, США) регулярно уведомляют о приближении конца света. Журнал издаётся на 188 языках мира и доступен практически в любой стране.

Вельтизация – (от нем. Die Welt - мир) – этот термин, в уже упоминавшемся исследовании, характеризует стремление в деятельности представителей различных религий к созданию всемирной организации, объединяющей все существующие религиозные традиции на почве преодоления исторически существующей отчуждённости. Наиболее ярким примером этого конвергентного процесса является деятельность Парламента Мировых религий, созданного в 1993 г. в Чикаго, США, в работе которого принимают участие представители различных течений (Шри Ауробиндо, Национальный совет церквей США, WICCA и т.д.) [2, с. 38].

Несомненно, Америка стала «штаб – квартирой» вельтизации, на наш взгляд, ещё и потому, что именно здесь существуют реальная религиозная свобода и материальная способность обеспечения всемирного объединения религиозных и вероучительных традиций. Собственно в Америке сконцентрированы представительства и центры многих вероисповеданий всего мира.

В 1998 году была создана Конгрессом США Комиссия по международной религиозной свободе для мониторинга религиозной свободы по всему миру и предоставления соответствующих рекомендаций президенту,

госсекретарю и Конгрессу. США в одностороннем порядке взяла на себя обязательства по поддержке свободы религий, претендуя на то, что в самой Америке со свободой особых проблем нет.

В августе 2010 г. мэрией Нью-Йорка было принято решение о постройке мусульманского религиозного центра на месте разрушенных башен на Манхэттене. Совсем недавно выступил нынешний президент США, который сказал: "Это Америка. Принцип, согласно которому все верования приветствуются в этой стране, не позволяющий нашему правительству относиться к одним иначе, чем к другим, является основополагающим для нашей страны. Это предписание отцов-основателей должно соблюдаться"[12]. То есть и ныне в условиях борьбы с международным терроризмом, США не отказываются от свободы религии. В том числе и свободы их союзов на различных, в том числе, и мировом уровне.

В США, как известно, действуют центры христианских деноминаций, таких например как АСД, Свидетели Иеговы, ИХСОД, методистские и др.; иудейские центры: ХаБаД Любавич, Реформаторского и Прогрессивного иудаизма; буддистские центры: Шри Чин Моя, кришнаитские, вишнуистские и др.; а так же центры нью-эйдж: теософское общество Елены Блаватской, учения Ошо, Сатья Сая Бабы; центр саентологии и др.. Всё это служит ещё одним подкреплением условий ведущих к *вельтизации*.

Виртуализация – (от англ. Virtual reality – вероятный, возможный и реальность, действительность – воображаемая реальность)-потенциальный, возможный, или реальность, действительность – мнимая реальность). Термин обозначает конвергентный процесс роста роли кибернетических средств информации в современной религиозной жизни. Практически все религии имеют свой адрес в Интернете. Некоторые из религиозных организаций ставят перед собой цель соединить все общины в единую сеть. Поэтому, с одной стороны, есть возможности для усиления централизации. С другой стороны, пользователь персональным компьютером может вообще ни от кого не зависеть в своих религиозных поисках [2, с.39].

Сам факт существования в США трех крупнейших центров компьютерной жизни мира, в том числе и так называемой «Кремневой долины» (или «Силиконовой долины»), говорит о высоком уровне технологизации, что приводит к широкому распространению виртуализации среди граждан этой страны. В Сан-Хосе, расположены головные центры и отдельные подразделения таких известных высокотехнологических компаний, как: Apple, Adobe, Cisco, eBay, Electronic Arts, Google, Hewlett-Packard, Intel, Facebook, Silicon Graphics, Sony и др. Сейчас можно отметить некий взрыв интереса наших сограждан, к так называемым, «социальным сетям» в интернете. Важно отметить, что первые социальные сети возникли в Соединённых Штатах и отсюда начали свое «триумфальное шествие». Многие религиозные виртуальные Центры находятся так же в США, откуда осуществляют регулярный контакт с прихожанами. В США уже зарегистрированы несколько религиозных организаций, где объектом поклонения выступает компьютер.

Консюмеризм (от англ. Consume - потребление) – термин, который сначала характеризовал лишь процесс распространения протестантизма из США во всем мире, что вместе с религиозной формой экспортирует североамериканские жизненные стандарты, менталитет и систему ценностей, за пределы США и Канады, в первую очередь в Латинскую Америку и Африку. В настоящий момент можно констатировать, что активным объектом консюмеризма являются и постсоциалистические страны, и что из Америки его экспортируют не только протестанты, но и представители других деноминаций, например мормоны, евреи, за Иисуса, и другие новые религии [2, с. 39].

Известно, что на американских монетах с 1864 отпечатана фраза "In God we trust" (В Бога мы веруем), с 1956 она стала официальным девизом Америки, (с 1957 г. её можно увидеть и на бумажных банкнотах). Несомненно, признаком консюмеризма является на наш взгляд и то, для многих признание веры в бога коррелируется с американскими деньгами.

Приведём иной пример: некоторые евреи, в США, не будучи религиозными, традиционно не соблюдали кашрут, но после того, как выяснили, что кошерные животные не болеют заболеваниями, которыми могут болеть некошерные животные, (коровье бешенство или птичий грипп) стали сторонниками кашрута. Возникло большое количество кошерных магазинов, ресторанов, птицефабрик сначала в Соединённых Штатах, а затем и по всему миру. Кошерная пища, подготовленная по древним законам, стала популярна, теперь, даже и среди неевреев.

Новые религии – как считают Э.И. Мартынюк и Е.Э. Никитченко, сами формирования НР являются конвергентным процессом, ибо обнаруживают сходство, присущее религиозным традициям (в том числе по всем выделенным религиоведением признакам этого социального явления). Распространение новых религиозных движений во всём мире показывает, что потребности, которые они удовлетворяют, носят глобальный характер. Причём речь идёт о распространении во всех типах обществ, где они не запрещены. Это можно рассматривать и как одно из свидетельств принципиальной общности человечества. Успешные НР демонстрируют способность эффективного использования возможностей для своей деятельности средств, появившихся во второй половине XX века (средства массовой информации, свобода совести, высокий прожиточный минимум, образование и т.п., теми конвергентными процессами, о которых здесь идёт речь). НР можно рассматривать как удачливых из пользователей традиционными религиозными техниками, и в качестве создателей и демонстраторов новых религиозных технологий. Хотя сформировавшиеся в XX веке большинство НРД уже часть нашего прошлого, но их можно представить и как одну из возможных моделей будущего развития религии [3, с.65].

Среди американских НР: Небесные врата, саентология, течение Нью-эйдж, МОСК, харизматические церкви и многие другие. Один из общих признаков НР являет их формирование на Западе, главным образом, в США.

Стоит заметить, например, что возникшая в США саентология, к данному моменту уже охватила более 100 государств мира. Сторонниками саентологии себя объявили некоторые знаменитые голливудские актёры, деятели культуры и искусства, политики, бизнесмены и другие представители самых разнообразных слоёв общества. По некоторым сведениям, сегодня в мире насчитывается более 10 миллионов последователей саентологии, организационную структуру, которой составляют более 8300 церквей, миссий и групп.

Можно вспомнить, что политкорректность и веротерпимость американского общества вылилась в противостояние с НР (1960 - 1970 гг.), когда появилось множество новых религиозных организаций. Общество, в том числе родители детей-участников НРД, начало проявлять свою обеспокоенность нетипичным характером поведения представителей некоторых течений, рядом социальных, психологических и физических последствий их участия, особенно в связи с громкими случаями самоубийств их членов. По США прокатилась волна судебных процессов, в которых ответчиками были как представители НРД, так и оппозиции. И эти проблемы сейчас возникают во многих странах, в том числе и в Украине.

Приватизация – процесс, преобразующий религию в частное дело. Государство, способствует формированию рынка религиозных услуг. В обществе религиозные феномены воспринимаются как товар (об этом шла речь при характеристике коньюмеризации). Граждане приватизируют религию в двух смыслах: во первых - по отношению к государству – по отношению к которым религия является частным делом и во – вторых - вольны распоряжаться ею как частным достоянием [2, с. 45].

Многие американцы выступают за невмешательство религии в нерелигиозные сферы. Такое явление тоже можно понимать как приватизацию религии, которая зачастую становится экзистенциальной, глубоко личностной. На наш взгляд, в современном обществе, религиозный индивидуализм спасителен в период кризиса религии. Если церковь вызывает отторжение, то личная вера может быть спасительной.

Как считает профессор Людмила Филипович (Киев), миссионеры из США, «проповедующие религии в иных странах привыкнув к тому, что поддержка государства в религиозной деятельности не обязательна, не желают иметь любые контакты с ним. Независимость от государства выглядит как норма демократического государства. Но американцам всё равно не понятно: зачем им в государстве, которое провозгласило отделение церкви от государства, тем самым создав беспрецедентные условия для более выгодного присутствия, активности религиозных общин в обществе, все время оглядываться на правительство и Президентов страны» [4, с. 292].

Приватизацию религии, можно рассматривать как одну из особенностей американского либерально-демократического общества. Исследователи американской религиозности указывают на некое «обожествление свободы и демократии», что преобразует протестантизм в «гражданскую религию» [1, с. 63].

Секуляризация - процесс в современной жизни общества: тенденции, признаки, причины, которые способствуют уменьшению религиозного влияния на некоторые сферы жизнедеятельности. Этому способствуют международные правовые акты, которые обеспечивают гарантии свободы совести. В Украине обеспечивают этот процесс демократические принципы законодательства о свободе совести. Противостоит десекуляризации. Секуляризацию можно рассматривать как новое свойство религиозности [2, с.47].

Согласно данным социологических исследований «США остаются необычайно религиозными для развитой страны. Приблизительно 60% американцев молятся раз в день или чаще, значительная доля опрошенных говорит о чувстве близости к Богу, о чувствах, того, что Он присутствует в их жизни или направляет ее. Более 50% указывает, что вера занимает в их жизни очень важное место. Но, не смотря этот факт, заключают аналитики, «религиозная жизнь в США за последние пол века, в общем, движется в сторону секуляризма, процесс этот очень сложный и имеет множество оттенков» [10].

Необходимо, так же обратить внимание на другие исследования этого процесса, ученый Питер Бергер, который в 1960-е предсказывал неотвратимый упадок религии, сегодня считает, что тезис о секуляризации был ложным [7, с.25]. В то же время многие отмечали, что исторический нарратив секуляризации неприменим одновременно к европейскому и американскому опыту: как объяснить, что хотя оба общества равно являются вполне современными, население Западной Европы по большей части настроено очень секулярно, тогда как в Соединенных Штатах религиозная практика сохраняет всю свою значимость для людей? [8]

Питер Бергер говоря о «возвращении религии», имеет в виду, возрождение фундаменталистских религий, протестантского евангелизма и фундаменталистского ислама. [6, с.10] Однако существуют и другие истолкования тезиса о секуляризации: в работах таких социологов религии, как Хосе Казанова или Даниэль Эрвье-Леже. Здесь идет речь о религии не в смысле «возвращения», а об ее устойчивом, хотя и измененном присутствии в условиях современности [7, с. 26].

Немаловажно отметить и процесс *постсекуляризации*, который следует за процессом секуляризации. Как утверждает немецкий философ Ю. Хабермас, усиление влияния религии в странах Запада основывается на том, что духовная консолидация граждан в западных странах, где господствуют рыночные отношения, в большой степени может быть реализована только на основе религиозных традиций. Необходимость десекуляризации культуры, с его точки зрения, обусловлена также тем, что светская культура обнаруживает свою неспособность формировать граждан, ориентированных на нечто большее, чем собственное благополучие [По: 5].

Использованные материалы позволяют сделать следующие выводы:

- Американизация, как конвергентный процесс современной религиозной жизни включает в себя взаимодействие, взаимовлияние с другими конвергентными процессами в религиозной сфере воспроизводства современного общества;
- Её особенности, (американизации как конвергентного процесса) обусловлены и тем, что в США наиболее активизированы многие другие социальные процессы в сравнении с иными странами;
- Консолидация, аккумуляция основных тенденций развития современной религиозной жизни делает «американизацию» одной из причин её доминирования в религиозной жизни мира. Это последнее обстоятельство вызывает и такую реакцию как «религиозный антиамериканизм». Характеристике которого, будет посвящена уже следующая статья.

Литература

1. ЛегойдаВ. /Владимир Легойда Современная религиозность: феномен гражданской религии США // ЖМП – 1997. – № 11. – С. 60-71- (Первоисточник)
2. МартынюкЭ. Конвергентные процессы в религиозной жизни во второй половине XX в. / Эдуард Мартынюк - Науково дослідний центр компарат. досліджень релігій філос. фак. ОНУ, Одеса -2002.- 172с.-(Первоисточник)

3. Мартынюк Э.И. Феномен нетрадиционной религиозности как конверг. процесс II половины XX века/ Э.И. Мартынюк., Е.Э. Никитченко// Науково – дослідн. центр компаратив. досліджень релігій філософського факультету ОНУ, Одеса, 2002.- С.67- 74-(Первоисточник)
4. Релігія-Світ-Україна/ [Павленко П., Филипович Л., Яроцький П. и др.] -Коллективна монографія в 3-х кн.-Книга 1: Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу Українське релігієзнавств. –К., 2010. -№ 56 -339 с.- (Первоисточник)
5. Ратцингер Й. Диалектика секуляризации. О разуме и религии/Й.Ратцингер, Ю. Хабермас [электронный ресурс] - М.,- 2006. – 112 с.- режим доступа:<http://culture-andreligion.org/Files/1%2801%292011/Bogdanova.pdf>
6. Berger, Peter L. "The Desecularization of the World: A Global Overview" In The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics/ Peter L. Berger. Ethics and Public Policy Center // Washington, D.C.-1999.- p. 18.
7. Berger, Peter L."Secularization Falsified."First Things/ Peter L. Berger //Washington, D.C. - 2008. – p.26.
8. Casanova H., «Religion, European Secular Identities, and European Integration» Eder, "Europäische Säkularisierung. Ein Sonderweg in die postsäkulare Gesellschaft?"[Электронный ресурс]/H.Casanova - режим доступа: <http://www.eurozine.com/articles/2006-07-07-eder-de.html> - Название с экрана
9. Учёные США о мировых тенденциях развития религии: [электронный ресурс] -режим доступа:<http://www.religion.in.ua/news/vazhlyvo/2209-uchenye-ssha-o-mirovyx-tendenciyaх-razvitiya.html> -Название с экрана
10. Конец света настанет 21 мая: [электронный ресурс] -режим доступа:<http://world.comments.ua/2011/03/29/242408/konets-sveta-nastanet-21-maya-.htm>-Назв. с экрана
11. Генрих Фрик: [электронный ресурс] -режим доступа:<http://www.peoples.ru/science/history/frick/>-Назв.с экрана
12. Это Америка: [электронный ресурс] -режим доступа: http://news.xazar.com/ru/D0%B5_.html -Назв.с экрана

ОСОБЛИВОСТІ «АМЕРИКАНІЗАЦІЇ» ЯК КОНВЕРГЕНТНОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНОМУ РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ

В статті дано призначення «американізації», як конвергентному процесу сучасного релігійного життя. Розглядаються інші конвергентні процеси, що зв'язані з «американізацією».

Ключові слова: американізація, вельтизація, віртуалізація, конвергенція.

“Americanization” features as convergent process in modern religion life

This article gives the definition of “americanization” as a convergent process in the modern religion life. Some other convergent processes are connected with “americanization” are being examined in this article.

Keys words: americanization, convergent, virtualization and wellytization.

САДІВНИЦТВО КРИМУ: НАУКОВО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Аджиєва Ленара Сейдаметівна

Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), кандидат історичних наук, виконуюча обов'язки доцента кафедри історії і правознавства Євпаторійського інституту соціальних наук (Україна)

E-mail: karalera1@gmail.com

РЕЗЮМЕ

На основі матеріалів фондів Державного Архіву в Автономній Республіці Крим, Архіву Нікітського ботанічного саду – Національного наукового центру та інших джерел розглядається розвиток садівництва Криму другої половини XIX – початку XX ст. в контексті діяльності науково-дослідних установ.

Ключові слова: садівництво, Крим, дослідження.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.

Науково-прикладний аспект розвитку садівництва Криму, значення галузі в соціально-економічному розвитку регіону є малодослідженим в історіографії. Радянські історики [25; 30; 32] досліджували окремі питання цієї проблеми. В українській історіографії ця тема, за виключенням кількох досліджень, присвячених становленню і розвитку природознавчих досліджень на півострові, значенню Криму в політиці Російської імперії [14], майже не розглядалася. Отже, є необхідність проведення комплексного дослідження розвитку садівництва Криму другої половини XIX – початку XX ст. в контексті діяльності науково-дослідних установ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ.

У другій половині XIX ст. в Криму відповідно до соціально-економічних потреб розгорталася науково-дослідна робота у таких галузях, як генетика, фізіологія, біохімія тощо. Центрами такої роботи були підпорядковані Міністерству державного майна Нікітський ботанічний сад і “Магарач”. Значного розмаху набували наукові дослідження у галузі фізіології рослин. Цього потребувала, передусім, справа підвищення продуктивності наявного генофонду дерев, кущів, рослин, а також виведення нових культур, стійких в умовах змін клімату, якості ґрунту тощо. За словами директора Нікітському ботанічному саду М. Щербаківа: “...интенсивные культуры, как садоводство и виноделие не новость, но является задача большого дифференцирования этих культур, задача не количественного только распространения, но главным образом качественного совершенствования в смысле наилучшего согласования доходности с местными почвенными и климатическими условиями” [49, с. 22].

За попередні роки в Криму був нагромаджений певний досвід у цій царині. Успішно діяли фахові наукові школи вчених-фізіологів, генетиків, біохіміків, розробки яких були відомі далеко за межами регіону. Вчені, крім теорії, глибоко науково узагальнювали практичну роботу з поліпшення продуктивності, посилення адаптивної функції сортів.

Справа “акліматизації” ставала престижною для науковців, набувала все більшого господарського значення. Про неї все частіше говорили в Європі і світі, зокрема, і в ході міжнародних наукових конференцій, симпозіумів. У Європі вже з XVI ст. започатковувалися досліди з вирощування теплолюбних дерев і кущів у специфічних кліматичних умовах континенту. З цією метою, вперше у Франції (Париж, Монпельє), потім в інших країнах Європи, створювалися “сади рідкісних рослин”. Згодом, з заснуванням у 1626 р. Королівського саду, ця робота стала ще масштабнішою і системнішою. В 1854 р. в Парижі заснувалося “Товариство акліматизації”, завданням якого було забезпечення використання в господарстві якомога більшого асортименту культур. У 1856 р. в Росії фахівці зі справи “акліматизації” були об'єднані у спеціальний комітет. Під акліматизацією розумілося пристосування рослин до інших кліматичних умов з урахуванням географічного розповсюдження кожного виду [17, с. 25]. В українських губерніях акліматизаційна, інтродукційна та селекційна робота на науковому рівні розпочиналася вченими, які надалі створювали сортозразки світового значення, започатковували свої наукові школи. Результатом плідної роботи вчених з означених галузей науки, а також генетиків, фізіологів, біохіміків стали сучасні знання з теорії та практики селекції культивованих рослин.

Селекціонери Нікітського саду розробляли спеціальні технології сортовипробування, використовували новітні методологічні підходи у науково-дослідних роботах (спостереження, зіставлення, послідовність і системність процесу) [2, арк. 3]. Головна увага приділялася впровадженню нових сортів у своїй державі. Сорти, виведені методом штучного перехресного запилення плодкових дерев, кущів, рослин, широко поширювалися не лише в Росії, а й за її межами. Бельгійські і німецькі садівники з великим інтересом закуповували саджанці: абрикос Легеля, грушу Несселя, яблуню Фішера, Ренет Гаазі [3, арк. 22].

У 1860 р. колекція саду нараховувала 4067 сортів і форм плодкових, декоративних дерев і кущів, сільськогосподарських рослин [30, с. 70]. Потреби лісового господарства вимагали селекційних розробок у напрямку розширення асортименту кісточкових та твердих порід дерев. Впродовж наступних п'яти років у Нікітському ботанічному саду під керівництвом надвірного радника, історика, ботаніка і географа графа В. Келлера розгорнулися нові напрями наукових досліджень із виноградарства і виноробства. Асортимент чубуків налічував близько 420 сортів [8, с. 35]. У цей час у Криму, крім традиційних сортів яблунь, груш, вишень, черешень, активно районувалися каштани, барбарис, горіхи, мигдаль, кизил, шовковиця, корковий дуб.

У Нікітському саду проводили широкі дослідження з акліматизації і інтродукції іноземних квітів, рідкісних, декоративних дерев і кущів. Саме ними прикрашали маєтки Криму, створювали неповторні ансамблі у

поєднанні архітектури і рослин. Наукові дослідження саду не оминули потреби косметології. Тут були районовані інсектицидні ромашки, хінне дерево, евкаліпти, низка сортів бавовнику, рамі, герань рожева, тубероза, монарда та інші запашні культури.

При установі сформувалася наукова школа фізіології рослин на чолі із М. Цабелем (випускником Санкт-Петербурзького Головного педагогічного інституту, лауреатом Демидівської премії) – вченого з різноманітними науковими інтересами, непересічного організатора науки. Захищена ним у 1863 р. магістерська дисертація “О волокнистом строении стенок клеточек” стала знаковою подією у російській фітофізіології, ботаніці у цілому. Низка праць М. Цабеля присвячена головним розділам фізіології рослин: фотосинтезу, диханню, водному режиму, мінеральному харчуванню, транспортуванню речовин, росту і розвитку, руху, стійкості рослин тощо.

В опублікованій у 1878 р. праці “Путеводитель по Императорскому Никитскому Саду”, М. Цабель систематизував та описав дерева і кущі саду, серед яких було 145 хвойних порід. Наступного року вчений провів інвентаризацію насаджень, видавши зведення “Декоративные деревья и кустарники Никитского сада на Южном берегу Крыма с указанием способов размножения и ухода за ними” [41], в якому нараховувалося вже близько 905 видів дерев і кущів [13, с. 5]. Таким чином, у саду було зібрано 1050 видів, різновидів і садових форм дерев і кущів. Загалом, колекція у 1824–1879 рр. збільшилася у 2,3 рази [22, с. V]. Каталог М. Цабеля був дуже цінним, оскільки в ньому поряд із назвою рослин містилася інформація щодо походження окремих видів, способів їх розмноження, вибагливості по відношенню до ґрунту, вологості, замітки про витривалість до морозів; майже до кожного виду був дендрологічний опис.

М. Цабель і головний садівник Нікітського саду Е. Клаусен (1870–1891 рр.) розробляли питання акліматизації рослин. За даними М. Цабеля, викладеними у статті “К вопросу об акклиматизации в области садоводства” [42–44], під час акліматизації рослин необхідно було враховувати не лише їх властивості і кліматичні умови місцевості, але й зміни у кліматі, що виникали внаслідок осушення боліт, вирубки лісів тощо [42, с. 149]. Щодо акліматизації городніх культур, дослідник виокремив такий засіб, як “виморожування” розсади багаторічних рослин. Для цього вирощену у теплиці розсаду разом із горщиком клали у сніг на 12–15 днів, внаслідок чого коріння частково відмерзло і цвітіння відбувалося вже першого року життя рослини [43, с. 182–183]. У галузі оранжерейної і кімнатної культури також були певні перемоги. Наприклад, пальми, які тривалий час завозили у країну у вигляді готових рослин, стали вирощувати із насіння. У Нікітському саду вже кілька років збирали стигле насіння цієї культури, що означало її повну акліматизацію [44, с. 277–278]. Вчений дійшов також висновку, схожого із думкою Е. Клаусена, що коли рослина з іншої країни пристосовується до місцевості без зусиль, це переселення, але не акліматизація [23, с. 89–90].

Певного роду сплеск інтересу до вивчення фізіологічних особливостей окремих видів флори Криму відбувся на початку ХХ ст. і був пов'язаний, передусім, з ініціативою директора саду М. Щербакіна, викладеною у відкритому листі під назвою “Садоводам юга России” [50, с. I–III]. Як директор саду і відомий фахівець з мікробіології виноробства, він закликав колег активно включатися в роботу по виведенню сортів дерев і кущів, стійких до можливих заморозків. До нього цією проблемою займався Е. Клаусен. За даними Е. Клаусена, у 1874 р. з 73 акліматизованих у Нікітському ботанічному саду ніжних рослин – 8 % не витримали зниження температури -5 – -13°C , 23 % – сильно постраждали (відмерзли до коріння), 55 % – замерзли частково і скинули листя, лише 14 % – виявилися морозостійкими [9, с. 88]. Нестійкість рослин перед коливанням температур призводило до зниження обсягів зібраного врожаю, і, таким чином, спричиняло різкі коливання попиту і пропозиції на продовольчому ринку. Крім того, за таких умов виробникам було складно конкурувати на зовнішніх ринках збуту.

Науковці долучалися до усунення наслідків вимерзання великих площ садових насаджень в умовах низьких температур зими 1910–1911 рр. При Нікітському саду було відновлено роботу лабораторії фізіології рослин. Дослідження дозволили вченим дійти висновків, що велике значення для захисту живої тканини від замерзання мало штучне внесення розчинів цукру позакореневим шляхом, для особливо ніжних рослин внесення добрив тощо [16, с. 69, 89–90].

За даними Сімферопольського відділу Імператорського Російського товариства садівників, у 1880-ті роки обсяг вивозу фруктів у порівнянні із попереднім роком зменшився з 1,072 млн. пуд. майже у 2,7 рази і складав 400,2 тис. пуд., у 1890 р. у 4,7 рази – 230,1 тис. пуд., у 1899 р. збільшився майже вдвічі – 1,845 млн. пуд. [29, с. 23]. У 1910 р. було вивезено більше 2 млн. пуд. фруктів і ягід [48, с. 45].

В “Обзоре развития плодоводства в России, по районам” за 1899 р. відзначалося: “Крымский район занимает первенствующее место в отношении промышленного плодоводства России по качеству плодов: отсюда идут на самые крупные внутренние рынки, – в Петербург, Москву, Одессу, Киев, Харьков и др., лучшие сорта яблок и груш [28, с. 23]”.

У 1908–1913 рр. В. Любименком було зроблено спробу докорінно модернізувати методологію фізіологічних досліджень, розширити і поглибити акліматизаційну і селекційну діяльність. Свої напрацювання по цих напрямках дослідник виклав у статтях “Список деревьев и кустарников, разводимых в Императорском Никитском Саду и имеющих техническое или декоративное значение” [22], “Императорский Никитский сад и акклиматизация растений” [17]. У першій роботі вчений описав властивості 951 рослини з усіх континентів, зазначивши місце походження, час введення у культуру, дані про ріст, межі витривалості в умовах холоду, засухи, строки цвітіння і родючості тощо [22, с. 124]. У другій статті В. Любименко подав опис історії акліматизаційної справи у Нікітському ботанічному саду, визначив виняткову роль М. Цабеля у цій царині тощо.

Організація цілого комплексу дослідних робіт у галузі селекції дозволила науковцям саду створити багатющу колекцію дерев, кущів і рослин. Поширення у виробничій сфері високопродуктивних сортів фруктових дерев, городніх культур, тютюну сприяло піднесенню економіки Криму.

Питання захисту насаджень від шкідників і грибкових захворювань перебували в центрі уваги науковців. В цілому у сприятливих агроекологічних умовах розвитку, провідні галузі сільського господарства несли економічні збитки через враження посівів і посадок філоксерою, скосарем, короїдом (яблуневим і

зморщеним), плодожеркою, грушевим пильщиком, кров'яною тлею, луговим метеликом, стебловою совкою, зоною, гессенською мухою, гризунами, шкідниками кормових трав тощо. Цим напрямком у Нікітському ботанічному саду займалися садівники. У 1890 р. В. Скробишевський опублікував статті: “Клещики, встречаемые на Южном берегу Крыма” [38], “Морфологические и эмбриологические исследования чужеродного растения *Arceuthobium Oxycedri*” [39], у яких детально описав особливості, спосіб життя шкідників, практичні рекомендації щодо їх знешкодження (видалення нижнього листа, вкритого личинками шкідника наприкінці весняного приросту, обрізання крон дерев восени або взимку), описав симбіоз *Арцеутобіуму* ялівця (*Arceuthobium Oxycedri*) із різними рослинами тощо.

Великою лиха фруктовим деревам наносила волохата тля, яка була збудником появи патологій у вигляді наростів на кроні і коріннях, які блокували повноцінне живлення дерев і рослин. М. Цабель, дослідивши шкідника, у статті “Способ противодействия распространению мохнатой тли (*Schzoneura lanigera*) путем рассылки пораженных ею растений” [47], запропонував запобігати захворюванню обробкою саджанців перед висадкою парами сірчистого вуглецю упродовж 24 годин.

Ф. Калайда називав кров'яну тлю таким самим бичем для плідництва, яким була філоксера для виноградарства, тому закликав до проведення широких заходів щодо боротьби з нею, підкреслював необхідність відкриття народних шкіл для поширення сільськогосподарських знань у цій справі [7, с. 241–242].

Щорічно значну частину врожаю псувала фруктова гниль. У Нікітському саду цього шкідника вивчав І. Сербінов. Міколог дослідив ознаки захворювання яблук і вишні. Як спосіб боротьби із захворюванням запропонував для яблунь: ретельний збір і знищення падалиці, оскільки паразит розмножувався спорами і його грибиця знаходилася в уражених яблуках. Крім того, рекомендувалося восени спалювати сухі гілки, обмазувати дерева вапняним молоком, а навесні обприскувати бордоською рідиною у суміші з паризькою зеленню. Для вишні пропонувалося впродовж усього літа і до пізньої осені вирізувати і спалювати уражені гілки. Такі заходи дозволяли зменшити захворюваність на 74 % вже наступного року, ще через два-три роки відбувалося повне оздоровлення дерев [33, с. 11–13].

Питаннями лікування рослин займався В. Любименко. У статті “К вопросу о внекорневом питании и лечении деревьев” [19] він опублікував висновки щодо дослідження позакореневого підживлення рослин. За його баченням, такий спосіб лікування підходив не для кожної рослини. У разі появи хлорозу від недостатнього вмісту заліза, поживних мінеральних солей у ґрунті дослідник пропонував застосовувати слабкі розчини залізного купоросу або суміші поживних солей до порід, схильних до осушення деревини влітку. Перед обприскуванням інсектицидами та іншими речовинами необхідно було проводити передчасне дослідження на відрізаних гілках з метою виявлення впливу цих речовин на живу тканину рослин і змін, що мали відбуватися під дією живих клітин [19, с. 91, 180–181].

Нікітський ботанічний сад виявився родоначальником декоративного садівництва. Тут проводилися масштабні дослідження у сфері розширення можливостей впровадження нових декоративних рослин. У 1912 р. для апробації досліджень був закладений “Приморський парк”.

Приватні, суспільні парки і оранжереї потребували відповідного посадкового матеріалу. У зазначений період у Нікітському саду було більше сотні сортів кущів померанцевих, серед яких мандарини, апельсини, кінкан, помпельмус тощо.

У саду вивчалися прийоми садово-паркового мистецтва. Використовувався прийом “топіарного мистецтва” (фігурної стрижки). Ці прийоми широко розповсюдилися у парках Південного берега Криму.

Фахівці Нікітського саду постійно розробляли заходи щодо розвитку плідництва. У 1874 р. М. Цабель у статті “Меры для развития плодородства” [24] визначив широке коло заходів щодо його розвитку: створення садів, розплідників, розповсюдження знань і організація курсів для навчання головних прийомів плідництва населення, призначення садівників-мандрівників для допомоги заможним громадянам і селянам, а також взаємодія державних закладів із земськими для найбільш успішного вирішення проблем. У книзі “Материалы для статистики плодородства в Крыму” [45] він підготував статистичні дані про роботу 55 садів Криму: кількість дерев, назви порід та інше. Це була перша спроба систематизації цих даних.

Видатний вчений-плідник і помолог, нагороджений двома призами всеросійських виставок садівництва і золотою медаллю Французького помологічного товариства, Л. Симиренко з 1888 р. постійно співпрацював з Нікітським садом. Вчений досліджував чинники, що впливали на родючість фруктових дерев. Двадцятирічне дослідження ним кримських садів завершилося виданням у 1912 р. книги “Крымское промышленное плодородство” [34], де докладно розкриті питання підбору сортів, їх біології, вимог до рельєфу й ґрунтово-кліматичним умовам. Л. Симиренко розробляв агротехніку вирощування багатьох перспективних для умов України місцевих та іноземних сортів плодівих дерев. Деревя, за його спостереженнями, добре переносили різноманітні добрива, окрім “свіжих”. Серед найбільш корисних вчений виокремив рідкі добрива [37, с. 338]. Значення вологості ґрунту у продуктивному функціонуванні садів Л. Симиренко докладно розкрив у статті “О значении воды и влажности в плодородстве” [35]. Вчений вважав, що фізіологічно здорове, з великою основою, дерево в змозі дати якісні плоди, а також дерева з найменшою кількістю плодів матимуть якісніші результати [36, с. 261].

Перед власниками садів доволі гостро поставала проблема зберігання врожаю. Коливання ринкової кон'юнктури інколи змушувало їх притримувати товар. М. Цабель запропонував сушити плоди, особливо у врожайні роки, коли спостерігалася тенденція до падіння цін. Такий підхід надавав власникам можливість реалізувати продукцію у неврожайні роки. У брошурі “О сушении плодов” [46] вчений рекомендував обирати для сушки стиглі, цілі, непошкоджені плоди фруктів, що у подальшому зберіганні впливало на їх якість.

Пізніше питаннями сушки плодів займався агроном Таврійської губернії М. Неручев. У брошурі “Значение технической обработки негодных для рынка фруктов, и основы правильного плодосушения” [26] вчений вказував, що сушка плодів у Криму – це засіб позбавлення від зіпсованих фруктів, а у статті “Воздушная сушка падалицы и фруктов, негодных для сбыта” [27] надав детальний опис процесів сушки (у тому числі і на сонці), підготовки до неї фруктів.

На кінець XIX ст. завдяки поєднанню науки і виробничої практики в Криму вдалося створити високопродуктивні сорти яблунь, груш, розширити за їх рахунок площі садів. У найбільшій кількості вирощувалися яблука сортів Сари сінап, Кандиль сінап (складали 75 % експорту), місцеві сорти (челєбі), французькі (Зимовий золотий пармен, ренети – орлеанський, англійський, шампанський, канадський, білий розмарин, червоний зимовий кальвіль); груш – Вільямс, Сен Жермен, Лісова красуня, Бере Боск, Кюре, Дюшес де Ангулем, Осіння деканка, кюре, віргулєз; вишень – Анадолюська, Бендерська і Володимирська; черешень – Кіс-Скацап, Рожева. Також вирощували сливи, абрикоси, персики, волоські горіхи, фундук, шовковицю, айву, мигдаль, мушмулу, інжир, гранати. Особливість зібраних плодів полягала в їх продуктивності.

У цей період почали з'являтися сади з низкорослими плодовими деревами. Найбільш їх було поблизу Карасану і в Партениті.

О. Базаров вважав, що промислове плідівництво потребувало покращення умов збуту плодів. Вчений підкреслював виняткове значення в цій справі виставок і ярмарок, на яких "садовладельцы знакомятся с лучшими сортами плодов, а также с питомниками, поставляющими хороший посадочный материал, и таким образом получают возможность улучшить свои насаждения и производить более ценный товар" [4, с. 779].

При розведенні фруктових дерев Е. Клаусен вважав за потрібне їх періодичну обрізку, перекопку землі навколо стовбура. Цьому питанню садівник присвятив кілька статей [11]. У обрізці він надавав перевагу способу Дитріха, за яким із метою укріплення дерева крону вибудовували так, аби більш сильними були нижні бокові гілки, верхні ж – слабкішими. Важливим вважався ранній період обрізки, оскільки проведення такої процедури пізніше спричиняло втрату соку, що шкодило дереву.

Вчені Нікітського саду вивчали генетичні особливості місцевих та іноземних сортів. Їм вдалося створити цінні, навіть унікальні сорти, для яких властивою була стійкість до хвороб і шкідників, ранні терміни дозрівання, висока якість плодів і врожайність.

У плідівництві отримало розвиток сортовивчення. У Нікітському ботанічному саду складався асортимент фруктових дерев з метою розповсюдження у південній Росії і на Кавказі сортів більш сприятливих за якістю і кількістю плодів [12, с. 29]. Питання покращення плідівництва вивчав Е. Клаусен. У 1890–1891 рр. у світ вийшла книга у трьох частинах "Краткий учебник огородничества, размножения растений и пловодства, особенно для юга России" [15], яка містила базові знання для любителів-садівників. У статті "К любительскому пловодства" [10] він виділив наступні умови, які необхідно знати для успішного вирощування дерев, кущів, рослин: з якого боку сад має схил; чи є захист, в чому він полягає і з якого боку; властивості ґрунту і підґрунтя, ступінь вогкості; чи потрібно зрошування, внесення добрив; чи необхідно обрізання і які форми найбільш вдалі; звідки отримані сорти [10, с. 93–94].

На плантаціях саду розроблялися методи омолодження старих плодових дерев шляхом поетапного вкорочення їх пагонів, проводилася посадка в ями, попередньо насичені вологою, досліджувалися різні системи удобрення.

Поступово у Нікітському ботанічному саду склалася наукова школа вивчення процесів фотосинтезу, яку очолив В. Любименко. Дослідження впливу дії світла і темноти на розвиток плодів фруктових дерев та винограду мало велике значення для інтенсивного господарювання. Вчений вперше установив хімічний зв'язок між білками та хлорофілом, дослідив співвідношення зелених і жовтих пігментів у листі. Схема утворення хлорофілу, за В. Любименком, була така: лейкофіл, окислюючись, перетворювався на хлорофілоген із наступною зміною за наявності світла у хлорофіл. Вивчаючи процес фотосинтезу, вчений дійшов висновку, що в світлолюбних рослин фотосинтез розпочинається при значній напруженості світла, ніж у тінюлюбних. Він виявив, що інтенсивність фотосинтезу і накопичення сухої речовини не завжди відбувалася синхронно: у червоних струменях проходив інтенсивніше, а у синьо-фіолетових – повільніше [20, с. 545]. У статтях "К вопросу о влиянии света на развитие плодов и семян у высших растений" [18], "О влиянии затенения на развитие плодов фруктовых деревьев и винограда" [21] вчений обґрунтував висновок: активне денне освітлення не є найсприятливішим для проростання насіння і розвитку плодів. На його переконання, плоди швидше дозрівали вночі, а регулюванням освітлення можна було покращити врожай на 40–70 %. [21, с. 62]. Одночасно, як надмірне, так і недостатнє освітлення, шкодило процесу асиміляції зеленого листа. Завдяки напрацюванням у Нікітському саду, В. Любименко в 1910 р. у Петербурзькому університеті успішно захистив дисертацію "Содержание хлорофилла в хлорофилльном зерне и энергия фотосинтеза" [6, с. 290] і отримав ступінь магістра ботаніки.

У 1879 р. в Криму були відкриті перші консервні фабрики, власниками яких були підприємці брати Абрикосови і товариство "Ейнем". Потреби в сировині почали стрімко зростати. Сушкою плодів, заготовленням консервів, переробкою, в цілому, до 100 тис. пуд. сировини щорічно, займалися також великі фірми Константінова, Коркунова, Шишмана [40, с. 48]. Про високий рівень плодового садівництва свідчив той факт, що під час перебування царської сім'ї у Криму постачальники двору робили закупки плодів у Качі і в Бахчисараї [1, арк. 110].

Протягом 1870–1890-х років внаслідок кооперації науки і виробництва площі садів у Криму зросли з 4,67 тис. до 6 тис. дес. Протягом 1903–1917 рр. вони досягли 8,16 тис. дес. [5, с. 35]. Змінювалися середні розміри садів. На кінець XIX ст. більшість із них досягла 0,25–100 дес. [48, с. 44]. Щорічно протягом 1875–1893 рр. залізницею вивозилося у центральні райони Росії до 0,5 млн. пуд. свіжих фруктів. У 1913 р. цей показник зріс до 3 млн. пуд. [25, с. 153; 31, с. 31].

ВИСНОВОК

У досліджуваний період така провідна галузь сільського господарства Криму, як садівництво, започатковувала свій розвиток на науковій основі. Склалися наукові школи плідівників, помологів, агрономів, біохіміків, мікологів, вірусологів, паразитологів, які розвивали спеціальні технології виведення сортів, забезпечення охорони дерев і кущів від шкідників. Були досягнуті успіхи у садово-парковому господарстві. Усі дослідницькі роботи, досліді, розвідки з сортовивчення спрямовувалися у бік відбору кращих рослин. Вчені Нікітського ботанічного саду досягли успіхів у напрямку забезпечення умов для переведення садівництва на

промислову основу. Завдяки напрацюванням вчених вдалося підвищити продуктивність рослин, збільшити обсяги врожаю, покращити смакові якості плодів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний архів в Автономній Республіці Крим. Ф. 125. Оп. 1. Спр. 6. – 222 арк.
2. Архів Нікітського ботанічного саду – Національного Наукового Центру (далі АНБС-ННЦ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 168. – 63 арк.
3. АНБС-ННЦ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 212. – 97 арк.
4. Базаров А. О мерах к облегчению сбыта плодов / А. Базаров // Плодоводство. – 1901. – № 10. – С. 778–793.
5. Бененсон М. Е. Экономические очерки Крыма / М. Е. Бененсон. – Симферополь, 1919. – 79 с.
6. Волков В. А. Российская профессура. XVIII – начало XX вв. Биологические и медико-биологические науки. Биографический словарь / В. А. Волков, М. В. Куликова. – СПб. : РХГИ, 2003. – 548 с.
7. Доклад Ф. Калайды о мерах к поднятию плодоводства, огородничества и других садовых культур в Ялтинском уезде / Ф. Калайда // Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – 1903. – Т. XL. Таврическая губерния. – С. 240–242.
8. Железнов Н. Поездка в Крым / Н. Железнов // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1871. – Часть 107. – С. 13–43.
9. Клаусен Э. Влияние мороза в феврале 1874 года на растения в Императорском Никитском саду / Э. Клаусен // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1875. – № 1. – С. 85–88.
10. Клаусен Э. К любителям плодоводства / Э. Клаусен // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1875. – № 1. – С. 93–94.
11. Клаусен Э. Когда производить подрезку виноградных кустов // Крымский вестник садоводства и виноделия / Э. Клаусен. – Симферополь. – 1875. – № 5. – С. 163–168; О подрезке растений / Э. Клаусен // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1883. – № 9. – С. 391–396; О посадке деревьев, полученных из других садов / Э. Клаусен // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1875. – № 2. – С. 95–108; Образование штата фруктовых деревьев по способу Дитриха / Э. Клаусен // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1875. – № 2. – С. 108–110.
12. Клаусен Э. Плодовые сорта Никитского ботанического Сада / Э. Клаусен // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1874. – № 2. – С. 29.
13. Кочкин М. А. Никитскому саду 150 лет / М. А. Кочкин // Виноградарство и садоводство Крыма. – Симферополь, 1962. – № 9 (59). – С. 4–11.
14. Короленко Б. А. Инкорпорація Криму Російською імперією у 1783–1796 рр. : політичний та етносоціальний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Б. А. Короленко. – К., 2005. – 18 с. ; Савчук В. С. Естественнонаучные общества юга Российской империи : вторая половина XIX – начало XX в. / В. С. Савчук. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1994. – 232 с. ; Черненко К. О. Становлення і розвиток природознавчих досліджень в Криму (кінець XVIII – початок XX століття) : дис. ... кандидата іст. наук : спец. 07.00.07 / Карина Олексіївна Черненко. – К., 1998. – 209 с.
15. Краткий учебник огородничества, размножения растений и плодоводства, особенно для юга России. в трех частях / [сост. Э. К. Клаусен]. – СПб. : Издание А. Ф. Девриена, 1890–1891.
16. Любименко В. Зима 1910–11 года и причиненные ею повреждения садовой растительности на Южном берегу Крыма / В. Любименко // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1914. – № 6. – С. 1–90.
17. Любименко В. Императорский Никитский сад и акклиматизация растений / В. Любименко // Записки Императорского Никитского Сада. – 1913. – Вып. 5. – С. 25–45.
18. Любименко В. К вопросу о влиянии света на развитие плодов и семян у высших растений / В. Любименко // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1909. – Вып. 3. – С. 41–77.
19. Любименко В. К вопросу о внекорневом питании и лечении деревьев / В. Любименко // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1914. – Вып. 6. – С. 91–182.
20. Любименко В. Н. // Биографический словарь деятелей естествознания и техники / Ответств. ред. А. А. Зворыкин. – М. : Государственное научное издательство “Большая советская энциклопедия”, 1958. – Т. 1. А–Л. – С. 545.
21. Любименко В. О влиянии затенения на развитие плодов фруктовых деревьев и винограда / В. Любименко // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1911. – Вып. 4. – С. 46–69.
22. Любименко В. Список деревьев и кустарников, разводимых в Императорском Никитском Саду и имеющих техническое или декоративное значение / В. Любименко // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1909. – Вып. 3. – С. I–XII, 1–124.
23. Н. Ц. Акклиматизация растений / [Н. Цабель] // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1875. – № 1. – С. 89–90.
24. Н. Ц. Меры для развития плодоводства / [Н. Цабель] // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1874. – № 4. – С. 53–58.
25. Надинский П. Н. Очерки по истории Крыма. В 3 частях / П. Н. Надинский. – Симферополь : Крымиздат, 1951. – Ч. 1. – 232 с.
26. Неручев М. В. Значение технической обработки негодных для рынка фруктов, и основы правильного плодосушения / М. В. Неручев. – Симферополь : Типография Спиро, 1900. – 58 с.
27. Неручев М. Воздушная сушка падалицы и фруктов негодных для сбыта / М. Неручев. – Симферополь : Типография Спиро, 1900. – 32 с.
28. Обзор развития плодоводства в России, по районам // Очерк современного состояния плодоводства, огородничества и виноградарства с виноделием в России и правительственных мероприятий к их развитию. – СПб. : Типография В. Киршбаума, 1899. – С. 1–28.

29. Плодоводство в Крыму : Очерк плодоводства, составленный Симферопольским отделом Императорского Российского общества садоводства для Парижской всемирной выставки 1900 года. – Симферополь : Паровая Типолитография Вересотской. – 1900. – 36 с.
30. Потехин В. Е. Никитский ботанический сад в развитии сельского хозяйства юга России (1812 – 1861 гг.) : дисс. ... кандидата ист. наук : спец. 07.00.02 / Василий Евгеньевич Потехин. – М., 1978. – 168 с.
31. Ракицкий Н. П. Материалы по экономике Крыма. Экспортные возможности края / Н. П. Ракицкий. – М., 1926. – 47 с. – Отт. : Крым. – № 2.
32. Секиринский С. А. Сельское хозяйство и крестьянство Крыма и Северной Таврии в конце XVIII – начале XX в. (1783–1917 гг.) : автореф. на соиск. науч. степени докт. ист. наук : спец. 07.00.02 "История СССР" / С. А. Секиринский. – Львов, 1974. – 34 с.
33. Сербинов И. Л. Фруктовая гниль. С 9 рисунками. / И. Л. Сербинов // Издание В. А. Полякова. – М. : Типография А. И. Тер-Арутюнова, 1913. – С. 11–13.
34. Симиренко Л. П. Крымское промышленное плодоводство / Л. П. Симиренко. – М. : Изд. комитета при Симферопольском отделе Императорского Российского общества садоводства, 1912. – Т. 1–3. – 746 с.
35. Симиренко Л. П. О значении воды и влажности в плодоводстве / Л. П. Симиренко // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1889. – С. 435–438.
36. Симиренко Л. П. О некоторых условиях, определяющих доходность сада / Л. П. Симиренко // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1889. – С. 259–265.
37. Симиренко Л. П. О почве и удобрении в плодовых садах / Л. П. Симиренко // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1889. – С. 333–338.
38. Скорбышевский В. Клещики, встречаемые на южном берегу Крыма / В. Скорбышевский // Записки Никитского ботанического сада. – 1890. – Вып. 1. – С. 142–152.
39. Скорбышевский В. Морфологические и эмбриологические исследования чужеродного растения *Arceuthobium Oxycedri* / В. Скорбышевский // Записки Никитского ботанического сада. – 1890. – Вып. 1. – С. 85–96.
40. Техническая переработка плодов и овощей. Внутреннее передвижение их и обороты внешней торговли // Очерк современного состояния плодоводства, огородничества и виноградарства с виноделием в России и правительственных мероприятий к их развитию. – СПб. : Типография В. Киршбаума, 1899. – С. 47–53.
41. Цабель Н. Декоративные деревья и кустарники Никитского сада, на ЮБК и указанием способа размножения и ухода за ними / Н. Цабель. // Приложение к Крымскому вестнику садоводства и виноделия за 1879 г. – Симферополь : Таврическая Губернская типография, 1879. – 155 с.
42. Цабель Н. К вопросу об акклиматизации в области садоводства / Н. Цабель // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1882. – № 3. – С. 147–153.
43. Цабель Н. К вопросу об акклиматизации в области садоводства / Н. Цабель // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1882. – № 4. – С. 182–185.
44. Цабель Н. К вопросу об акклиматизации в области садоводства / Н. Цабель // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1882. – № 5. – С. 273–281.
45. Цабель Н. Материалы для статистики плодоводства в Крыму / Н. Цабель. – Симферополь : Таврическая Губернская типография, 1875. – 58 с.
46. Цабель Н. О сушении плодов / Н. Цабель. – Симферополь : Типография Таврического Губернского правления, 1867. – 20 с.
47. Цабель Н. Способ противодействия распространению мохнатой тли (*Schzoneura lanigera*) путем рассылки пораженных ею растений / Н. Цабель // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1879. – № 1. – С. 1–3.
48. Шамко Е. Из истории виноградарства и садоводства / Е. Шамко // Виноградарство и садоводство Крыма. – 1963. – № 1 (63). – С. 41–45.
49. Щербаков М. Императорский Никитский сад. Исторический очерк / М. Щербаков // Записки Императорского Никитского Сада. – 1913. – Вып. 5. – С. 1–24.
50. Щербаков М. Садоводам юга России / М. Щербаков // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1914. – Вып. 6. – С. I–III.

РЕЗЮМЕ

На основе материалов фондов Государственного архива в Автономной Республике Крым, Архива Никитского ботанического сада – Национального научного центра и других источников рассматривается развитие садоводства Крыма второй половины XIX – начала XX в. в контексте деятельности научно-исследовательских учреждений.

Ключевые слова: садоводство, Крым, исследования.

RESUME

Based on materials from the fund of the State archives in the Autonomous Republic of Crimea, of the Archive of the Nikitsky botanical garden – National Scientific Center and other sources the development of gardening of the Crimea in the second half the XIX – beginning of XX century in the context of the activity of the scientific research institutions is examined.

Key words: gardening, Crimea, research.

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Глузман Неля Анатоліївна

Доктор педагогічних наук, професор Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта).

У статті представлена система становлення та розвитку педагогічної практики у вищих навчальних закладах України і зарубіжних країн. Встановлено, що у цілому вивчення історії розвитку педагогічної практики у вищому навчальному закладі має слабку розробленість досліджуваних питань, відсутність чітких методологічних засад її постійного реформування та модернізації.

Ключові слова: педагогічна практика, професійна підготовка вчителя, педагоги-новатори, педагогічний досвід, практичні вміння.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Метою сучасної освіти України є розвиток педагогічної системи, що історично складалась на основі створення умов для формування професійно-компетентної, соціально активної, творчо спроможної особистості педагога. Невід'ємним важливим складником змісту педагогічної освіти виступає педагогічна практика. Разом з тим, вона є самостійним, визначальним напрямом підготовки вчителя, в головних своїх завданнях спільним для всіх спеціальностей незалежно від фаху.

Якість освіти залежить від багатьох чинників, серед яких, як зазначає О. Савченко, є „особистісна і професійна підготовка вчителя” [8: 1]. У зв'язку з цим, виходячи з пріоритетних напрямів Законів України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, а також нормативно-правових актів, прийнятих у межах Болонського процесу, педагогічна наука в процесі пошуку варіативних систем і моделей практичної підготовки майбутніх учителів звертається до актуалізації ретроспективи і творчого використання багато в чому цінного історичного досвіду організації педагогічної практики в різних типах навчальних педагогічних закладів України та зарубіжжя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Так, визначення місця й ролі педагогічної практики в системі професійної підготовки вчителя знайшло чільне місце в працях відомих педагогів, філософів, громадських діячів, як: І. Гербарта, М. Демкова, А. Дістервега, М. Корфа, Т. Лубенця, С. Миропольського, О. Острогорського, М. Пирогова, С. Русової К. Ушинського та ін., а також на сторінках періодичних видань вітчизняних учительських інститутів („Ежегодник Глуховского учительского института”, „Известия историко-филологического института кн. Безбородько в Нежине”) загальних педагогічних журналів („Русская школа”, „Воспитание”, „Журнал Министерства Народного Просвещения” та ін.).

Історико-педагогічні питання організації педагогічної практики опосередковано відображено в дисертаційних дослідженнях і монографічних виданнях з історії становлення та розвитку педагогічної освіти багатьох науковців: І. Важинського, Ш. Ганеліна, О. Глузмана, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, Л. Задорожної, Д. Коржова, М. Кушкова, М. Левченко, Є. Луценка, В. Лугового, В. Майбороди, Ф. Паначина, О. Савченко, Т. Стоян, Л. Хомич, М. Ескіна, М. Ярмаченка. Узагальнення напрямів відомих вітчизняних досліджень щодо змісту та організації педагогічної практики представлено нами в табл. 1.

Таблиця 1

Напрями вітчизняних дисертаційних досліджень з проблеми організації педагогічної практики

Дослідження	Основний зміст
М. Левченко „Учительські інститути в дореволюційній Росії” (1949 р.)	– на основі вивчення архівних документів та аналізу історико-педагогічної літератури представлено загальну систему організації підготовки педагогічних кадрів підвищеної народної школи, місце та роль учительських інститутів у системі педагогічної освіти царської Росії, виявлено ускладнення та суперечності в їх роботі. Слід відзначити, що автором досліджено також питання педагогічної практики: розкрито місце практики в системі підготовки вчительських кадрів, охарактеризовано зміст, основні форми та методи її організації. На основі аналізу тижневих годин навчального навантаження дослідниця дійшла висновку, що на практичну підготовку майбутніх учителів припадало приблизно 60 % навчального часу, але вона мала формальний характер.
М. Ескін „Педагогическая подготовка учителей средней школы в дореволюционной России” (1953 р.)	– аналізуючи досвід підготовки вчителів у педагогічному інституті ім. П.Г.Шелапутіна, науковець дав позитивну оцінку організації педагогічної практики в цьому закладі. Автор довів, що практика в інституті здійснювалась у тісному зв'язку з вивченням курсу методики викладання за спеціальністю. Він охарактеризував основні її види: навчальну та виховну, проаналізував зміст усіх форм організації практики.
Н. Дем'яненко „Загальна педагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша половина XX ст.)” (1998 р.)	– розглянула процес становлення й розвитку загальнопедагогічної підготовки вчителя у вищих закладах освіти України. На основі всебічного аналізу історико-педагогічної літератури та архівних документів автор зазначила основні етапи розвитку загальнопедагогічної підготовки вчителів середньої ланки освіти; охарактеризувала основні закономірності й суперечності; сформулювала та класифікувала тенденції її розвитку. В обґрунтуванні історичної сутності та складових загальнопедагогічної підготовки Н. Дем'яненко визначає педагогічну практику її важливим структурним компонентом.
С. Золотухіна „Розвиток теорії та практики виховного навчання в теорії вітчизняної педагогічної думки (XIX – XX ст.)” (1995 р.)	– довела, що педагогічна підготовка (як теоретична, так і практична) у різних її формах сприяла усвідомленню ідей виховного навчання. Аналізуючи навчальні програми педагогічних закладів, звіти з'їздів та педагогічних курсів Київського та Харківського навчальних округів другої половини XIX ст., дослідниця встановила, що в ході різних форм практичної підготовки відбувалося формування вмінь і навичок, необхідних для здійснення виховного навчання в школі. А сам зміст і характер підготовки виховуюче впливав на майбутніх учителів.
Л. Хомич „Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів” (1998 р.)	– розкрила основні тенденції розвитку вітчизняної та зарубіжної педагогічної освіти, етапи становлення й розвитку професійно-педагогічної підготовки вчителя початкових класів, а також місце педагогічної практики в її системі. Вченою висвітлено в загальних рисах організацію практики в другій половині XIX – початку XX ст., а саме: в учительських семінаріях та інститутах, Фребелівському педагогічному інституті. Також розкрито її місце в системі середніх учительських закладів в Україні у новітній час у порівнянні з країнами Західної Європи та США.
І. Петрюк „Становлення і розвиток загальної середньої освіти на Буковині (кінець XVIII – початок XX ст.)” (1998 р.)	– висвітила питання підготовки педагогічних кадрів на Буковині. Дослідниця довела, що підготовку педагогів для середніх навчальних закладів Буковини в досліджуваний період здійснювали австрійські ВНЗ, а з 1875 р. – Чернівецький університет. Слід відзначити, що поряд з теоретичною підготовкою в університеті існувала й професійно-практична, у процесі якої кандидати вчителів оволодівали навичками викладацької діяльності, стажуючись у школі один рік. Після річного стажування вони отримували свідоцтво, яке дозволяло працювати на посаді вчителя середньої школи.
О. Лавриненко „Практична професійно-педагогічна підготовка вчителя у вищих закладах освіти України (1917 – 1928рр.)” (1998р.)	– проаналізовано теоретичні засади практично-педагогічної підготовки, визначено та схарактеризовано провідні тенденції та специфіку її організації в зазначений період. Автор з'ясувала структуру та компоненти змісту практичної підготовки, а саме: педагогічну, методичну, політехнічну, виробничу, педологічну, політико-просвітницьку практики. У роботі надано характеристику організаційних форм та видів практики, визначено можливості педагогічної практики у формуванні педагогічної майстерності в процесі професійно-педагогічної підготовки вчителя у вищих закладах освіти.
Л. Задорожна „Ідеї педагогічної майстерності в діяльності Глухівського	– знайшла відображення проблема педагогічної практики в історичному аспекті. Автором репрезентовано досвід формування педагогічної майстерності майбутніх учителів під час організації та проведення педагогічної практики в зазначеному закладі. Л. Задорожна досить детально описала як традиційні, так і нові на той час методи та форми організації практичної підготовки майбутніх учителів, що

вчительського інституту (1874-1917 рр.)” (2000 р.)	впроваджувались у роботу інституту. У роботі визначається серйозне удосконалення педагогічної практики студентів, перетворення її в дійсно постійну, безперервну; збагачення її змісту, внесення в неї різноманітності, раціонального розподілу її етапів, уведення стажувальної практики як періоду адаптації випускника інституту до професійної діяльності, перевірки його професійної готовності, ступеня оволодіння педагогічною майстерністю. На основі аналізу навчальних програм і звітів з’їзду директорів учительських інститутів Л. Задорожна дійшла висновку, що в інституті відводилось значно більше часу на практичні справи, аніж в інших учительських навчальних закладах того часу.
Е. Панасенко „Ідеал учителя у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини XIX – початку XX ст.” (2001 р.)	Аналізуючи проблему формування ідеалу вчителя другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках педагогічної журналістики, авторка зазначала, що педагогічно-журналісти вказаного періоду визначали єдність теоретичної та практичної підготовки його професійності. Під час вивчення питання про вимоги до методичної підготовки вчителя, дисертантка зазначила різні запропоновані форми здійснення практичної підготовки, а саме: вивчення підручників, посібників, складання конспектів уроків, відвідування показових уроків учителя, проведення пробних уроків, виконання ролі помічника вчителя, проведення самостійних уроків, участь у конференціях з аналізу уроків, складання тижневих програм та протоколів, педагогічні бесіди, написання творів за літературно-педагогічною практикою.
О. Лук’яненко „Організація педагогічної практики в різних типах педагогічних навчальних закладів України (друга половина XIX – початок XX ст.)” (2005 р.)	У роботі вперше цілісно досліджено проблему організації педагогічної практики в історико-педагогічній ретроспективі (друга половина XIX – початок XX ст.): систематизовано погляди педагогів зазначеного періоду на роль і місце педагогічної практики в системі підготовки вчителів та форми її організації; узагальнено досвід організації педагогічної практики в різних типах педагогічних навчальних закладів України (розкрито мету, завдання, види, зміст педагогічної практики, виявлено специфіку, форми й методи її здійснення); встановлено провідні тенденції організації педагогічної практики та етапи її розвитку в даний період.
Н. Казакова „Організаційно-методичні засади педагогічної практики майбутніх учителів початкової школи в умовах ступеневої підготовки” (2005 р.)	У дослідженні розкрито особливості сучасного стану організації педагогічної практики у вищих педагогічних навчальних закладах України та за рубежом. Дослідницею розроблено та теоретично обґрунтовано зміст, форми, методи та принципи добору змісту педагогічної практики майбутніх учителів початкової школи в умовах ступеневої підготовки. Доведено, що підвищенню ефективності педагогічної практики сприяють розроблені та експериментально перевірені організаційно-методичні засади педагогічної практики майбутніх учителів початкової школи в умовах ступеневої підготовки.
Л. Манчуленко „Формування творчого стилю діяльності майбутніх педагогів у процесі педагогічної практики” (2006 р.)	– визначено суть, зміст, критерії та рівні формування творчого стилю діяльності майбутніх педагогів; виявлено стан його сформованості. Доведено, що педагогічна практика є не тільки засобом професійної підготовки, але й сприяє формуванню творчого стилю педагогічної діяльності на достатньому (базовому) рівні, що зумовило її розглядати як провідний фактор. Обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування творчого стилю діяльності майбутніх педагогів у процесі педагогічної практики. Розроблено модель формування творчого стилю діяльності студента-практиканта та етапи її функціонування, що стало підґрунтям технології впровадження та експериментальної перевірки організаційно-педагогічних умов формування творчого стилю діяльності майбутніх педагогів.

Таким чином, аналіз вітчизняних історико-педагогічних досліджень, близьких до нашого наукового пошуку, свідчить, з одного боку, про актуальність питання удосконалення педпрактики як форми професійної підготовки педагога, з іншого, – про відсутність цілісного дослідження, в якому було б представлено систему становлення й розвитку педагогічної практики у вищих навчальних закладах. Цим зумовлена **мета статті** – історико-педагогічний аналіз стану педагогічної практики у вищих навчальних закладах України та зарубіжжя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виділення „практики” як особливої наукової категорії та явища життя відбулося, на думку багатьох науковців, не раніше осмислення людьми розподілу праці на фізичну та розумову. За одними даними, це сталося в період виокремлення освіти в самостійний вид занять, коли розумова праця почала явно відділятися від іншої. І тоді „практика” як діяльність, праця увійшла до життя як їх

синонім. Такий висновок напрошується при вивченні історії освіти [4: 14-16]. Так, наприклад, „практичні заняття”, „практичні вміння” виділялися у вихованні ще в первісному суспільстві. Пізніше практична підготовка, як навчання праці, різних видів діяльності в процесі самої діяльності, зберігала себе і потім увійшла до систем професійної освіти, зокрема педагогічної.

Разом з тим, розподіл фізичної та розумової праці породив суто людську ситуацію у сфері освіти – проблему їх боротьби і з'єднання. Це, у свою чергу, ускладнило вирішення цілої низки питань. Німецький педагог Л. Клінберг у своїй роботі „Проблеми теорії навчання” відзначав цей розрив у тимчасовому розділенні в системі освіти періодів засвоєння теорії та практики, учення та праці. І відзначив значні результати такого ділення: „Головний дидактичний наслідок такого розвитку – пояснення взаємозв'язку між учінням і діяльністю з підвищення своєї кваліфікації, між освітою та підвищенням кваліфікації, між вихованням і самовихованням, між освітою та самоосвітою” [5: 197].

З тих часів проблема співвідношення теорії та практики в системі освіти періодично то затихала, то дискусія навколо неї спалахувала з новою силою.

Педагогічна практика, як стверджує В. Горленко, зародилася в 70-і роки 18-го сторіччя, з моменту перших спроб готувати вчителів в університетах, семінаріях, гімназіях і спеціальних училищах [3]. З праць К. Ушинського відомо, що в 19-у столітті вчителів возили на ознайомлювальну практику в школи різних типів і різних міст України, Росії, а також в країни Європи. На цих практиках майбутні вчителі могли самостійно давати уроки, вести репетиторство й консультації.

У більш завершеному вигляді педагогічна практика склалася до початку 20 століття. Як зазначає О. Лук'яненко, „теоретичні основи педагогічної практики, як складника професійно-педагогічної підготовки вчителя, було закладено зарубіжними та вітчизняними педагогами XIX – початку XX ст.” І. Гербарт, А. Дістервег, М. Пирогов, К. Ушинський, С. Миропольський, П. Редкін, Д. Семенов, М. Корф, М. Демков, П. Каптерев, О. Острогорський, Т. Лубенець довели необхідність здійснення практичної підготовки вчителів шляхом безпосереднього викладання в школі; з'ясували значення теоретичних знань для практичної діяльності майбутнього вчителя; сформулювали мету, завдання педагогічної практики, обґрунтували основні принципи її організації, а саме: встановлення тісного взаємозв'язку з теоретичною підготовкою; поступовість проведення з ускладненням видів практичної діяльності; визначили основні періоди „практично-педагогічних занять” (М. Пирогов) активного й пасивного характеру (Д. Семенов) [6].

У серпні 1918 року відбувся „Перший Всеросійський з'їзд з освіти”, який намітив програму дій з її розвитку. Було створено педагогічні інститути з підготовки вчителів. Ухвалою Наркомпросу студенти III і IV курсів педагогічних інститутів зобов'язувалися щодня працювати в єдиній трудовій школі по 2-3 години на день. Цей показник відтворювався в навчальному плані.

У 1924 році, в цілях педагогічної адаптації студентів I і II курсів до школи, введено двотижневу практику з відривом від навчальних занять у ВНЗ. Завдання цієї практики – ознайомлення з системою народної освіти, з різними установами освіти. Вводилося поняття „дослідна школа”, прообраз майбутньої „базової школи” ВНЗ. У 20-і роки вона була об'єктом пильної уваги вчених. До цього часу виявилися два підходи до визначення місця практики в навчальному процесі ВНЗ і завдань. Згідно з одним підходом, головною у вищому навчальному закладі має бути теоретична підготовка. Інший підхід – прямо протилежний – головним уважалося практичне навчання. Цей останній підхід був провідним у 20-і роки, тому педагогічну практику в достатньо великих обсягах було введено як нормативну й обов'язкову в педагогічних ВНЗ.

У тридцять років 20-го століття пропонувалися різні варіанти вирішення проблеми співвідношення теорії та практики у підготовці педагогів. З одного боку, перемагав підхід пріоритету теорії перед практикою, з іншого – народжувалися і вводилися нові види практик. У ці роки з'явилися суспільно-політична, політехнічна, методична, експериментально-дослідницька, стажувальна як самостійні види практики. Були періоди, коли у ВНЗ співвідношенням теоретичного та практичного навчання було 1:1. У середньому, у вищій освіті їй відводилося 38-40% навчального часу. Виробничо-педагогічна практика стала „генеральним елементом” навчального процесу підготовки педагогів [4: 64].

В історії 30-х–40-х років була спроба розробити практику під кожен частину теоретичного курсу педагогіки. Створювалися спеціальні навчальні програми теоретико-практичного змісту. Проте зв'язок їх тільки з педагогікою спричинив критику з боку психологів за переважання педагогічної теорії та пасивно-споглядальний характер.

У 1930 р. Наркомпрос РСФРР розробив першу інструкцію з безперервної педагогічної та виробничої практик студентів у школах, інших навчальних закладах і на підприємствах та з 1931 р. ввів її в дію. Студенти-педагоги повинні були пройти всі види практик для оволодіння педагогічною та політехнічною освітою. Підкреслювалося, що „безперервна практика повинна революціонізувати школи, розширити межі її суспільно-педагогічного й політичного впливу”. Паралельно з цими заходами було ліквідовано єдине педагогічне керівництво практиками, їх повчальна функція знехтувана. Студентам належало працювати, допомагати будівництву соціалізму. Але, починаючи з 1937 року, кількість годин на практику поступово з року в рік зменшилася. Так, якщо в 1933 році на педагогічну практику у вищих педагогічних закладах відводилося 600 годин, то в 1937 році – 154 години – на математичному факультеті і 228 годин – на історичному [4: 69].

У 1939 році було затверджено нове положення про організацію та зміст педагогічної практики студентів. За кожним педагогічним вищим і середнім навчальним закладом закріплювалися школи, іменовані як „базові”, для проходження студентами практичної підготовки.

Подальші зміни в системі вищої педагогічної освіти були викликані прийняттям у 1958 році закону СРСР (відповідно в 1959 р. – УРСР) „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти”, в якому було визначено за необхідне поліпшити підготовку вчителів у педагогічних інститутах; посилити значення виробничої та педагогічної практики в підготовці педагогів. Тому в 60-і–70-і роки час на педагогічну практику дещо збільшується і, як результат, скорочується час теоретичного навчання. Уводиться суспільно-педагогічна практика на I-III курсах, літня піонерська на II-III курсах, навчально-виховна на IV-V курсах. Фактично, вводилася безперервна педагогічна практика.

Паралельно з реформуванням педагогічної практики у ВНЗ в 60-і–70-і роки в теорії педагогіки намітилося зрушення у бік вивчення педагогічного досвіду. Посилювалася увага до практики роботи шкіл. Так, поставлене урядом завдання здійснити перехід початкової школи з чотирирічного на трирічний термін навчання спричинило ґрунтовні дослідження групою російських учених (Л. Занков, Д. Ельконін, В. Давидов та ін.) проблеми оптимізації змісту й методів початкового навчання. В СРСР, у тому числі УРСР, проводився широкий педагогічний експеримент з означеної проблеми (1965–1970 рр.). Подружжя учених Н. Скрипченко та О. Скрипченко створило при середній школі №166 м. Києва одну з перших лабораторій для дослідження навчання, виховання й розвитку молодших школярів. На базі цієї лабораторії були зібрані дані про вплив змісту й методів навчання на інтелектуальний розвиток дітей. Розпочатий експеримент пізніше був підтриманий школами Івано-Франківської області. Після такої апробації узагальнений досвід цих шкіл упроваджувався в усі початкові класи шкіл України. [2]. Крім того, було розроблено спеціальну термінологію, що включає такі поняття, як: „педагогічний досвід”, „передовий педагогічний досвід”, „впровадження передового педагогічного досвіду”, „використання передового педагогічного досвіду”. Про педагогічний досвід, його вивчення виходили методичні листи, його публікували газети й журнали, кращі вчителі нагороджувалися. До речі, серед новаторів, досвід яких обов'язково вивчався під час педагогічної практики, зазначимо таких: учитель фізики В. Шаталов (Донецьк), учителька англійської мови Т. Сірик (Полтава), учителька історії Л. Проценко (Миколаїв), учителька математики М. Мартинова (Харків) та ін. [2: 297].

Розробка в теорії проблем педагогічного досвіду в 60-і–70-і роки, на наш погляд, збагатила педагогічну практику. По-перше, в ці роки як учителів-наставників почали добирати носіїв саме такого досвіду. По-друге, сам процес вивчення, узагальнення й аналізу передового педагогічного досвіду збагатив методику й технологію спостережень і аналізу, що проводяться студентами. У ці роки розроблялися найрізноманітніші схеми, плани, запитальники аналізу спостережень уроків та інших шкільних заходів. Це упорядкувало й поглибило підхід і до їх підготовки студентів.

У цей час з'являються факультативи, створюються спеціалізовані школи та інтернати фізико-

математичного та природничого профілів. Педагогічні пошуки здійснюються щодо таких проблем, як диференціація (форма організації навчальної діяльності з урахуванням нахилів, інтересів, здібностей учнів) та індивідуалізація навчального процесу (його організація з урахуванням індивідуальних здібностей учнів), стимулювання пізнавальної активності учнів (формування позитивного ставлення учнів до змісту та процесу навчання, до ефективного оволодіння знаннями). Розробники нового змісту освіти сподівалися на підвищення ефективності навчального процесу, поліпшення умов для інтелектуального розвитку учнів та якості їхньої загальноосвітньої підготовки. Спираючись на міркування сучасних учених (Л. Анайкіна, М. Богуславський, О. Сухомлинська та ін.), наголосимо, що реформування змісту загальної освіти в зазначений період здійснювалося на високому рівні, було серйозним, продуманим і виваженим, що підвищило рівень науково-методичного забезпечення педагогічної практики майбутніх педагогів.

У 1978 році відбувся Всесоюзний з'їзд учителів, у рішеннях якого є рекомендації про підвищення ефективності використання педагогічної практики студентів у школі та піонерських таборах для більш поглибленої підготовки майбутніх вчителів і комплексного вирішення навчально-виховних завдань. На з'їзді особливо було виокремлено питання про передовий педагогічний досвід і вказано близько чотирьохсот його адрес. У країні сформувався справжній рух педагогів-передовиків за аналогією з рухом передовиків виробництва у сфері промисловості та сільського господарства.

У 70-і роки 20-го століття було вже очевидним, що розрив теорії педагогіки та практики освіти досяг великих розмірів. При цьому педагогічна теорія почала все більше і більше звертатися до емпірії та емпіричних описів. Способом подолання цього розриву стало наукове вивчення передової педагогічної практики. Примітним з цього приводу був виступ віце-президента Академії педагогічних наук СРСР М. Кондакова: „Успіх педагогічної науки, дійсно, прямим чином залежить від якості педагогічної практики, що вивчається”. У ці ж роки у вищих навчальних закладах вводилися спецкурси з вивчення, узагальнення й упровадження передового педагогічного досвіду, що проводились перед педагогічною практикою.

Ідея впровадження передового педагогічного досвіду до середини 80-х років переросла в ідею його використання, що значно пом'якшило ситуацію та не вимагало нормативних актів упровадження. Що стосується наукового підходу до педагогічної практики студентів, то треба відзначити широку дослідно-пошукову роботу в педагогічних вищих навчальних закладах. Значний внесок у розвиток теоретичних і методичних питань педагогічної практики здійснили вчені-викладачі Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Короленка: А. Бойко, І. Зязюн, І. Кривонос, Н. Сас, М. Тарасович, В. Цина та ін. Цій науковій школі належить не лише теоретичне обґрунтування значення доцільної організації педагогічної практики для формування особистості майбутнього педагога, удосконалення його професійно-педагогічної підготовки, але й практичне вирішення цього питання. Під час експериментальної роботи у створеному на базі університету навчально-виховному й науковому комплексі було науково обґрунтовано доцільність здійснення безперервної педагогічної практики з уведенням у розклад студентів перших трьох курсів практики у формі „шкільного дня” кожного тижня, а також розподіл практики на такі види: пропедевтичну, навчальну та стажувальну. Дослідники розробили науково-методичні основи практики; диференціювали відповідно до курсів навчання, сформулювали мету та завдання педпрактики; висунули провідні принципи її організації, а саме: раннього включення студента у практику, індивідуалізації практичної підготовки, своєчасної корекції та контролю; розробили методику індивідуальної роботи студентів з учнями в ролі помічників учителів-предметників, класних керівників; створили зразковий кабінет педпрактики.

Так, наприклад, на кафедрі педагогіки Харківського педагогічного інституту під керівництвом професора В. Зільберштейна всебічно досліджувався принцип наочності в навчанні та наслідки його застосування в школі. При Одеському педагогічному інституті було створено лабораторію методів навчання (керівник – доцент В. Котов-Хроменко), в якій розроблялися проблеми програмованого навчання [1: 95]. При факультеті підготовки вчителів початкових класів Ізмаїльського державного педагогічного інституту було створено Народний університет педагогічної майстерності, що передбачав систему методичної допомоги для випускників та молодих учителів початкових класів через: 1) консультації до проведення уроків, їх обговорення з метою подолання труднощів у

засвоєнні окремих тем та покращення методичної сторони уроку; 2) розроблення тематики та проведення спільних викладацьких учительських наукових конференцій; 3) обмін досвідом учителів шкіл міста, області та впровадження ідей педагогів-новаторів у власну педагогічну діяльність; 4) створення в бібліотеці шкіл та вузів спеціалізованих каталогів педагогічної та методичної літератури для молодих учителів. У Глухівському державному педагогічному інституті широко використовувалися магнітні записи лекцій та практичних занять з методичних дисциплін, а також кращих уроків учителів. Викладачами математики та методики арифметики було введено в навчально-виховний процес вузу елементи безмашинного програмового навчання, зокрема – використання перфокарт. Це позитивно впливало на створення умов для самопідготовки студентів до занять, а значить – сприяло зростанню якості педагогічної практики [1: 95–98].

Таким чином, до кінця 80-х років основним напрямом перебудови вищої та середньої спеціальної педагогічної освіти в Україні стало підвищення ролі практики в оволодінні студентами навичками професійної майстерності, основами організаторської та виховної роботи. Важливо зауважити, що в цей час з'являються цікаві форми роботи вищих педагогічних закладів. Так, з метою поширення досвіду навчання й виховання підростаючих учительських кадрів в установах народної освіти Миколаївської області було організовано школи передового педагогічного досвіду. Основними формами роботи виступали: спостереження уроків і різних видів занять з дітьми; складання за допомогою досвідчених фахівців методичних розробок, поурочних планів і текстів контрольних робіт; вироблення наочних засобів навчання та обговорення наслідків їх застосування; обговорення новинок методичної літератури [1: 70].

Проте, ці заходи не отримали ні матеріальної, ні юридичної, ні теоретичної підтримки. Вдосконалення практики зажадало ентузіазму й особистісної ініціативи педагогів. І розвиток її до кінця 80-х років продовжувався вже за рахунок розширення її суспільно-політичної спрямованості. Розвивалися суспільні початки практики – виникало шефство над школами та класами, педзагони в таборах і при студентських будівельних загонах, масова педагогічна освіта. Фактично, безперервна педагогічна практика переросла в суспільно-педагогічну та суспільно-політичну. Тенденція до цього була намічена ще на з'їзді вчителів у 1978 р., де педагогічну й, особливо, суспільно-політичну практику студентів запропоновано розглядати як складову частину навчально-виховного процесу шкіл.

Наступний період підвищення уваги до практики – проголошення в 1991 р. незалежності Української держави, прийняття Верховною Радою України Закону „Про освіту”, що давав правову основу для створення національної системи освіти. Тут уже мова йшла про науково-методичне забезпечення педагогічної освіти й переведення поняття „забезпечення”: інформаційно-технологічне, методичне і наукове – у „супровід”. При цьому рекомендувалося індивідуалізувати педагогічну освіту створенням умов для проектування та вибору студентами маршруту навчання за індивідуальними програмами. Як пріоритети у розвитку педагогічної освіти висувалися ідеї розширення практичної спрямованості, посилення інноваційних компонентів та підвищення ефективності педагогічної практики студентів.

До нововведень можна віднести: введення на добровільній основі складання кваліфікаційних іспитів з початкової професійної освіти; представлення ВНЗ можливості самостійно розробляти положення та програми практик з урахуванням чинників, що впливають на цей процес; уведення договірних стосунків між ВНЗ і навчальним закладом; можливість зарахування студентів на вакантну посаду в організації, де проводиться практика з відповідною оплатою праці; прирівнювання оцінки за практику до оцінок за теоретичне навчання та загалом проводити педагогічну практику як продовження вивчення теоретичної дисципліни. Ці зміни, на нашу думку, вагомі, бо одночасно носять і методологічний, і організаційний, і методичний характер та наближаються до ідеї „ключових кваліфікацій та компетенцій” і складання професійного іспиту для отримання категорії, що повинно стимулювати студентів до накопичення педагогічного досвіду.

Висновки. У цілому ж вивчення історії розвитку педагогічної практики у вищому навчальному закладі показало слабку розробленість досліджуваних нами питань, відсутність чітких методологічних засад її постійного реформування та модернізації. Разом з тим, спроби вдосконалення педагогічної практики адміністративним шляхом робилися і досить часто. Звідси й тенденції, які з часом надбала проблема її опрацювання –

функціоналізм, зайвий прагматизм і суспільно корисна спрямованість. Уся історія педагогічної практики є свідомою боротьби за своє визначення, підвищення статусу, за роль у загальній системі підготовки педагогів. Із-за слабкої методологічної і теоретичної розробленості загальних і часткових проблем практики студентів педагогічних спеціальностей питання її організації та проведення не можна вважати до цих пір остаточно вирішеним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко К. Б. Методична підготовка вчителів початкових класів у педагогічних навчальних закладах України (1956-1996 р.р.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія та методика професійної освіти” / Квітослава Богданівна Авраменко; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2002. – 240 с.
2. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А.М., 2008. – 406 с.
3. Горленко В. П. Педагогическая практика студентов: новые научные подходы / В. П. Горленко // Педагогика, 1996, №5. – С.63–69.
4. Джуринский А. Н. История педагогика / А. Н. Джуринский. – М. : Владос, 2000. – 432 с.
5. Клиenberg Л. Проблемы теории обучения / Л. Клиenberg. – М. : Педагогика, 1984. – 256 с.
6. Лук'янченко О. М. Організація педагогічної практики в різних типах педагогічних навчальних закладів України (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис... канд. пед. наук 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ Ольга Миколаївна Лук'янченко; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2004. – 221 с.
7. Паначин Ф. Г. Педагогическое образование в СССР / Ф. Г. Паначин. – М : Педагогика, 1975. –224 с.
8. Савченко О. Якість початкової освіти : сутність і чинники впливу / О. Савченко // Початкова школа. – 2009. – № 8. – С. 1–6.

Abstract

The paper presents the system of formation and development of teaching practice in higher educational institutions of Ukraine and foreign countries. Found that, in general, the study of the history of teaching practice in higher education has developed weak investigated problems, lack of clear methodological basis of continuous reform and modernization.

Keywords: teaching practice, teacher training, teachers, innovators, teaching experience, practical skills.

ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ ДОШКОЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Любашина Виктория Владимировна

кандидат педагогических наук, доцент
Евпаторийский институт социальных наук
РВУЗ «Крымский гуманитарный университет» (г.Ялта)
e-mail: kguerpf@mail.ru

УКРАИНА

РЕЗЮМЕ

В статье исследовано осуществление экологического воспитания детей дошкольного возраста в условиях дошкольного учреждения. Проанализировано психологические особенности отношения дошкольников к природе определяют педагогическую стратегию формирования основ их экологической культуры.

Ключевые слова: экологическое воспитания, дети дошкольного возраста, дошкольное учреждение, педагогическая стратегия.

Постановка проблемы обусловлена Национальной доктриной развития образования Украины в XXI веке, основными направлениями государственной политики Украины в отрасли охраны окружающей среды, использования природных ресурсов и обеспечения экологической безопасности, а так же Концепцией экологического образования в Украине.

Взаимодействие человека с природой - чрезвычайно актуальная проблема современности. Мир стоит у решающей черты, за которой гибель природы и цивилизации или выбор пути предотвращения экологической катастрофы, грозящей всеобщим уничтожением. Необходимо кардинальное изменение этой ситуации, если человечество реально хочет сохранить среду своего обитания и жизнедеятельности.

Закон Украины «Про охорону навколишнього природного середовища», принятый в 1991 году, предусматривает создание системы непрерывного экологического образования, цель которого - развитие экологической культуры народа каждого члена общества. По признанию отечественной и мировой общественности центральным фактором в решении названной проблемы становится не техника или технология, а образование в широком понимании этого слова. Само экологическое образование следует рассматривать не просто как процесс и результат усвоения систематизированных знаний, умений и навыков, а как создание и сохранение единого образовательного пространства.

На современном этапе развития процесса экологического воспитания детей дошкольного возраста учёными: Веретенниковой С.А., Золотовой Е.И., Зотовым В.В., Ивановой А.И., Кокуевой Л.В., Левиным В.А., Лучич М.В., Маневцевой Л.М. Рыжовой Н.А., Саморуковой П.Г. и др. рассматривались вопросы экологического мировоззрения, и необходимости формирования его уже в раннем детстве в процессе ознакомления дошкольников с живой и неживой природой, а так же вопросы, связанные с организацией процесса экологического воспитания и развития детей дошкольного возраста в условиях дошкольного учреждения.

Цель статьи дать рекомендации будущим педагогам по руководству экологическим воспитанием детей в дошкольном учреждении

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Сегодня должно утверждаться «экологическое, этическое и эстетичное воспитание и формирование высокой гуманистической культуры личности, способности противодействовать проявлениям бездуховности» (Проект Национальной доктрины развития образования Украины в XXI веке).

Результатом процесса экологического воспитания является формирование экологической культуры личности.

Природа - это богатейшая кладовая, неоценимое богатство для интеллектуального, нравственного и речевого развития ребенка. Она своим многообразием, красотой и динамичностью привлекает малышей, вызывает в них массу радостных переживаний. Впечатления от родной природы, полученные в детстве, надолго остаются в памяти, создают прочную основу для дальнейшего ее познания.

Маневцева Л.М. считает логику природы самой доступной, наглядной и полезной для ребёнка. Наблюдения, целевые прогулки, экскурсии, опыты и эксперименты с объектами неживой природы способствуют формированию у детей любознательности, воспитанию эколого-целесообразного поведения, эстетического чувства и интереса к природе.

В период до семи лет происходит формирование духовно-нравственной основы ребенка, развитие мышления, эмоций, закладываются механизмы социальной адаптации в обществе, начинается процесс осознания себя в окружающем мире. Этот отрезок жизни является наиболее благоприятным для эмоционально-психологического воздействия на ребенка, т.к. процессы восприятия в раннем детстве очень ярки и сильны, они остаются в памяти надолго, а иногда и на всю жизнь, что позволяет успешно встраивать первые «кирпичики» экологической культуры личности. Это должны хорошо знать и своевременно использовать в воспитании детей педагоги и родители.

Очень важно, чтобы процесс бурного развития ребенка, интенсивного накопления знаний об окружающем мире, формирования собственного отношения к нему, характерный для детей дошкольного возраста плавно, на основе преемственности программы продолжался в школе. Особая чувственность, эмоциональность и острота восприятия детей именно этого периода жизни создают предпосылки для появления у ребенка интереса к самому себе, к людям и своему здоровью, к состоянию природной и социальной среды. Все это позволяет сделать экологическое воспитание и образование эффективным и важным этапом становления экологической культуры личности. В процессе непосредственного соприкосновения с объектами живой и неживой природы ребенок учится чувствовать и понимать ее.

Развитие отношения детей к природе тесно связано с особой организацией педагогического процесса, основанной на нравственно-положительных переживаниях ребенка в различных жизненных ситуациях, на прогулках, экскурсиях, на занятиях и пр.

Педагог должен уметь вызвать у детей сострадание к живому существу, желание позаботиться о нем, радость и восхищение от встречи с природой, удивление, гордость за правильный поступок, удовольствие от хорошо выполненного поручения. Не менее важно научить детей оценивать свои поступки и поступки сверстников, взрослых в процессе общения с природой.

Становление экологически воспитанной личности в педагогическом процессе дошкольного образовательного учреждения возможно при решении следующих задач:

1. *Формирование у детей элементов экологического сознания* - определяется содержанием и характером (степенью сложности) знаний о природе.

2. *Формирование у детей практических навыков и умений в разнообразной деятельности в природе*; при этом деятельность детей должна иметь природоохранительный характер.

3. *Воспитание гуманного отношения к природе*. Оно теснейшим образом связано с содержанием осваиваемых ребенком знаний, которые регулируют и направляют поведение и деятельность детей в природе. Педагогический процесс экологического воспитания требует решения всех перечисленных задач в единстве.

Реализация задач экологического воспитания возможна только при условии экологической культуры педагогов дошкольного учреждения, и их готовности осуществлять эту деятельность.

В первую очередь нужно создать определенные условия, и прежде всего - систему работы коллектива.

Система экологического воспитания дошкольников включает в себя несколько взаимосвязанных блоков, которые охватывают все стороны эколого-педагогического процесса в дошкольном учреждении: содержание экологического воспитания, способы его реализации (методы и технологии), организацию и управление процессом.

Фундамент всей системы - *теоретический* блок, раскрывающий главные понятия, ведущие идеи экологии. Он имеет большое значение для специалистов, реализующих на практике воспитание детей: обеспечивает новый взгляд на природу, новое понимание окружающей среды, демонстрирует взаимосвязанность всех компонентов природы и место человека в ней. Именно данный блок является *системообразующим* - он функционально объединяет все остальные, «пронизывает» и наполняет их необходимым теоретическим содержанием, обеспечивает осознанность практической деятельности работников дошкольного образования.

На основе теоретического блока строится *дидактический* - знания о природе, сведения из области биоэкологии, экологии человека и социальной экологии, отобранные и адаптированные к уровню развития дошкольников. Они выстраиваются в программу экологического воспитания.

Поскольку экологическое образование не является изолированным направлением (дополнительным предметом) в работе детского сада и имеет мировоззренческое значение, необходимо стремиться к экологизации всего образовательного процесса. Сделать это можно в рамках разных *педагогических моделей организации работы*.

В реально сложившейся практике можно выделить две основных педагогических модели, отличающиеся принципами организации работы. Назовем условно эти модели «эколог» и «воспитатель».

Модель «эколог». Особенность модели «эколог» - создание в детском саду системы работы по экологическому образованию, предполагающей тесное сотрудничество всех специалистов, руководителя, методиста и воспитателя на основе реализации интегрированного подхода и экологизации различных видов деятельности дошкольников.

В рамках модели «эколог» каждый сотрудник берет на себя определенные функции в области экологического образования. Необходимым условием использования данной модели является наличие в дошкольном учреждении педагога-эколога, который координирует работу всех педагогов.

Педагог-эколог обязательно должен получить соответствующую профессиональную подготовку, как в области экологии, естествознания, так и в области методики экологического образования дошкольников. В настоящее время в дошкольных учреждениях работа экологов организована по-разному, но в целом можно выделить два варианта:

- эколог регулярно проводит занятия с детьми и является координатором всей работы дошкольного учреждения в области экологического образования;
- эколог периодически посещает группы, где беседует с детьми, проводит игры и т.п., ухаживает за растениями, животными, огородом.

Этот вариант является более эффективным, так как именно он способствует постепенной экологизации работы всего учреждения. Целенаправленная и согласованная деятельность сотрудников детского сада позволяет осуществлять:

- экологизацию различных видов деятельности ребенка;
- экологизацию развивающей предметной среды;
- экологическое просвещение родителей;
- подготовку и переподготовку кадров;

- оценку окружающей среды;
- координацию с другими учреждениями.

Модель «воспитатель». Данная модель отличается от модели «эколог» принципами организации работы: функции экологического образования возлагаются на воспитателя, который самостоятельно реализует интегрированный подход через экологизацию развивающей предметной среды в группе и экологизацию различных видов деятельности ребенка в повседневной жизни. Данная модель существует во многих детских садах, где нет возможности выделить ставку эколога. На практике она представлена двумя вариантами:

1. -экологическое образование осуществляют несколько воспитателей, зачастую без координации своих действий;
2. - задачи по экологическому образованию включаются в план работы воспитателей всех групп, а направление в целом курирует и контролирует методист или руководитель учреждения.

Воспитатель создает в группе необходимую развивающую предметную среду (в том числе условия для самостоятельной и совместной деятельности детей), в течение дня вовлекает ребенка в различные экологически ориентированные виды деятельности (наблюдения в группе, на прогулке, игры, чтение и обсуждение литературы, рисование и т.п.). Модель «воспитатель» также предполагает наличие у воспитателя определенной подготовки в области экологического образования.

В рамках модели «воспитатель» реализуются только отдельные компоненты системы экологического образования (экологизация различных видов деятельности ребенка и развивающей предметной среды, экологическое просвещение родителей).

Необходимо подчеркнуть, что обе указанные модели нацелены на реализацию интегрированного подхода в экологическом образовании и способствуют всестороннему развитию личности ребенка.

При реализации любой модели дошкольное учреждение должно стремиться организовать работу по нескольким основным направлениям:

- экологизация различных видов деятельности ребенка;
- подготовка кадров;
- работа с родителями;
- оценка окружающей среды;
- экологизация развивающей предметной среды,
- координация работы с другими учреждениями.

Одним из важных факторов, влияющих на формирование основ экологического мировоззрения у ребенка и навыков экологически грамотного поведения, является профессиональная подготовка педагога. Роль работников дошкольных учреждений в экологическом образовании имеет свою специфику: именно в раннем возрасте для ребенка характерна склонность к подражанию, он полностью доверяет взрослому, у дошкольников отсутствует критический взгляд на поступки близких людей.

Занимаясь экологическим образованием, воспитатели сталкиваются с необходимостью понимания ряда терминов. Опыт показывает, что зачастую эти термины трактуются педагогами достаточно вольно (при работе с детьми термины не используются).

В настоящее время сложилось несколько направлений подготовки воспитателей в области экологического образования:

- подготовка студентов в педколледжах, пединститутах, педуниверситетах;
- переподготовка воспитателей (в том числе и подготовка экологов) на краткосрочных курсах повышения квалификации;
- повышение квалификации на курсах, проводимых авторами программ.
- участие в работе методических объединений районов, областей и т.д. (знакомство с опытом работы).
- участие в конференциях, совещаниях разного уровня, посвященных проблемам экологического образования;
- участие в конкурсах разного уровня по экологической тематике;
- повышение квалификации воспитателей в рамках дошкольных учреждений (методические советы по экологической тематике).
- сотрудничество коллективов дошкольных учреждений с организациями, занимающимися проблемами экологии и экологического образования.
- распространение опыта работы детских садов - экспериментальных площадок по экологическому воспитанию среди других учреждений.

В работу современных дошкольных учреждений необходимо внедрение разнообразных форм повышения квалификации сотрудников: выделение в программах работы специальных блоков, разделов, связанных с данной проблемой, непрерывно действующие семинары для воспитателей, взаимопосещение и просмотр открытых мероприятий, индивидуальная работа с воспитателями.

Организация педагогического процесса экологического воспитания в дошкольных учреждениях включает следующие направления:

- научно-профессиональная подготовка (знание основ экологии, естествознания),
- профессионально-методическая (освоение современных методик экологического образования и умение реализовывать на практике интегрированный подход),
- освоение методик работы с родителями и основ экологической безопасности, умение самостоятельно оценивать экологическую обстановку и ее связь со здоровьем населения, умение организовать развивающую предметную среду для решения задач экологического образования, способность анализировать собственное поведение по отношению к окружающей среде и работу с дошкольниками с позиции новой парадигмы (изменение ценностных ориентиров),

- воспитание у педагога понимания чувства ответственности за свои действия и состояние окружающей среды, вплоть до ограничения своих потребностей, желание участвовать в посильных акциях по защите окружающей среды в своем микрорайоне,

- экологическое просвещение родителей.

Экологическое образование дошкольников можно рассматривать как процесс непрерывного воспитания родителей, направленный на формирование экологической культуры всех членов семьи.

Экологическое образование (просвещение) родителей - одно из крайне важных и в то же время одно из наиболее сложных направлений работы дошкольного учреждения. Одна из первостепенных задач - привлечение взрослых членов семьи (даже бабушек и дедушек в большей степени, чем занятых пап и мам) к совместной работе. Семья как среда формирования личности оказывает огромное влияние и на формирование у ребенка основ экологического мировоззрения. Фундамент нравственного воспитания, которое неразрывно связано с экологическим, также закладывается в семье и именно в период раннего детства.

В то же время между целями коллектива детского сада и целями, которые ставят перед собой родители, зачастую возникают противоречия. Особенность родителей как объекта экологического образования заключается в том, что у них самих уже сформировано определенное мировоззрение, как правило, базирующееся на потребительском отношении к окружающему миру. Кроме того, современный интерес родителей в основном сконцентрирован в области обучения, а не развития ребенка.

Работа с родителями должна быть постепенным и непрерывным процессом, а экологическая информация, которую воспитатели предлагают родителям, лично значимой для них.

Прежде всего, необходимо обратить внимание на совместную деятельность детей и родителей, так как именно через деятельность человек воздействует на окружающий мир. Кроме того, она способствует сотрудничеству, эмоциональному, психологическому сближению ребенка и взрослого, дает возможность ребенку почувствовать себя «взрослым» (например, во время похода или природоохранной акции), а взрослому - лучше понять ребенка. Во время экскурсий, походов дети и взрослые проявляют качества и умения, которые не требуются в повседневных условиях (умение правильно развести костер или поставить палатку, вести себя как член команды и т.п.).

Рассмотрим некоторые направления работы с родителями.

1. *Экологическая информация.* Опыт работы воспитателей дошкольных учреждений показал, что наиболее значимыми для взрослых сведениями являются следующие:

- данные об экологической ситуации в их городе, микрорайоне детского сада, жилого массива, парка, где они отдыхают, дачного участка;

- информация о зависимости состояния здоровья ребенка от качества окружающей среды;

- правила поведения в экстремальных условиях (неблагоприятные экологические ситуации, катастрофы);

- экология жилища;

- выращивание экологически безопасного урожая;

- комнатные, лекарственные, пищевые растения;

- выбор экологически безопасных мест для прогулок с детьми, отдыха на природе;

- домашние животные, их содержание в доме и значение для ребенка;

- развитие ребенка как личности в процессе экологического образования;

- информация самого ребенка о занятиях в детском саду.

Экологическую информацию взрослые получают на родительских собраниях, в совместных походах с детьми, в процессе посещения экологической комнаты, живого уголка, территории детского сада. Так, родители многих детских садов проявляют большой интерес к данным их «Экологическим паспортам», особенно к разделу «Экологическая ситуация». Проблема «здоровье ребенка - окружающая среда» тесно связана с проблемой экологической безопасности.

Вопросы экологического образования могут быть включены и в программу консультаций родителей, ожидающих ребенка, и в программы работы консультационных пунктов, помогающих родителям подготовить ребенка к поступлению в детский сад, и групп кратковременного пребывания.

2. *Совместная деятельность с детьми:*

Во время совместных походов, экскурсий сама обстановка заставляет родителей интересоваться различными вопросами естествознания и экологии, тем более что дети постоянно задают вопросы;

- участие в экологических праздниках и в подготовке к ним;

- совместный уход за животными, растениями: активное привлечение детей к уходу за домашними животными и воспитание ответственности за их жизнь и здоровье. Детскому саду необходимо показать роль животных, комнатных растений в воспитании ребенка, порекомендовать родителям, приобрести, по возможности, живое существо.

Еще одно направление - привлечение взрослых в уголок природы. Иногда родители отдают свое домашнее животное на время в детский сад, берут обитателей уголка к себе домой на лето, помогают приобретать животных, создавать для них условия;

Сбор коллекций природных материалов, марок, открыток, календарей, значков для экологической комнаты, экспонатов для музея природы. Для ребенка очень важно, чтобы папа и мама поддержали его интересы.

Выставки совместных рисунков, макетов, поделок из бросового материала, фотографий (например, по темам «Моя семья на берегу Чёрного моря», «Моя семья на даче», «Я и природа», «Наши домашние питомцы»);

Помощь в оборудовании экологической комнаты, уголка природы, лаборатории, библиотеки;

Участие в природоохранных акциях (уборка территории детского сада, парка, дома, посадка деревьев, оформление кормушек).

Преимственность в работе по экологическому воспитанию и образованию дошкольников прослеживается в *сотрудничестве детского сада с другими учреждениями*.

Координация дошкольных учреждений с другими организациями, учреждениями приобретает особое значение с точки зрения непрерывности системы экологического образования. Как показывает опыт работы воспитателей детских садов, чем разнообразнее внешние связи дошкольного учреждения, тем эффективнее его работа.

По направлению сотрудничества с дошкольным учреждением, можно выделить несколько групп:

- административные организации;
- органы управления образования;
- медицинские учреждения;
- ВУЗы;
- экологические образовательные центры;
- экологические фонды;
- библиотеки;
- музеи и заповедники;
- общественные фонды;
- общество охраны природы.

Организационное направление предполагает сотрудничество с целью организации экспериментальных площадок, ознакомления и оформления необходимых документов в области экологического образования, участия в конференциях, в совещаниях, в обобщении и публикации результатов работы. Представители органов образования регулярно отслеживают результаты экспериментов и ведут мониторинг деятельности педагогов, способствуют налаживанию контактов между школой и детским садом.

Образовательное направление подразумевает сотрудничество с органами образования различного уровня с целью грамотного выбора программ, методик и обмена опытом с другими детскими садами. Органы образования, в частности, проводят совещания, конференции, посвященные тем или иным проблемам экологического образования.

Преимственность - одно из главнейших направлений работы дошкольных учреждений, наиболее полно реализуемое в системе УВК (учебно-воспитательных комплексах).

Варианты форм сотрудничества дошкольных учреждений и школ - совместные конкурсы на лучшую поделку из отходов, экологические праздники, конкурсы, походы. Младшие школьники на уроках труда могут изготовить оборудование для исследований, маски, костюмы для дошкольников.

Большое значение для реализации преимущественности имеет сотрудничество дошкольного учреждения со студентами педколледжей, педуниверситетов, в частности, при прохождении ими педпрактики. Однако часто программы, цели студентов никак не связаны с задачами и программами учреждения, в котором они проходят практику, что значительно снижает эффективность сотрудничества.

Научное консультирование. В последние годы наблюдается позитивная тенденция расширения сотрудничества дошкольных учреждений с различными научными организациями, институтами, университетами. Поддержку детским садам оказывают и эколого-биологические центры, сотрудники которых не только консультируют воспитателей, но и ведут работу с детьми. С дошкольными учреждениями устанавливают контакты отделы экологического просвещения особо охраняемых территорий (заповедников, национальных и природных парков), библиотек, музеев. Среди таких учреждений проводятся конкурсы на лучшую организацию работы в области экологического образования. В заповедниках, музеях дошкольники могут знакомиться с особенностями природы своего края, проблемами их охраны, с конструктивной деятельностью человека по отношению к природе.

Финансовое. В современных экономических условиях большое значение приобретает дополнительное финансирование дошкольных учреждений. В этом отношении экологическое образование является в определенной степени уникальным: в развитии сети дошкольных учреждений, занимающихся вопросами экологического образования, заинтересованы не только органы управления образованием, но и комитеты природных ресурсов, общества охраны природы, органы СЭС разного уровня. Региональные экологические фонды, периодически финансируя те или иные мероприятия дошкольных учреждений, могут оказать помощь в приобретении оборудования, литературы.

Эколого-оздоровительное. Поскольку здоровье ребенка тесно связано с состоянием окружающей его среды, качеством употребляемых продуктов и материалов, используемых для оформления помещений детского сада, многие дошкольные учреждения занимаются вопросами здоровья и экологии в комплексе. Некоторые дошкольные учреждения получают консультационную помощь со стороны медицинских учреждений и учреждений санэпиднадзора, что благоприятно сказывается на здоровье и развитии детей. Экологические фонды, комитеты природопользования, оказывая дошкольным учреждениям, помощь в озеленении территорий, способствуют улучшению окружающей среды.

Практическое. В развитии системы экологического образования в дошкольных учреждениях заинтересованы многие общественные организации, так как через детские сады они могут вовлекать в различные природоохранные акции не только детей, но и их родителей, воспитателей. Например, каждую весну можно проводить акцию «Марш парков», а зимой «Береги ёлочку - зелёную иголочку» в которых могут участвовать взрослые и дети.

Рекламное. Освещение работы дошкольных учреждений в прессе, на телевидении поможет, прежде всего, развитию сотрудничества с другими организациями, получению финансирования, оценке работы коллектива, привлекает внимание родителей, административных работников к проблемам экологического образования.

В целом, сотрудничество дошкольного учреждения с другими организациями помогает ему стать неотъемлемой частью системы непрерывного экологического образования.

Выводы. Для мотивационно - психологического воспитания детей дошкольного возраста надо сделать основное ударение на любовь к миру, к человеку, к красе природы, на правду и доброту, ценность человеческой и другой жизни, а не только на проблемах окружения. Психологические особенности отношения дошкольников к природе определяют педагогическую стратегию формирования основ их экологической культуры.

Список использованных источников.

1. Кокуева Л. В. Воспитание дошкольников через приобщение к природе : методическое пособие. – М.: АРТИ, 2005. – 248 с.
2. Коломина Н. В. Воспитание основ экологической культуры в детском саду : сценарии занятий. - М.: ТЦ. Сфера, 2004.–144 с.
3. Мир природы и ребенок. Под ред. Л. М. Маневцевой, П. Г. Саморуковой.– СПб.: «Детство–пресс», 2003.–319 с.
4. Рыжова Н.А. Экологическое образование в детском саду.- М.: Карапуз, 2000.-123с.
5. Рыжова Н.А. Развивающая среда дошкольных учреждений.- М.: Линка -Пресс, 2004.-63с.
6. Рыжова Н.А. Экологическое воспитание и развивающая предметная среда детского сада. Экологическое образование: в школе, до школы, вне школы.//Дошкольное воспитание, 1999.- №3.-С. 43-47.
7. Рыжова Н.А. Альпийская горка в детском саду. //Обруч, 2001.-№2.-29с.
8. Создаем макет территории детского сада. М.: Дошкольное образование , 2002.-№8.- С.12-17.
9. Экологический паспорт детского сада.- М.: Дошкольное воспитание , 2008.-№2.-С.35-47.

СУТНІСТЬ, ЦІЛЬ, СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНИМИ РЕСУРСАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Фадєєв Владислав Іванович

*кандидат психологічних наук, доцент, докторант
Євпаторійський інститут соціальних наук
РВНЗ „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)
УКРАЇНА
e-mail: vladislavfadeev@yandex.ua*

РЕЗЮМЕ

В статті досліджено змістовне наповнення дидактичної категорії «система управління освітніми ресурсами вищої школи» в контексті сучасних тенденцій модернізації системи освіти України. Проаналізовано цільову, структурно-змістовну та функціональну підсистему управління освітніми ресурсами вищої школи України.

Ключові слова: управління, освітні ресурси, вища школа, ціль, структура, функції.

RESUME

In the article the substantive content of the didactic category of "educational resources of the management of the system of higher education" in the context of current trends in the modernization of the education system of Ukraine. The task, structural and functional subsystems of the management of educational resources of higher education in Ukraine are analyzed.

Keywords: management, educational resources, high school, purpose, structure, and functions.

Розвиток і функціонування освіти як відкритої, динамічної соціально-педагогічної системи потребує створення ефективної системи управління, яка має досить складний і розгалужений характер. Це вимагає розгляду певних методологічних засад створення системи управління системою вищої освіти, в тому числі освітніми ресурсами вищих навчальних закладів України. У процесі організації цього процесу особливої уваги набуває розгляд питань громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищої школи України.

Особливості участі громадськості у державному управлінні вищою освітою відображені в роботах вітчизняних та зарубіжних авторів В. Андрущенко, В. Астахова, Г. Балл, О.Глузман, І. Зязюн, В. Кізіма, С. Клепко, Г. Клімова, К. Корсак, В. Кремень, М. Култаєва, В. Кушерець, Н. Лавриченко, В. Луговий, В. Лутай, Є. Мануйлов, В. Огнев'юк, М.Романенко, С.О. Сірополко, В.Г. Скотний, В.Ф. Сухіна та інші.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Участь громадян у здійсненні контролю над діяльністю органів виконавчої влади - це одна із форм реалізації конституційних прав громадян. Громадяни України не тільки мають конституційне право на участь в управлінні справами держави відповідно до ст. 38 Конституції України, а й виявляють велику зацікавленість у реалізації цього права [1].

Освітня система України, що переходить від функціонування в умовах „закритих кордонів” до „відкритості”, потребує вдосконалення освітніх програм; що є неодмінною та обов'язковою умовою ефективної трансформації до відкритості та сприйняття такої системи на світовому ринку освіти. Тому назріла потреба в розгляді громадсько-державного управління освітніми ресурсами як явища, що інтегрує у своєму складі цільову, структурно-змістову та функціональну підсистему. Методологічними засадами цього процесу виступають системний, стейкхолдерських та компетентнісний підходи.

Цільова підсистема передбачає постановку місії, мети й завдань здійснення, що дає уявлення про загальну векторну спрямованість розвитку освіти в Україні, тобто орієнтує на ефективне функціонування й сталий розвиток системи вищої освіти держави [3].

Місія управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів – прозорість управління, яка сприяє її відкритості через навчання, діалог та партнерство, а також створюючи можливості для багатостороннього діалогу та представлення інтересів спільними зусиллями.

Ці завдання корелюються з Національною стратегією розвитку освіти України на 2012-2021 роки де вказано, що інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, можливостей і свободи вибору в освіті, модернізації змісту освіти і організації її адекватно світовим тенденціям і вимогам ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвитку державно-громадської моделі управління [2].

Мета громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищої школи полягає у формуванні системи управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів із залученням усіх стейкхолдерів, яка складається з наступних елементів: профорієнтації молоді та незайнятого населення; оцінюванні та прогнозуванні збалансованості та якості ринку освітніх послуг і ринку праці; розробці стандартів вищої освіти; ліцензуванні освітньої діяльності вищих навчальних закладів. Мета реалізується у поєднанні державних і громадських інтересів, що забезпечують можливість:

- кожній людині одержати якісну і доступну вищу освіту; розвинути здібності й інтереси, незалежно від соціально-економічного й суспільного статусу її сім'ї, статі, національності, віросповідання; розвинути цінності, уміння, що сприяють адаптації до змінюваних умов життя суспільства;

- структурам соціуму сформувати і висловити власне замовлення на освітні послуги, а також взяти участь в їх реалізації; більш повно реалізувати права на участь в управлінні, забезпечити задоволення потреб та інтересів учасників соціального партнерства;

- вищим навчальним закладам сприяє модернізації змісту освіти, стратегічному прогнозуванню державного заказу, формулюванню вичерпного набору тверджень стосовно того, чого досягне той, хто навчається, після успішного завершення навчання; підвищенню прозорості і порівнянності стандартів як усередині, так і між кваліфікаціями; забезпеченню єдиного формату для різних форм навчання та встановленню взаємозв'язку між професійно-технічною і вищою освітою; точному визначенню ключових завдань освітньої програми; забезпеченню взаємодії між викладанням, навчанням та оцінюванням; забезпеченню чітких формулювань досягнень та якостей, приналежних до кваліфікацій, що відповідає інтересам роботодавців, навчальних закладів і громадянського суспільства; розвитку процесу офіційного визнання кваліфікацій громадян і підвищенню прозорості кваліфікацій, що буде сприяти переносу залікових одиниць і розвитку мобільності тих, хто навчається [4].

- структурам бізнесу приймати участь у підготовці, ухваленні та реалізації нормативно-правової бази; вдосконаленні змісту, форм і методів освітньої діяльності; розробці стандартів вищої освіти, кваліфікацій і освітніх програм; навчанні і практиці викладачів ВНЗ на підприємствах; виконувати Глобальний Договір (ООН), концепцію Корпоративної Соціальної Відповідальності;

- державним структурам забезпечити виконання вимог Закону України „Про вищу освіту” з урахуванням особливостей освітнього простору; об'єднати зусилля зацікавлених сторін та збагатити освітню діяльність новими інноваційними ідеями; обґрунтувати функціонування раціональної та ефективної системи вищої освіти, що включає необхідну й достатню кількість вузів, оновлений зміст вищої освіти, стратегічне планування кількості студентів та компетентнісних майбутніх випускників, які навчаються на базі тристороннього договору „студент - вуз – роботодавець”; створити умови і норми, які формують потреби морально-особистісного участі громадян в процесі управління розвитком суспільства, як мотивованого базового підстави їх життєздатності.

З-поміж основних назвемо такі завдання громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів України:

- освітня політика відкритості, прозорості, демократизації і децентралізації системи управління освітніми ресурсами вищої школи;

- наукове обґрунтування моделі ефективного управління освітніми ресурсами вищої школи, який включає усіх стейкхолдерів й заснований на принципах відкритості й демократії;

- нормативно-правове забезпечення ефективного механізму громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищої школи;

- створення незалежної установи громадсько-державне управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів і розвиток погоджувальних механізмів вирішення суперечностей і конфліктів між усіма суб'єктами;

- розробка економічного механізму залучення усіх стейкхолдерів до управління освітніми ресурсами вищої школи;

- інформаційна підтримка управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів: забезпечення своєчасності отримання і доступності інформації та консультаційної підтримки для учасників органів громадсько-державного управління з актуальних питань управління освітніми ресурсами вищої школи та участі в оцінці її якості; розширення інформування української громади про діяльність системи управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів; сприяння незалежним засобам масової комунікації; створення власної Інтернет-сторінки та Інтернет-сторінок управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів на веб-порталах усіх стейкхолдерів; виявлення та оперативне розповсюдження позитивного досвіду організації та функціонування органів громадсько-державного управління, їх участі в контролі якості управління освітніми ресурсами вищої школи; моніторинг громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищої школи.

У моделюванні управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів визначимо групи принципів.

До основних принципів громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів можна віднести наступні:

- раціоналізацію використання освітніх ресурсів вищої школи;

- комплексне використання економічних, кадрових, організаційних, інформаційних та інших ресурсів держави та суспільства суб'єктами громадсько-державного управління вищою освітою;

- незалежність і паритетність органів державного та громадського управління освітою;

- законність, що припускає неухильне дотримання органів управління Конституції України, її законам, іншим нормативно-правовим актам; правова обґрунтованість домагань учасників освітньої діяльності на участь у громадсько-державному управлінні сферою вищої освіти, як на рівні закладу, так і на регіональному та національному рівнях;

- цільова спрямованість діяльності суб'єктів громадсько-державного управління вищою освітою на реалізацію потреб та інтересів усіх стейкхолдерів;

- відкритість і гласність, відповідно до яких діяльність суб'єктів громадсько-державного управління освітою відкрита для всіх учасників освітнього процесу і забезпечується отриманням ними необхідної інформації;

- свобода і самодіяльність, що означають можливість кожного суб'єкта і до громадсько-державного управління вільно вибирати методи і засоби здійснення управлінської діяльності та проявляти при цьому активність;

- узгоджений розподіл повноважень і сфер відповідальності між державними і громадськими органами управління освітою на кожному рівні та етапі функціонування та розвитку;

- академічна мобільність;

- принципи якості управління: менеджмент процесів; відповідальність перед суспільством; орієнтація на

споживача; орієнтація на результат і досягнення цілей; залучення, участь і мотивація співробітників; розвиток корпоративного співробітництва; постійне навчання співробітників, інновації; впевнене керівництво;

- специфічні принципи: прозорості, обґрунтованості, законності, компетентності, результативності, відкритості.

Слід зазначити, що кожний з розглянутих вище основних і додаткових принципів діє не ізольовано, а в умовах взаємного доповнення й обумовленості. Пропонована система принципів являє собою основу практичної реалізації інтегрованої організаційної системи.

Таким чином, цільова підсистема управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів пояснює місію та мету управління, протиріччя, які потрібно вирішити за допомогою завдань, які вирішуються тільки у окремій структурно-змістовій підсистемі управління освітніми ресурсами вищої школи. Вона є системоутворюючою, стрижневою підсистемою, навколо якої вибудовується структурно-змістова підсистема, що забезпечує ієрархічну структуру громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищої школи.

Структурно-змістова підсистема пов'язана з формами організації громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів у керуючій та керованій підсистемах, на всеукраїнському (макро), регіональному (мезо), рівні ВНЗ (мікро) рівнях. Вона розкриває специфіку управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів, виокремлює його суб'єкт, об'єкти, процеси або явища, зумовлює особливості здійснення. Змістова сторона концепції громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів повинна набути перспективно-мотивований, а не регламентований характер, тобто стати теоретико-методологічним підґрунтям для розробки стратегічного соціально орієнтованого інструментарію управління розвитком системи вищої освіти.

Система управління освітніми ресурсами вищої школи має стати відкритою, прозорою, демократичною та децентралізованою функцією громадсько-державного управління. Для цього пропонується політично, теоретико-методологічно, законодавчо обґрунтувати створення Незалежної агенції з освітніх ресурсів вищої школи.

Керуюча підсистема системи управління освітніми ресурсами вищої школи України має на меті сприяти більшій приналежності усіх зацікавлених сторін до процесу управління, а також об'єднати інтереси, вимоги, заходи своїх членів у сфері управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів України узгодженою організаційною структурою для досягнення сталого соціально-економічного ефекту.

Саме тому структура управління Незалежної агенції з освітніх ресурсів вищих навчальних закладів складається з представників усіх стейкхолдерів вищої освіти:

1) представники Громадських організацій:

а) з боку замовників: Економічна рада громадських організацій; Асоціація керівників шкіл України; Асоціація керівників закладів нового типу України „Відроджені гімназії України”; Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності; Всеукраїнська громадська організація „Батьківський комітет України”; Громадська організація „Інформаційно-консультативний центр „Жіночі ініціативи”;

б) з боку виконавців: Спілка ректорів вищих навчальних закладів України; Професійна спілка працівників освіти і науки; Всеукраїнська громадська організація „Асоціація працівників вищих навчальних закладів I - II рівнів акредитації”; Конфедерація недержавних вищих закладів освіти; Українська асоціація студентського самоврядування; Всеукраїнська студентська рада; Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Центр молодіжних ініціатив „Школа лідерів”;

в) з боку споживачів: Спільний представницький орган сторони роботодавців на національному рівні (СПО), який об'єднав Федерацію роботодавців України, Конфедерацію роботодавців України, Всеукраїнську асоціацію роботодавців; Українська спілка підприємців і промисловців;

2) державні установи: Адміністрація Президента України; Кабінет Міністрів України; Міністерство економіки та промислової політики України; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державна служба зайнятості; Український координаційний комітет сприяння зайнятості населення; Рада з питань професійної орієнтації населення при Кабінеті Міністрів України;

3) експерти: національні: Національна академія педагогічних наук України, Національна академія наук України, НДІ соціально-трудових відносин; міжнародні експерти (Світовий банк, ЄС, ТемпусТасіс)

Ця система вищої освіти є відкритою відносно зовнішнього середовища, до якої можуть бути залучені інші представники стейкхолдерів: громадські об'єднання соціуму; установи соціальної сфери; Громадські ради з освіти; підприємства й організації різних форм власності, що беруть участь у вирішенні питань формування освітнього простору держави.

Організація управління освітніми ресурсами вищої школи України має наступні рівні:

- Всеукраїнський – Незалежна агенція з управління освітніми ресурсами вищої школи;
- регіональний - регіональне представництво Незалежної агенції з управління освітніми ресурсами вищої школи у кожній адміністративно-територіальній одиниці України ;
- рівень вищого навчального закладу - окремий відділ з управління освітніми ресурсами у вищому навчальному закладі.

Представники усіх стейкхолдерів утворюють Організаційний Комітет. Члени Організаційного Комітету обираються серед стейкхолдерів через он-лайн висування або шляхом самовисування. Члени Організаційного Комітету повинні займати чітку позицію та бути лідерами у сфері політики та практики громадсько-державного управління. Вони також повинні добре усвідомлювати філософію стейкхолдерського управління та працювати задля реалізації основних принципів компетентно, з повагою та без комерційних інтересів.

Організаційний Комітет виробляє політику та стратегію ініціативи громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищої школи в Україні, підтримує продуктивний діалог серед членів та партнерів і представляє Агенцію в регіональних та міжнародних заходах.

Організаційний комітет обирає Голову Агенції, який відносно принципів громадсько-державного управління має бути представником громадськості.

Таким чином, особливостями керуючої підсистеми є залучення усіх стейкхолдерів: представників громадських організацій (з боку замовників, виконавців та споживачів освітніх послуг вищої школи), державних установ та національних і зовнішніх експертів. Саме тому до визначення понятійного апарату дослідження покладено стейкхолдерських і компетентнісний підходи.

Процеси керуючої та керованої підсистем розрізняють, розглядаючи готовність як результат підготовки. Виходячи з цього, для виявлення методологічних засад громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів необхідно уточнити категоріальний апарат керованої підсистеми.

Керована підсистема громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищої школи Україниорієнтована на управління діяльністю 6 центрів Всеукраїнського рівня та їх регіональних представництв (рис. 1).

Рис. 1 Модель керованої системи управління освітніми ресурсами вищої школи України

При цьому контроль „на виході” замінюється контролем „на вході” системи. В закритій системі вищої освіти неконтрольовані фактори зведені до мінімуму, іншими словами, закрита система повністю контролюється управлінням. У відкритій системі порушується фактор повноти, точності і надійності даних та інформації, що не можуть бути максимально контролювані управлінням.

Водночас слід відзначити, що така розгалужена структура Центрів дозволить, з одного боку, досягти їх автономії у прийнятті рішень та профільної спеціалізації, а з іншого, залучати якомога більше партнерів до управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів.

Реалізацію громадсько-державної системи управління освітніми ресурсами вищої школи України може забезпечити тільки функціональна підсистема, теоретичним підґрунтям якої є стейкхолдерський підхід до цілей, змісту, організації та функціонування процесу громадсько-державного управління та оцінки його ефективності.

Функціональна підсистема, яка визначає функції, в яких віддзеркалюється особливості саме громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів, передбачає послідовність наступних функцій, які пов'язані прямим та зворотним зв'язком [] (рис. 2):

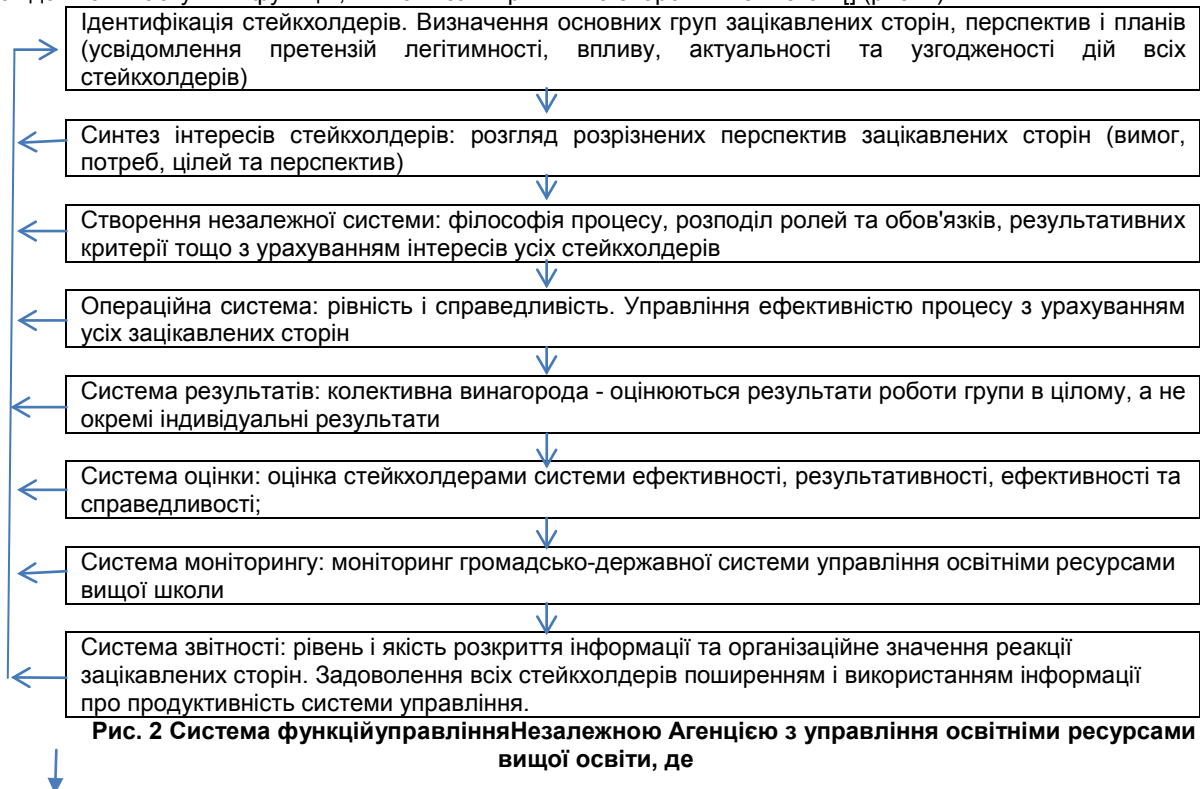

Рис. 2 Система функцій управління Незалежною Агенцією з управління освітніми ресурсами вищої освіти, де

Прямий зв'язок
 ↑ Зворотний зв'язок

Уважаємо за доцільне деталізувати склад механізмів управління, з допомогою яких у перспективі можна встановити можливість і доцільність їх використання в процесі управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів. Диференціюють чотири загальних класи механізмів управління: механізми планування, механізми організації, механізми стимулювання (мотивації) і механізми контролю.

Розглянемо механізми планування, які можна диференціювати таким чином:

– механізми розподілу ресурсу, в яких вирішується завдання обмеженого ресурсу на підставі заявок агентів;

– механізми активної експертизи, призначені для адекватного оцінювання невідомих параметрів експертами – фахівцями в тих або інших галузях;

Механізми організації:

– механізми внутрішніх цін, використовувани для узгодження інтересів підсистем;

– конкурсні механізми, засновані на ідеї впорядкування претендентів і виявленні переможців, що зайняли перші місця в цих впорядкуваннях;

– механізми обміну, що розглядають взаємовигідний обмін ресурсами між елементами системи, а також механізми організації:

– механізми змішаного фінансування, які призначені для залучення зовнішніх інвестицій;

– протівитратні механізми, які спонукають монополістів знижувати собівартість виробництва;

– механізми „витрати-ефект”, що дають змогу виділяти пріоритетні заходи і проекти;

– механізми агрегації, які використовуються для більш повного уявлення про інформацію, керовану системою або процес;

– механізми самоокупності, в яких результати (в першу чергу фінансові) реалізації вже здійснених проектів використовуються для проектів, що починають здійснюватися;

– механізми оптимізації виробничого і комерційного циклів, що дають змогу скорочувати тривалість етапів виробництва і реалізації продукції;

– механізми призначення, що дають можливість визначати оптимальний розподіл відповідальності між співробітниками організації або учасниками проекту.

Не менш важливими є і механізми стимулювання:

– механізми стимулювання за індивідуальні результати, які спонукають агентів справляти впливи на користь органу, що управляє;

– механізми стимулювання за результати колективної діяльності, що дають змогу стимулювати колективи агентів за наслідками їх спільної діяльності;

– механізми уніфікованого стимулювання, що дають можливість використовувати єдині принципи заохочення діяльності всіх учасників системи;

– механізми „бригадної” оплати праці, орієнтовані на спільне використання показників, що характеризують результати індивідуальної і колективної діяльності;

– механізми стимулювання у матричних структурах управління, що відображають ситуацію взаємодії між агентами, функціональними керівниками і керівниками проектів.

Нарешті, механізми контролю включають:

– механізми комплексного оцінювання, з допомогою яких вирішується завдання побудови системи агрегованого оцінювання складних систем;

– механізми згоди, що дають можливість приймати узгоджені експертні рішення;

– багатоканальні механізми, що використовують процедури прийняття рішень кількома каналами (керівниками, експертами та ін.);

– механізми випереджального самоконтролю, які спонукають агентів на ранніх етапах відхилення результатів від планів приймати коригуючі заходи;

– механізми страхування, що дають змогу перерозподіляти ризик між суб'єктами управління;

– компенсаційні механізми, орієнтовані на випереджальну компенсацію відхилень результатів від плану.

Наявність критеріального апарату, розробленого для проведення експертизи, дозволить не лише оцінити можливість досягнення запланованих цілей та результатів, а й прогнозувати подальший розвиток Незалежної агенції з управління освітніми ресурсами вищої школи. Рівні управління: низький, середній і високий.

Висновки. Модель управління освітніми ресурсами вищих навчальних закладів України містить три підсистеми: цільову, структурно-змістову, функціональну. Вони мають між собою прямі й зворотні зв'язки, спрямовані на досягнення однієї мети, що відповідає потребам усіх стейкхолдерів, концептуальним засадам освітньої політики держави й сталого розвитку вищої освіти України. Запропонована модель орієнтована на координації управлінських зусиль громадського і державного секторів на управління освітніми ресурсами системи вищої освіти України.

У запропонованій моделі зафіксовані такі принципи позиції: спільна діяльність адміністративних і громадських органів управління; впорядкування повноважень і відповідальності між різними рівнями управління, що забезпечують спільну реалізацію функцій діагностики, координації, експертизи та контролю; розуміння освітнього простору як сукупності систем освіти, які реалізують громадсько-державне управління, і зовнішнього середовища, у якому активними є громадські інститути, що здійснюють вплив на вирішення проблем освіти; визнання громадсько-державного управління як чинника, рушійної сили розвитку вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. № 254/96 ВР (із змінами та доповненнями). — К.: Вид-во Право, 1996. — 38 с.

2. Національна стратегія розвитку освіти України на 2012-2021 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uonkh.gov.ua/content/documents/16/1517/Attaches/4455.pdf> С.7
3. Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремленных системах. / Акофф Р., Эмери Ф.– М. : Сов.радио, 1974. – 272 с.
4. Coles M. A Review of International and National Developments in the Use of Qualifications Frameworks / ETF Project Number WP06-42-05 : Work Programme 2006 [Electronic resource]. – Mode of access: www.etf.europa.eu/

ИНФОРМАЦИОННО-КОМУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Смирнова Оксана Васильевна

Республиканское высшее учебное заведение «Крымский гуманитарный университет» (г. Ялта), старший преподаватель кафедры методик начального и дошкольного образования Евпаторийского института социальных наук (Украина)

E-mail: smir2014@yandex.ru

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются информационно-коммуникационные технологии обучения, описываются методические рекомендации по организации и использовании групповых форм обучения в условиях взаимодействия учеников и учителя. Развитие качеств личности, как независимость суждений, критичность, самостоятельность, готовность предоставить помощь товарищу и т.п., которые формируются, прежде всего, в коллективной деятельности.

Ключевые слова: информационно-коммуникационная технология, мультимедиа, интерактив, моделинг.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ.

Стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий является одним из факторов, определяющий вектор развития мирового сообщества XXI века. Цивилизация неуклонно движется к построению информационного общества, где решающую роль играют информация и научные знания.

Вопрос о роли современных информационных, а в последнее время и коммуникационных технологий в деле совершенствования и модернизации сложившейся образовательной системы остается актуальным в протяжении последних двух десятилетий. Однако наибольшую остроту он получил в ходе внедрения в практику учебного процесса относительно недорогих и поэтому доступных персональных компьютеров, объединенных как в локальные сети, так и имеющих выход в глобальную сеть. Для успешной реализации программы модернизации среднего образования, во многом базирующейся на его компьютеризации и «интернетизации», потребуются не только современное техническое оснащение учебных заведений, но и соответствующая подготовка педагогов и организаторов системы образования.

Применение информационно-коммуникационных технологий обучения в практике общеобразовательных учреждений, исследовали в своих работах: Н. Мойсеюк, С. Мухиной, Е. Пехоты, Е. Полат, Г. Селевкои др.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ.

Проблемы управления образовательным процессом в школе стали наиболее успешно решаться в рамках реализации программы инновационной деятельности в сфере информационно-коммуникационных технологий в системе образования.

Исторически понятие «технология» в значении науки о мастерстве возникло в связи с техническим прогрессом. Ведущим в технологии считается детальное определение конечного результата и точное его достижение [3, с. 5].

В условиях развития образования с использованием информационно-коммуникационных технологий приоткрываются значительные возможности для организации и использования групповых форм обучения, в которых этот процесс осуществляется в условиях взаимодействия учеников и учителя. Кроме того, такие важные качества личности, как независимость суждений, критичность, самостоятельность, готовность предоставить помощь товарищу и т.п., формируются, прежде всего, в коллективной деятельности [2].

Интерактивность – это один из новых педагогических инструментов, которые предоставляют нам информационно-коммуникационные технологии. К новым педагогическим инструментам, которые появляются у учителя с использованием информационно-коммуникационных технологий, прибавляются еще мультимедиа, моделинг, коммуникативность и производительность. При этом интерактивность выступает стержневым инструментом, необходимым условием реализации возможностей четырех других [5, с. 23].

Мультимедиа – это представление объектов и процессов не в традиционной текстово-описательной форме, а с помощью фото, видео, графики, анимации, звука. Анимация, многочисленные иллюстративные материалы, тщательно отобранная информация, замечательный дикторский текст обеспечивают наглядность, научность, доступность, системность, последовательность и другие дидактические принципы, которые оказывают содействие формированию наглядно-образных знаний. Мультимедийность создает психологические моменты, способствующие восприятию и запоминанию материала с включением подсознательных реакций учащегося: например, подведение итогов или выдача задания могут в каждой лекции дистанционного курса предваряться каким-либо звуком или мелодией, настраивающей ученика на определенный вид работы. Это обеспечивается заранее в процессе подготовки курса и не требует сосредоточения внимания учителя [1].

Моделинг – это, прежде всего, возможность моделирования реальных объектов и процессов с целью их исследования. Он открывает безграничное количество возможностей от задач к виртуальной действительности. Применение этих возможностей осуществляется в компьютерных программах независимо от предметной направленности [4, с. 33].

Подобный подход к информационно-коммуникационным технологиям дает значительные возможности для расширения сектора самостоятельной учебной работы на уроках.

Информационно-коммуникационные технологии предоставляют нам новые педагогические инструменты. Используя эти инструменты, мы можем:

- развивать активно деятельностные формы обучения на уроках;
- за счет диалога с программой, который получает характер учебной игры, оказывать содействие активизации наставительно-познавательной деятельности учеников, повысить мотивацию к обучению;
- организовать обучение на основе взаимодействия ученика с компьютером, учеников с учителем и групповой работы учеников;
- всесторонне излагать информацию с использованием высококачественной наглядности;
- организовать процесс самостоятельной творческой работы учеников на уроках, самооценку на основе программ, разработанных под руководством квалифицированных специалистов;
- контролировать теоретические знания, умение и навыки;
- предоставить возможность возвратиться к предыдущему материалу в случае возникновения проблем;
- автоматизировать нетворческие, рутинные операции;
- заинтересовать учебным материалом, активизировать познавательную деятельность учеников;
- индивидуализировать и дифференцировать процесс обучения, предоставить возможность ученикам учиться соответственно своим способностям;
- широко использовать первоисточники, по возможности полно обеспечить учителя и учеников материалом (основным и дополнительным) для подготовки к уроку;
- поднять на новый уровень информационную компетенцию наших учеников;
- значительно усилить практическую сторону образования и в целом повысить ее качество;
- расширить информационные возможности учителя, как по форме, так и за скоростью преподавания учебного материала;
- организовать новую форму обратной связи между учителем и каждым учеником;
- автоматизировать проверку приобретенных знаний, умений и навыков с помощью тестовых программ;
- увеличить количество и разнообразие тренировочных упражнений, задач и задач.

Используя информационно-коммуникационные технологии, мы формируем компетенции, которые нужны нашим ученикам для жизни в современном обществе.

Итак, процесс организации обучения школьников с использованием информационно-коммуникационных технологий позволяет:

- сделать этот процесс интересным, с одной стороны, за счет новизны и необычности такой формы работы для учащихся, а с другой, сделать его увлекательным и ярким, разнообразным по форме за счет использования мультимедийных возможностей современных компьютеров;
- эффективно решать проблему наглядности обучения, расширить возможности визуализации учебного материала, делая его более понятным и доступным для учащихся свободно осуществлять поиск необходимого школьникам учебного материала в удаленных базах, данных благодаря использованию средств телекоммуникаций, что в дальнейшем будет способствовать формированию у учащихся потребности в поисковых действиях;
- индивидуализировать процесс обучения за счет наличия разноуровневых заданий, за счет погружения и усвоения учебного материала в индивидуальном темпе, самостоятельно, используя удобные способы восприятия информации, что вызывает у учащихся положительные эмоции и формирует положительные учебные мотивы;
- раскрепостить учеников при ответе на вопросы, т.к. компьютер позволяет фиксировать результаты (в т.ч. без выставления оценки), корректно реагирует на ошибки;
- самостоятельно анализировать и исправлять допущенные ошибки, корректировать свою деятельность благодаря наличию обратной связи, в результате чего совершенствуются навыки самоконтроля;
- осуществлять самостоятельную учебно-исследовательскую деятельность (моделирование, метод проектов, разработка презентаций, публикаций и т.д.), развивая тем самым у школьников творческую активность.

Таким образом, из выше перечисленных достижений, использование информационно-коммуникационных технологий дает возможность для: повышения мотивации обучения; индивидуальной активности; направленность на личность школьника; формирование информационной компетенции; свобода творчества.

ВЫВОДЫ.

Информационно-коммуникационные технологии это новый подход к процессу обучения в школе, новые технические средства, интегрированные продукты. Овладение информационно-коммуникационными технологиями обучения, значительно повышает качество школьного образования, развивает познавательный интерес и активность учащихся. Использование различных средств, для практического внедрения информационно-коммуникативных технологий, создание учебно-методического обеспечения позволяет повысить эффективность образовательного процесса. Компетентное использование информационно-коммуникативных технологий в учебно-воспитательном процессе учителем, увеличивает педагогическое воздействие, формирует творческий потенциал каждого ученика.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Мойсеюк Н. Е. Педагогіка / Н. Мойсеюк. – Х. : Основа, 2003. – 615 с.
2. Мухина С. А.. Нетрадиционные педагогические технологии в обучении / С. Мухина, А. Соловьева. – Ростов н/Д. : Феникс, 2004. – 384 с.

3. Пехота О. М. Освітні технології / О. Пехота. – К. : А.С.К., 2003. – 255 с.
4. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е. Полат. – М. : Академия, 2005. – 272 с.
5. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии / Г. М. Селевко. – М. : ПОСТМЕТОДИКА, 1998. – 159 с.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються інформаційно-комунікаційні технології навчання, описуються методичні рекомендації організації і використання групових форм навчання в умовах взаємодії учнів і вчителя. Розвиток якостей вихованця, як незалежність думок, критичність, самостійність, готовність надати допомогу товаришеві і т.п., які формуються, перш за все, в колективній діяльності.

Ключові слова:

RESUME

The article deals with information-communication technology of the training, describes the methodic recommendations of the organization and use of group forms of learning in interaction of students and teachers. The development of personality traits such as independence of judgment, criticism, independence, willingness to provide assistance to someone etc. can be formed primarily in collective activities.

Key words: information and communication technology, multimedia, interactive, modeling.

НАУКОВА ТА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСЬКОГО ЛІКАРЯ М. А. ОЖЕ В РОЗВИТКУ КУОРТА САКИ

Скрябіна Тетяна Олегівна

Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії і правознавства Євпаторійського інституту соціальних наук (Україна)

E-mail: tartanen@yandex.ru

РЕЗЮМЕ

В статті розглянуто наукова та практична діяльність лікаря М. А. Оже, який розширив наукову базу використання сакської грязі, практично впровадив методику лікування хворих, виявив показання та протипоказання лікування хворих, вніс внесок в розбудову матеріальної бази курорту.

Ключові слова: Крим, Саки, М. Оже, курорт, грязьова терапія, методика лікування.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.

Чудодійна сила сакської грязі була давно відома людям. Про цілющі властивості грязі Сакського озера місцевому населенню було відомо ще в глибоку давнину. В античного історика Геродота (V ст. до н. е.) є згадка про те, що в Тавриді на солоному озері використовується «єгипетський» метод лікування гряззю. В I ст. давньоримський письменник і вчений Пліній Старший в своїй «Природній історії» згадував про те, що знаходиться в Тавриді місто Парасіnum, де лікуються «землею, що зціляє всякі рани». Інший учений стародавності – грецький астроном і географ Клавдій Птолемей, який жив у II ст. н. е., назвав місто, де лікуються цілющими грязями, трохи інакше – Пароста і вказав, що знаходиться воно у західній частині кримського півострову.

Найстаріший курорт Криму не випадково народився на березі Сакського озера. У розвитку вітчизняного бальнеогрязелікування Сакам належить одне із головних міст. Ще в період пізнього середньовіччя на березі солоного озера виникло татарське поселення Тузли (від татарського слова «тузлук», що означає «кріпкий соляний розчин»), де грязелікуванням займалось мусульманське духовенство. З приєднанням Криму до Російської імперії в 1783 р. одразу почали прибувати переселенці, дослідники та мандрівники. А село Тузли отримало щасливе ім'я – Саки. Відомо, що за бажанням Катерини II містам і селам, які були приєднані до Російської імперії, давали назви, що обов'язково були пов'язані з античною історією. У стародавніх джерелах «саками» названі скіфські племена.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Одним з перших кримських мандрівників був Павло Іванович Сумароков, російський академік, натураліст, письменник, юрист. У своїй книзі «Мандрівка по всьому Криму і Бесарабіїв 1799 р.» учений відмічає чудодійні властивості Сакського озера. В 1803 р. Сумароков сам лікувався сакською гряззю. У книзі «Дозвілля кримського судді, або Друга подорож в Тавриду» він докладно описав грязьові процедури [3, с. 16].

Сакське озеро зацікавило й інших російських дослідників, серед яких академік П. С. Паллас, який вивчав природу Криму протягом багатьох років. У своїй роботі «Короткий опис Таврійської області», він здійснив перше районування озер півострова та схарактеризував п'ять груп озер, в тому числі Сакське [5].

У 1807 р. відомий французький хімік Фелікс де Серр (Десер, де Серр), який переселився в Крим з Парижу, за проханням таврійського губернатора А. М. Бороздіна, зробив перший хімічний аналіз Сакської грязі. Він був опублікований у 1814 р. сімферопольським лікарем П. І. Лангом в одному з німецьких журналів, тому завдяки роботі А. Шерера про лікувальні грязі в Росії, стало широко відомо в наукових колах [3]. У подальшому доктор медицини, статський радник Петро Іванович Ланг (1791 – 1863) інспектор Таврійської лікувальної управи в Криму з 1807 р. описав властивості Сакської грязі, перерахував хвороби, від яких вона може зцілювати, і дав рекомендації щодо користування гряззю, і дотриманню певних запобіжних заходів. Приймав участь в будівництві військового госпітально.

Таким чином, 1807 р. відомий як дата перших наукових досліджень лікувальних ресурсів Криму.

Уже в 1817 р. в Саках була відкрита перша грязелікарня Росії. Базуючись на отриманих дослідних даних, у 1827 р. в Саки був спрямований для спостережень повітовий лікар М. А. Оже, який почав організовано на практиці використовувати сакські грязі.

Зупинимось коротко на його біографії. Микола Антонович Оже народився в 1800 р. Місце народження в документах, що зберігаються в Сакському музеї грязелікування, не вказане. Сам же Микола Антонович виводив свій рід від іноземців «французького королівства», а сповідання мав «греко-російське», тобто православне. М. А. Оже, будучи сином французьких політичних емігрантів, народився в Росії, хрещений за православним обрядом. У листопаді 1825 р. закінчив навчання на медичному факультеті Харківського університету [3, с. 17]. Він отримав звання лікаря II класу. У липні 1827 р. він приїхав до Криму і за розпорядженням Таврійського губернатора і Таврійської лікувальної управи був призначений лікарем Євпаторійського повіту. Цей же рік вважається офіційною датою заснування сакського курорту [1, с. 12].

Наступного 1828 р. М. А. Оже, за розпорядженням Таврійського губернатора та лікувальної палати взяв на себе обов'язки лікаря сакських цілющих грязей. Це розпорядження відривало його від прямих обов'язків лікаря Євпаторійського повіту більш, ніж на два місяці. За дорученням євпаторійської повітової адміністрації М. А. Оже виїжджав в літні місяці і проводив наукові спостереження за лікуванням хворих.

Саме М. А. Оже належать перші медичні спостереження над впливом сакських мінеральних грязей. У своєму рапорті на ім'я Новоросійського і Бесарабського генерал-губернатора він доповідав про прийом

грязьових процедур, хворі, лежачи в грязі, сильно потіють і цей піт – єдиний засіб до лікування хвороби. Після грязі вони йдуть до озера, більше для відмивання з себе грязі, потім в голому вигляді йдуть на берег одягатися. Після виходу з ванни хворий відчуває велику втоми і схильність до сну, але оскільки при озері йому ніде відпочити, він повинен їхати, або йти пішки в село [2, с. 54]. Такі детальні описи знадобилися Миколі Антоновичу, щоб обґрунтувати необхідність установки на березі озера трьох наметів (його мислення ще не було готовим до кардинальних рішень). Пізніше при сакських цілющих грязях в 1828 р. на державні кошти був побудований будинок для лікування хворих. Уже через рік після приїзду в Саки М. А. Оже видав свої «Практичні спостереження та дослідження медичних властивостей цілющих грязей Сакського солоного озера з правилами якими хворі повинні керуватися під час користування грязями» [3, с. 17].

Лікар вважав, що намети усередині мали бути оббиті товстим сукном, а зовнішність обтягнута смільним суворим полотном. За призначенням вони мали бути різними. Перший намет призначався для чоловіків благородного стану. Він повинен був мати шість покоїв, розділених коридором. Другий – для жінок по чотири номери. Третій – для простого люду, без жодного розподілу. Після закінчення сезону намет потрібно було передбачалося знімати й зберігати до наступного разу.

Але вже в тому ж 1828 р. лікаря відрядили в Севастополь для завідування тимчасовим військовим госпіталем, відкритим з нагоди чергової російсько-турецької війни. Там він перебував до 23 грудня, завдяки своєму завзяттю і сумлінній праці був нагороджений 500 рублями. Окрім цього, до штатного окладу лікаря, який складав 128 рублів 68 копійок, додали ще 100 рублів, починаючи з того ж року [3, с. 17].

У подальшому авторитет лікаря продовжував зростати. У 1829 р. він опублікував наукову працю, де описав розроблені ним правила грязелікування. У 1831 р. він був переведений у штаб-лікаря, що свідчить про причислення його до військового відомства, а в 1835 р. став членом-кореспондентом губернського статистичного комітету, що свідчить про науковий напрям його діяльності. 29 жовтня 1841 р. при Таврійському губернському управлінні Микола Антонович Оже прийняв присягу на підданство і став громадянином Росії. Цій події передувала указ Сенату про переведення колезьких асесорів, атакою призначення старшим лікарем при Євпаторійському окружному управлінні (колезький асесор – чин VIII класу, що дає право на набуття спадкового дворянства), ношення мундира з шиттям на комірі. Ставши російянином і дворянином, він отримав 2000 десятин (2018 га) «степової» землі та придбав трьох чоловіків-селян і 200 десятин землі. У 1847 р. за вислугу років по старшинству переведений в надвірні радники [4, с. 40].

Завдяки діяльності М. А. Оже в 1837 р. село Саки стало центром волості. Генерал-лейтенант М. М. Муравйов добився офіційного дозволу на відкриття в Саках відділення сімферопольського військового госпіталю. В 1840 році при сакському озері була побудована перша грязелікарня – легке приміщення для прийняття теплих грязьових ванн у непогоду. Пізніше було побудовано декілька капітальних споруд при сакських лікувальних грязях.

Лікування здійснювалося тільки літом оскільки грязь нагрівалась сонцем, однак здійснювалися спроби продовжити сезонне лікування. У 40-х роках М. Оже вивчав можливості штучного нагріву грязі. Для експерименту він використовував приміщення турецької лазні в Євпаторії: сакську грязь привозили на конях і нагрівали відкритим паром. Але такий спосіб лікування не прижився: процедура була надзвичайно трудомісткою та дорогою. До того ж під дією пару помітно погіршувалися фізичні якості мінерального мулу.

М. Оже рекомендував своїм пацієнтам користуватися морем після грязей. Вже з другої половини XIX ст. дуже зросла популярність морських та лиманних купань. За прикладом Оже діяв штаб-лікар Сімферопольського військового госпіталю А. Д. Канівецький, який також практикував на Сакському озері.

Обидва лікарі вважали, що морські купання є складовою частиною грязьової терапії: у вигляді вхідних ван купання повинні були передувати курсу грязелікування, а у вигляді відхідних служити відновлення нормальної діяльності організму після стряси його гарячими ваннами.

Підприємці вважали не стільки терапевтичний ефект, як тверезий розрахунок: комерційна реклама рекомендувала ні багато ні мало – 160 морських та 60 лиманних купань на один курс лікування. Можливість отримати дохід пробуджував приватних власників орендувати земельні наділи на березі, будувати біля моря та озера купальні-роздягалки, які здавали в найм курортникам. Особливо виросла популярність євпаторійського берега як найкращого місця для морських купань у 70-х рр. XIX ст.

Лікар Микола Антонович Оже був зачинателем курорту в Євпаторії. За підказкою лікаря, сакські грязі привозили в Євпаторію, де ними лікувалися в турецьких лазнях. У статті, вміщеній в журналі міністерства внутрішніх справ у 1832 р. він писав, що для досконалого пошкодження організму, після ванн (грязьових) хворі повинні переїжджати в Євпаторію – купатися в морі, атакою частіше відвідувати турецькі лазні [5]. Хворі їздили лікуватися на сакські грязі, а потім до моря, щоб закріпити покращення здоров'я, і отримували задоволення від камітвого піску і ласкавих хвиль. Із журналів обліку, які вів М. Оже пацієнтами, були прості люди (селяни, солдати, міщани), так і імениті (генерали, поміщики, чиновники). Незабаром по Росії рознеслася чутка про краще імперію місце для морських купань [1, с. 117].

Микола Антонович вперше навів перелік хвороб, яким було показано сакські грязі: ревматизм гострий та хронічний, ломота простудного та венеричного походження, нервові та паралітичні хвороби, також застарілі рани, наслідки переломів кісток, золотухи та ін. У той же час лікар вказував і на протипоказання до грязелікування, наприклад, чахотка, нервові розлади, запалення, вагітність.

Помер М. А. Оже 10 лютого 1853 р. на 53 році життя. Похований в Євпаторії, в церковній ограді Свято-Миколаївського собору.

ВИСНОВОК.

Наукова та практична діяльність лікаря М. А. Оже була багатоаспектною. По-перше він розширив наукову базу використання сакської грязі, по-друге практично впровадив методику лікування хворих, по-третє виявив показання та протипоказання лікування хворих, по-четверте він внесок в розбудову матеріальної бази курорту, по-п'яте завдяки М. А. Оже обслуговування хворих стало більш культурним, тепер вони лікувалися під наглядом лікаря.

Таким чином, багаторічна діяльність М. А. Оже в Саках мала серйозне значення для розвитку грязелікування на науково-практичній основі. Вироблена ним методика й практичні вказівки послужили основою для подальшої розробки методів та засобів грязелікування.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Груббе В. В. Экскурсия в Мойнаки : Путеводитель / В. В. Груббе. – Симферополь: Таврия, 1989. – 112 с.
2. Прищепа А.Н. К истории развития грязелечения на Евпаторийском курорте (дореволюционный период) / А. Н. Прищепа // Тезисы докладов юбилейной научно-практической конференции к 110-летию лечебницы «Мойнаки». – 1997.– №9. – С. 53-55.
3. Саки. Курорт дарующий надежду. – Симферополь : Библикс, 2007. – 176 с.
4. Стома А. В. Кто Вы доктор Оже / А. В. Стома // Асклепий историко-медицинский журнал. – 1999.– №1-2. – С. 38-43.
5. Хрущев В. Л. Курорт-Евпатория / В. Л. Хрущев, Н. А. Агаджанян. – Симферополь, Таврия, 2003. – 784 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрена научная и практическая деятельность врача Н.А. Оже, который расширил научную базу использования сакской грязи, практически внедрил методику лечения больных, выявил показания и противопоказания лечения больных, внес вклад в строительство материальной базы курорта.

Ключевые слова: Крым, Саки, Н. Оже, курорт, грязевая терапия, методика лечения.

RESUME

The scientific and practical activities of doctor N.A. Auger are considered in this article. N.A. Auger expanded the scientific base of using Saki dirt and practically implemented method of treatment, showed indications and contra indications for treatment, contributed to the construction of the material base of there sort.

МОЛОДЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВІДРОДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ (1990–2000-і роки)

Бесараб Леся Романівна

аспірант ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Україна)

e-mail: seriogap@ukr.net

РЕЗЮМЕ

В статті комплексно розглянуті демографічні зміни в середовищі молоді, з'ясовано що в досліджувані роки зазнали руйнації попередні історичні цінності економічної і соціальної поведінки молоді, відбувався болісний процес набуття нових ментальних традицій. Більшість молоді орієнтувалась на підприємницький вид діяльності, звуженими залишались умови задоволення духовних потреб. Досліджено сімейні орієнтації молоді, реконструйована структура сімейних цінностей чоловіків і жінок. На основі різнопланових джерел виявлені новітні тенденції дієвих практик молоді у місті та на селі. Показано значення в житті молоді людини новітніх інформаційних технологій та здорового способу життя.

Ключові слова: молодь, місто, село, сім'я, дозвілля, культура.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Демографічним проблемам молоді в Україні, міграційним процесам, які впливали на склад міської і сільської молоді, присвячено низку праць вітчизняних науковців. Можна виділити таких вітчизняних науковців, історики: Є.І. Бородін, І.А. Жданова, А.Г. Зінченко, Л.Є. Леонтєва, економісти: І.П. Майданік, С.П. Савчук, Н.О. Васильчук, С.В. Герчанівська, С.Т. Дуда; соціологи: В.О. Чигирин, А.Є. Величко, В.А. Бортник, М.М. Жибак, та багато інших. В.А. Бортник стверджує, що для поліпшення демографічної ситуації та продуктивного використання кадрового потенціалу необхідна розробка обґрунтованої регіональної програми розвитку сільських територій; кредитування заходів щодо створення соціальної інфраструктури та ресурсного забезпечення організаційних заходів щодо формування кадрового потенціалу. М.М. Жибак, вивчаючи міграційні процеси в Україні, зазначив, що трудова міграція за кордон залишається одним з визначальних чинників упродовж тривалого часу, тому, на думку науковця, є необхідність прийняття концепції національної міграційної політики - розробити відповідну національну стратегію для регулювання процесів трудової міграції. Вивчаючи демографічні проблеми в Україні, наступна група авторів зазначала, що майбутнє демографічного розвитку України та її регіонів залежить від репродуктивної поведінки молоді. Вони пропонують здійснити реалізацію молодіжної демографічної програми.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом 1990 – 2000 – х років відбувалися глибинні, часто непрості зміни в середовищі молоді. За даними Державної служби статистики України їх чисельність зменшилась на 1626, 1 тис. чол. і склала на 2011 р. 14547 371 чол. (31, 9 %) населення [1, с. 132].

Найбільш чисельні анклав молоді зосереджувалися у густонаселених промислових регіонах України – Дніпропетровщині, Донеччині, Харківщині, Київщині. Загалом, саме у цих чотирьох регіонах проживала 30 % молоді. Ще майже чверть усього молодіжного контингенту зосереджена у п'яти доволі крупних регіонах країни, чисельність молоді в кожному з яких перевищує півмільйона (АР Крим, Запорізька, Луганська, Львівська та Одеська області). Змінилась співвідношення міської і сільської молоді. В 2011 р. серед жителів міст молодь складала 71%, тоді як серед сільського населення близько 27 %.

Протягом досліджуваних років суттєво погіршились і деякі інші показники демографії молоді. Внаслідок дії низки соціально-економічних факторів погіршились показники шлюбності. Якщо в 2001 на тисячу молодих жінок в Україні припадало 1012 чоловіків, то в 2011 р. 1031 чол. Проте ця чисельна перевага чоловіків, обумовлювалась за визначенням демографів їх природним надлишком при народженні. (тобто народжувалося більше хлопчиків ніж дівчаток). Зі зростанням віку цей показник різко скоригувався. Головним чином через високу смертність молодих чоловіків. В 2001 – 2011 рр. у вікових групах до 25 – 29 і 30 – 34 років вже спостерігалось чисельне переважання молодих жінок над чоловіками. Таким чином жінки у саме активній фазі дітородної функції, переживали труднощі при укладанні шлюбно-сімейних відносин. З 1990 – х років спостерігалось обвальне падіння показників народжуваності (з 12, 1 % до 7,7 %). Чисельність народжених знизилась з 630,8 тис. до 376, 4 тис. Україна таким чином мала найгірші показники народжуваності не лише за всю свою історію, але й порівняно з низкою інших європейських країн [1, с. 117].

Аналізуючи сімейні орієнтації молоді України за період з 1991 – 2011 рр. слід зазначити, що багатодітність для української родини не була пріоритетною. У багатьох областях переважали сім'ї з однією дитиною, зростала кількість бездітних пар. Причини такої ситуації мали різний характер і були пов'язані з цілим рядом екологічних (Чорнобиль), соціально-економічних (світова криза) та соціальних факторів (коли багатодітність не була престижною формою соціального інституту, а вважалася проблемою кризових сімей або сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах).

За результатами різних досліджень, проведених протягом двадцяти років, можна зробити висновок, що цінність сім'ї і довіра до неї все ще залишаються стабільно високими. Наприклад, за даними Інституту соціології НАН України, протягом 1994-2008 рр. сім'я, за рівнем довіри у населення, займала перше місце серед усіх соціальних інститутів. Індекс довіри до неї в опитуванні населення 2008 року складав 4,6 %, тоді як до церкви – 3,5 %, до колег – 3,5 %, до засобів масової інформації – 2,9 %, міліції – 2,4 %, уряду – 2,4 [2, с. 6].

За результатами опитування «Ціннісні орієнтації молоді», здійсненого Українським інститутом соціальних досліджень у грудні 1997 р. на першому місці серед речей, особливо значущих для молодих людей, виступала сім'я та родичі: дуже важливими їх назвали 85 % опитаних. Лише 5% молодих українців вважають створення сім'ї непотрібним. Відповідаючи на запитання: «для чого люди створюють сім'ю?» респонденти вказували на потребу в спільному житті з близькою, дорогою людиною – 76 %; для народження та виховання дітей – 74 %; для того, аби уникнути самотності – 46 %. Структура сімейних цінностей жінок спрямовувалась переважно на емоційну підтримку членів родини та піклування про них. У чоловіків вона мала матеріально-прагматичний характер. За даними Департаменту сімейної та гендерної політики, спостерігалось збільшення середнього віку укладання шлюбу. Наприклад, у порівнянні з 2006 р., у 2009 р. цей показник збільшився у чоловіків з 29,6 до 30,2 року, у жінок – з 26,7 до 27,3 року, тобто на 0,6 року; а середній вік реєстрації першого шлюбу збільшився у чоловіків з 25,4 року до 26,3 року, у жінок – з 22,8 до 23,7 року, тобто на 0,9 року. Підвищення віку взяття шлюбу було фактором, що певною мірою «гальмував» розвиток сімейної структури. Водночас в Україні шлюб все таки був більш молодшим, ніж у більшості європейських країн. Так, якщо у 2009 р. 16% наречених були віком до 20 років, то в Італії, Іспанії, Норвегії, Швеції та Чехії таких осіб було всього 2%, а у Польщі, Португалії, Латвії, Словаччині, Естонії 4–6%. В Україні кількість укладених шлюбів протягом 1995–2010 рр. скоротилась більше, ніж на 29%: з 431 731 у 1995 р. до 305 933 у 2010 р. Сімейні орієнтири молоді у 2010 році мали наступні тенденції: майже 96% молоді 15–19 років не має досвіду подружнього життя, у 20–24 роки таких 66% осіб, серед 25–29-річних – 60%, серед 30–34-річних цей відсоток збільшився до 78% [1, с. 230].

Традиційними для України, стали обставини коли саме дівчата починали подружнє життя раніше, ніж хлопці. Водночас ця тенденція простежувалась тільки серед молоді 15–24 років. Серед молодих сімей зберігались доволі високі показники розлучуваності. Хоча протягом останніх десятиліть спостерігалось поступове зменшення абсолютних показників зареєстрованих розлучень. Так, їх кількість за 1995–2009 рр. зменшилась більш як на 25%. Найбільше розлучень відзначається саме в молодих сім'ях: частка розлучень у віці до 34 років включно становить більше 60% від загальної їх кількості.

Статистичні дані свідчать про те, що середня тривалість розірваного шлюбу в Україні у 2008 р. склала 11,47 року. Причому доводиться констатувати, що досить значна частка сімей розпадалась у перші ж роки свого існування. За даними соціально-демографічного дослідження (2010 р.), майже кожен десятий молодий українець у віці 25–34 роки мав негативний досвід подружнього життя, тобто був розлученим. При цьому для близько 9% тих, хто перебував у шлюбі, цей шлюб не був першим (8,6% одружених чоловіків і 9,6% заміжніх жінок). Перебували у другому (дуже рідко – у третьому) шлюбі респонденти після 25 років, а серед одружених 30–34-річних повторно у шлюбі 14%. Отже, розлучення з подальшим взяттям нового шлюбу ставало поширеною поведінкою для української молоді. Все частіше молоді люди, які вступили до шлюбу, відкладали народження первостка до того часу, коли були спроможними забезпечувати не тільки себе, а й ще одного члена сім'ї. Так, згідно з результатами щорічних вибіркового обстежень умов життя домогосподарств, частка домогосподарств, у складі яких проживали діти віком до 18 років, щороку зменшувалась. У 2009 р. порівняно з 2000 р. вона зменшилась на 13,3 % та становила 37,8 % [2, с. 113].

За період 2000 – 2009 рр. істотних змін зазнала структура сімей за кількістю дітей у їх складі. На жаль, маємо констатувати, що найпоширенішим в Україні типом сімей були однопітні. Причому кількість сімей, які обмежувались народженням і вихованням лише однієї дитини, з року в рік суттєво збільшується. Якщо 2000 року частка родин з однією дитиною серед усіх домогосподарств з дітьми складала 61 %, то в 2009 р. – вже 72,1 %; а частка домогосподарств з двома, трьома та більше дітьми зменшилась з 33,3 % до 24,2 % та з 5,7 % до 3,7 % відповідно. Кількість сімей з трьома і більше дітьми швидко зменшувалась (за даними переписів, з 668,3 тис. сімей у 1989 р. до 396,2 тис. сімей у 2001 р.).

Аналіз тенденцій та проведення порівняльних характеристик у сфері дозвілєвих практик молоді за роки незалежності дещо обмежений через низку причин. По-перше, у 2004 р. відбулось зростання верхньої вікової межі молодіжного віку з 28 до 35 років. Саме тому масив статистичної інформації до 2004 р. містив тільки дані про молодь віком до 28 років. По-друге, частина індикаторів для вимірювання уподобань та ціннісних орієнтацій української молоді постійно змінювалась у дослідженнях з цієї тематики, що було пов'язано зі зміною соціальних, політичних та економічних ситуацій у житті держави.

За результатами дослідження Державного інституту розвитку сім'ї та молоді «Молодь України: травень 2007», 65 % молоді у віці 14–35 років користувались комп'ютером, а Інтернет використовувало 38 % (для порівняння у 2004 р. їх кількість становила 47 % та 8 % відповідно). Як бачимо, відбувалось активне перенесення дозвілля молоді в мережу Інтернет. До того ж з віком кількість молодих людей, які користувались комп'ютером та використовували Інтернет, зменшувалась: так, у 14–24 річних ці показники становлять 73,7 % та 43,7 %, а у віці 25–35 років – 55,8 % та 32,1 % відповідно. Слід також зазначити, що питома вага таких користувачів різниться у мешканців міста і села: так, у міської молоді вона становить 72,5 % та 46,1 %, а сільської – 51,3 % та 23,4 % відповідно [1, с. 110].

В умовах активного входження інформаційних технологій в життя молоді поставало питання про мету використання ними комп'ютера та Інтернету. Результати даного дослідження показали, що в основному молодь використовувала комп'ютер для прослуховування музики, перегляду фільмів (91 %), роботи/навчання (89 %). Також 67 % респондентів зазначили, що використовували його для ігор, а 60 % – для спілкування з друзями [6].

За результатами соціологічного дослідження «Ставлення української молоді до здорового способу життя» (2010 р.), проведеного Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді, майже третині української молоді (36 %) не вистачало часу для повноцінного дозвілля та відпочинку. При цьому з віком молодь все гостріше відчувала таку нестачу: про це заявили 19 % молодих людей у віці 14–17 років, та 32 % у віці 25–35 років. Також існувала велика залежність між наявністю повноцінного дозвілля і матеріальним становищем молоді. Так, лише 4 % респондентів, які оцінювали матеріальне становище своєї сім'ї як високе, не мали бажаного дозвілля. 66 % тих респондентів, визнали матеріальне становище своєї сім'ї досить низьким. Цікаво, що питома вага молоді, якій не вистачає повноцінного дозвілля, не відрізняється між мешканцями міста та села і коливається на рівні 31–32 % [2, с. 5].

З описаною вище ситуацією про нестачу повноцінного дозвілля і відпочинку кореспондує і рівень задоволення культурних потреб молоді. Так, задовольнити свої культурні потреби на достатньому рівні мали можливість менше половини української молоді (40 %), третина (34 %) – не повною мірою і майже кожен п'ятий

(23 %) зовсім її не мали. До основних причин, що унеможливають задоволення культурних потреб молоді, належали брак коштів (60 %), вільного часу (40 %), культурних закладів (35 %) [3, с. 61].

Зростали можливості для самовиразу й самореалізації молоді. Особливу роль тут мали любительські об'єднання, клуби за інтересами, що організовувалися на принципах добровільності та самоуправління. Однак, за даними опитування Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, більше половини молоді віком 14–24 роки (57 %) не бачили можливостей доступу до роботи в них; лише 22 % бачили її; не визначився з відповіддю кожен п'ятий. У той же час доступність молоді до участі в програмах, конкурсах, фестивалях, виставках молодіжної творчості в різних галузях культури та мистецтва майже вдвічі вища. Так, 46 % молоді бачили для себе такі можливості, тоді як 39 % – ні [4, с. 2].

Передумовою для підвищення рівня загальної культури, сприяння повноцінному і насиченому спілкуванню, відпочинку, проведенню дозвілля була наявність та доступність до мережі культурно-дозвіллевих закладів, де проживала людина. До такої інфраструктури входили як заклади, якими традиційно опікувалася держава через уповноважені органи влади (бібліотеки, театри, кінотеатри, музеї тощо), так і комерційні центри дозвілля розважального характеру (нічні клуби, казино, інтернет-кафе та ін.). Серед закладів культури до найбільш поширених належали бібліотеки, демонстратори фільмів та клуби. Їх чисельність з року в рік скорочувалися. Так, якщо у 1990 р. в Україні працювало 25,6 тис. масових та спеціальних бібліотек, 25,1 тис. клубних закладів, 27,2 тис. демонстраторів фільмів, то у 2010 р. названих закладів було відповідно 19,5; 18,6; та 2,2 тис. [5, с. 12].

Слід зазначити, що значна частина клубних закладів, бібліотек та демонстраторів фільмів – це інфраструктура закладів культури сільської місцевості, оскільки таких закладів у селі в 2010 р. розташовувалось відповідно 88,6 %, 76,3 % та 73,5 %. Однак, за даними Міністерства культури і туризму України, у 2010 р. з 2 196 демонстраторів фільмів фактично працювало 913: 423 – у міських поселеннях і 490 – сільських. Протягом року їх відвідало близько 9 млн осіб (для порівняння у 1990 р. – 552 млн, у 2005 р. – 10,4 млн), при чому 95 % з них у міських поселеннях і всього 5 % у сільській місцевості. Було продемонстровано 854 фільми, з яких українського виробництва всього 87 (10 %). З продемонстрованих фільмів іноземного виробництва на Сполучені Штати Америки припадає 42 %, Російську Федерацію – 28 %. Отже, в Україні у недостатній мірі використовувався даний ресурс для формування національних цінностей, світогляду свого молодого покоління [5, с. 64].

Змінилися форми відпочинку. Вони залежали від внутрішніх потреб молоді людини традицій та мікроклімату в сім'ї тощо. Адже традиційно обрані в сім'ї форми відпочинку становили життєвий досвід кожного її члена і впливали на формування її особистих якостей. Як було вже показано раніше, близько 15 % молоді визнавали власне недостатнє виховання в сім'ях і, як наслідок - безлад у своєму житті, відсутність усталеного інтересу до чогось корисного. Якщо людина не ставила собі за мету самовдосконалюватися, якщо її вільний час було нічим не заповнений, то відбувалося деградація дозвілля, ставало збіднілим.

ВИСНОВОК

Підсумовуючи, зазначимо, що в сучасних умовах молодь не мала можливості в достатній мірі задовольнити свої культурні потреби, проводити повноцінне дозвілля, отже, надає перевагу саме пасивним його формам, що не сприяло її всебічному розвитку. Основними чинниками, що зумовлювали такий стан речей, був низький рівень матеріального становища української молоді, низька доступність закладів культури та дозвілля, неефективність вирішення державою проблем молоді в сфері дозвілля через відсутність чіткої стратегії державної політики у цій сфері.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М.Лібанової. — К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. — 248 с.
2. Звіт про науково – дослідну роботу «Становище студентської молоді в Україні» (соціологічне дослідження) / кер. авт. кол. О.В. Белишев. – К.: Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, 2008. – 11 с.
3. Аналітичний звіт за результатами дослідження «Про зайнятість молоді в Україні». – К.: Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, 2007. – 92 с.
4. Проект «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін», що здійснюється Інститутом соціології НАН України починаючи з 1994 року і по 2010 рік. Генеральний директор проекту - академік НАНУ - В.М.Ворона. Опитування населення України проводяться кожен рік; вибіркова сукупність кожного опитування у середньому становить 1800 осіб і репрезентує доросле населення України (віком понад 18 років). К. – 2010. – 76 с.
5. Дослідження „Молодь України: червень 2007 р.”, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. Всього опитано 1800 респондентів віком від 14 до 35 років у всіх областях України. К. – 2008. – 36 с.
6. Опитування проведене в рамках проекту «Огляд молодіжної політики. Дослідницька група» (на замовлення ЮНІСЕФ) у 2010 р. Всього опитано 800 респондентів віком від 14 до 24 років у п'яти областях України та АР Крим. К. – 2011. – 29 с.

РЕЗЮМЕ

В статье комплексно рассмотрены демографические изменения в среде молодежи, выяснено что в исследуемые годы были разрушены предыдущие исторические ценности экономической и социального поведения молодежи, происходил мучительный процесс приобретения новых ментальных традиций. Большинство молодежи ориентировались на предпринимательский вид деятельности, сужеными оставались условия удовлетворения духовных потребностей. Исследованы семейные ориентации молодежи, реконструирована структура семейных ценностей мужчин и женщин. На основе разноплановых источников

выявлены новейшие тенденции действенных практик молодежи в городе и на селе. Показано значение в жизни молодого человека новейших информационных технологий и здорового образа жизни.

Ключевые слова: молодежь, город, село, семья, досуг, культура.

RESUME

The article comprehensively examined demographic changes among the youth, it is found that in the studied years were destroyed by previous historical values of economic and social behavior of young people, came the agonizing process of acquiring new mental traditions. Most young people focused on entrepreneurial activity, conditions were narrowed to meet spiritual needs. Investigated the family orientation of young people, family values reconstructed structure of men and women. Based on diverse sources revealed the latest trends of effective practices of young people in urban and rural areas. Shows the difference in the lives of young people new information technology and a healthy lifestyle.

Key words: youth, town, village, family, leisure and culture.

ОСВІТНІЙ ВИМІР ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ (1991–2012)

Зеркаль Микола Миколайович

Навчально-науковий інститут історії та права Миколаївського національного університету імені

В. О. Сухомлинського (Україна)

e-mail: nikolaizerkal@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Досліджується освітній напрям в діяльності загальноукраїнських і регіональних національно-культурних товариств. Визначена роль у розвитку полікультурних традицій виховання, створення ефективних педагогіко-технологічних і методичних засобів навчання у початковій, середніх та вищих навчальних закладах України впродовж 1990 – 2000-х років.

Ключові слова: освіта, етнос, освітній проект, навчальні заклади.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проголошення незалежності та суверенітету України в серпні 1991 р. прискорило процес формування громадських організацій, об'єднань етнотеншин. В Україні полем найбільш інтенсивної і масової етнокультурної взаємодії виступали великі міста – Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Львів, Одеса, а також – регіони з яскраво вираженим багатонаціональним складом населення (Крим, Закарпаття, Чернівецька область) [12, с. 22]. Процес організаційного оформлення національно-культурних товариств розпочався в Україні наприкінці 1980-х років в умовах перебудови і гласності. Вони функціонували спочатку на базі українських товариств дружби і культурних зв'язків із закордонням, використовуючи їх приміщення і кошти. Але на противагу таким офіційним товариствам, що перебували під контролем компартійних структур, почали засновуватися альтернативні об'єднання, на чолі яких постали представники творчої інтелігенції, учасники правозахисного руху, окремі дисиденти і навіть господарники. Арену етнополітичних рухів та національно-культурних товариств стали, насамперед, міста Київ, Львів, Донецьк, Одеса, Дніпропетровськ, Ужгород, Сімферополь. Перші такі утворення (польське, єврейське, караїмське) за сприяння демократичних сил виникли у Львові – місті, яке багатьма вважалось осередком українського націоналізму. Головною метою створюваних об'єднань було: розвиток гармонійних міжетнічних відносин, згуртування представників національних меншин навколо спільних етнічних інтересів, національна ідентифікація на основі рідної мови, історичної пам'яті, традицій і культури [1, с. 527].

На сьогоднішній день ця важлива проблематика в Україні перебуває на стадії початкового висвітлення. Мета і завдання даної розвідки полягають у показі, узагальненні проблем освіти, пов'язаних з забезпеченням етномовної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл. Деякі аспекти цієї проблеми одержали фрагментарне висвітлення в роботах В. Наулка, Я. Калакури, О. Курінного, М. Панчука, В. Котигоренка, Д. Табачника, Г. Москаля, В. Вороніна, Р. Чілачави, Т. Пилипенко. Вони здебільшого присвячені етнотенціональній структурі українського суспільства, сучасному стану етнотеншин, освітній політиці держави, особливостям процесів етнічного відродження. Особливе значення мала розробка українськими вченими концептуальних підходів до аналізу в цілому етнокультури як саморегульованої системи, сфери реалізації людських цінностей, теорії етносу тощо. Водночас проблеми етномовної відповідності громадян України, процедури оновлення і удосконалення змісту освіти діяльність громадських формувань по організації вивчення мов потребували спеціального комплексного вивчення, системного та критичного аналізу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кількість національно-культурних організацій особливо швидко зростала на початку 1990-х років. Якщо восени 1990 р. в Україні нараховувалося 84 таких об'єднань, то наприкінці 1994 р. їх було вже 237. В 2003 р., за даними Державного комітету України у справах національностей та міграції, діяло вже понад 785 громадських організацій національних меншин, 32 з яких є загальнодержавними, решта – регіональними [5].

Становлення національно-культурних товариств відбувалося в кілька етапів. Перший етап проходив у 1990–1993 рр. і характеризувався слабкістю допомоги з боку місцевих органів влади. Крім того, створювалась незначна їх кількість. В Одеській області протягом цього часу одним з перших етнічно-культурних товариств став грецький національний клуб „Елада”, створений 5 вересня 1988р. за ініціатииви А. Папуніди. Завдяки прогресивно налаштованій інтелігенції, яка виступала за відродження та розвиток культури, традицій, звичаїв і національної самосвідомості свого народу, було створено ще три обласних товариства: вірменської культури, болгарське дружество, Одеське ім. А. Міцкевича відділення Спілки поляків в Україні. У листопаді 1991 р. виникла Всеукраїнська Асоціація корейців України, статутним завданням якої було сприяння мирному об'єднанню півночі та півдня Корейського півострова, консолідації всієї нації, у тому числі корейців, котрі мешкають в Одеському регіоні. У 1992 р. завдяки плідній роботі робочих рад області з питань розвитку та збереження культурної спадщини національних меншин виникають грузинське національно-культурне товариство „Сакартвело” та обласне німецьке національно-культурне товариство „Відергебурт”. Наступний рік ознаменувався створенням найбільшої кількості національно-культурних товариств, серед яких: обласне осетинське земляцтво „Алан”, обласний азербайджанський культурний центр „Достлуг”, Асоціація болгарських національно-культурних товариств та організацій України, обласне дагестанське земляцтво „Дагестан”, Всеукраїнська національно-культурна молдавська Асоціація „Лучаферул”. В подальшому, щорічно, виникло ще вісім товариств: міське чеське товариство „Чеська бесіда”, міська організація „В'єтнамське земляцтво”, Асоціація Ромів м. Ізмаїл та Ізмаїльського району, обласна община греків „Відродження”, Товариство культури „В'єтнам”, обласне відділення товариства дружби „Україна – Південно-Африканська республіка”, регіональне єврейське просвітне об'єднання, Асоціація „Україна – Ізраїль” [13].

З проголошенням незалежності України, було створено понад 400 етнічних товариств, які мали всеукраїнський, місцевий та міжнародний статус [15]. Основними видами цих організацій були товариства, спілки, громади. Їх органами були ради, загальні збори, правління. Статuti і програми товариств визначали їх як культурні, просвітницькі, соціальні, економічні та інші. Важливою формою самоорганізації товариств та об'єднань

етносів України було створення та діяльність на добровільних засадах асоціацій та федерацій національно-культурних і культурно-просвітницьких об'єднань. За сферами діяльності товариства та об'єднання виділялися за функціями: політичними, соціальними, культурними, мовними, інформаційними, науковими та інші. За способами діяльності розрізнялися: координаційні, охоронні, захисні, організаційні, забезпечення розвитку тощо.

У 2000-і роки в Україні вже працювало близько 400 організацій етноменшин: 29 з всеукраїнським статусом, інші – регіональні і місцеві. Представники 38 етносів мали свої організації [4, с. 60]. На баз деяких організацій виникали асоціації, наприклад „Асоціація єврейських організацій і общин”, „Асоціація болгарських національно-культурних товариств та організацій”, „Асоціація національно-культурних товариств України тощо. Законодавча база діяльності організацій меншин визначалася Законом України „Про асоціації громадян” та Законом України „Про національні меншини в Україні”.

Головним мотивом діяльності організацій етноменшин було забезпечення потреб етнокультурного розвитку меншин і толерантної взаємодії між усіма компонентами етнонаціональної структури українського суспільства, формування громадської думки щодо шляхів етнонаціонального розвитку України, пошуки можливостей впливу на прийняття рішень органами законодавчої і виконавчої влади. Ці цілі організацій намагалися досягати через щоденну організаційну діяльність (збори асоціацій, контакти з представниками виконавчої влади), а також через проведення конгресів, конференцій, семінарів, круглих столів, привертаючи увагу офіційних осіб і громадської думки до статусу меншин, а також через резолюції, в яких пропонувалися шляхи вирішення їхніх соціальних, етнокультурних і правових проблем. Що стосується сфери освіти, то впродовж 2002 – 2005 рр. виділялося кілька таких заходів: всеукраїнські конференції і семінари на тему „Сучасна українська школа в полі етнічному регіоні”, „Освіта і мова національних меншин України в контексті Гаагських і Ословських рекомендацій”, „Освіта національних меншин в Україні”, „Освітні права національних меншин”. Рішення конференцій бралися до уваги під час прийняття рішень Міністерством освіти та науки України.

Асоціація єврейських організацій і громад України об'єднувала 205 організацій з 80 міст України, зокрема 47 релігійних, 17 молодіжних організацій, 16 міських громад, 22 освітні структури, 4 редакції газет, 85 культурних організацій, 2 самостійні єврейські бібліотеки, 2 єврейські жіночі організації, 4 асоціації в'язнів гетто та концтаборів, 2 „Ігуд Амоніт”, 3 міські фонди допомоги євреям, 3 спортивні єврейські організації „Маккабі”, 5 асоційованих організацій.

Національно-культурні товариства м. Києва використовували окремі приміщення для своєї діяльності: Конгрес азербайджанців України, Всеукраїнський Єврейський Конгрес, Всеукраїнська громадська організація „Руська рада України”, Спілка вірмен України, Асоціація Єврейських громадських організацій України, Всеукраїнський центр тюркомовних та східних народів. Такі товариства як громадська організація „Об'єднана Єврейська община України”, Єврейське культурно-просвітницьке товариство ім. Шолом-Алейхема, Єврейський фонд України, Київське відділення Федерації польських організацій України, Київське товариство російської культури, „Русь”, Асоціація курдських громадських організацій „Мідія” використовували власні приміщення чи приміщення, надані комерційними структурами, що підтримували діяльність товариств.

Ряд національних товариств використовували приміщення, що знаходилися в комунальній власності Києва чи районів столиці. До них належать: Єврейська рада України, громадська організація „Форумо Ромен Українатар”, Всеукраїнська громадська організація „Товариство єврейської культури України”, Київське товариство угорців, Демократична Спілка угорців України, Київський центр німецької культури „Відерштраль”, Спілка поляків України, Спілка поляків м. Києва.

Деякі товариства свої офіси розміщували в приміщеннях бібліотек. Це, зокрема, Київське товариство татар „Ільдаш”, Всеукраїнський татарський культурний центр „Туган Тел”, Київське культурно-освітнє польське товариство ім. А.Міцкевича.

Національно-культурні товариства часто відчували ущемленість прав, зокрема в плані матеріальної державної підтримки. Місцеві органи влади, часто порушуючи ст.16 Закону України "Про національні меншини в Україні", ст. 10 Рамкової Конвенції Ради Європи про захист національних меншин, п.3 ст. 119 Конституції України, припиняли фінансування програм національно-культурного розвитку.

Проте низка проблем, пов'язаних з діяльністю національно-культурних товариств і громад, не знаходила свого вирішення. Найбільш гострим питанням залишалася проблема надання їм будинків і споруд, що знаходилися в державній і комунальній власності, в безкоштовне користування чи на пільгових умовах для проведення освітніх, науково-просвітницьких та інших заходів, а також установлення мінімального розміру плати за оренду державного і комунального майна.

На поч. 2003 р. в АР Крим з 27 національно-культурних товариств і громад 18 не мали приміщень для роботи, 7 організацій орендували приміщення не на пільгових умовах і тільки Асоціація єврейських товариств і громад, а також Кримське культурно-просвітнє товариство кримчаків мали власні приміщення. Не знаходило свого вирішення і питання створення в Сімферополі Будинку дружби народів [6, с. 73 - 74].

Другою групою причин, які ускладнювали меншинам реалізації їх освітніх прав був низький професійний рівень деяких органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, що проявлявся у багаторічному адміністративному зволіканні та бездіяльності. Слід зазначити, що українська держава успадкувала неефективний апарат державного управління, реформувати який виявилось досить складно.

У більшості національно-культурних товариств не було приміщень для проведення освітніх заходів. Не було і фінансових можливостей їх орендувати. Тому постійними ставали вимоги щодо створення повноцінних освітніх центрів у обласних містах або повернення майна, яке колись їм належало. Зокрема, з 1992 р. органи місцевого самоврядування Дрогобича не могли задовольняти прохання польського товариства про створення нормальних умов діяльності (не допомогло навіть особисте клопотання Президента Республіки Польща О.Квасневського). Меншини Харкова з 1994 р. вели переговори з місцевою владою про передачу їм будинку культури електромеханічного заводу (для цього необхідно змінити форму власності підприємства – з державної на комунальну). Не виконувалося доручення Президента України від 22 листопада 1995 р. про виділення приміщення для створення культурного центру у Києві. Не відбулося запланованого відкриття у першому кварталі 1998 р. німецького освітньо-культурного центру у Львові. Окремі культурно-освітні центри прагнули мати білоруси, поляки, інші меншини Хресонської області. Процес перетворення республіканського культурно-освітнього центру "Дружба" в Центр національних культур, про що Міністерство культури України ще 14 листопада 1991 р. повідомляло парламент, не завершився і в 2000 р. На початку 1990-х років у Харкові був

заборонений набір в єврейську школу, ухвалено рішення не розміщувати її в навчальних закладах міста, а станом на 1999 р. діяла лише одна єврейська школа на 50 тис. єврейських мешканців міста. Болградська гімназія в Одеській області формально відновила свою діяльність у 1993 р. як навчальний заклад з болгарською мовою навчання. Однак лише в липні 2000 р. на урядових переговорах у Софії, перед відльотом української делегації, був підписаний Протокол між Міністерством освіти України і Міністерством освіти і науки республіки Болгарія про цю гімназію. Неодноразові пропозиції від національно-культурного товариства „Чеська бесіда” до НАН України створити у Львові Слов'янський інститут, який би досліджував українсько-слов'янські відносини, залишилися без позитивної відповіді [10, с. 420–421].

У 2003 р. на Вінниччині приміщення було забезпечено 20 національно-культурних товариств. Передано у власність приміщення 5-ти товариствам, в оренду – 8-ми товариствам, безоплатне користування 7 товариствам. Рішенням Вінницького міськвиконкому в оренду на пільгових умовах було передано приміщення площею 70 кв. м для розміщення „Польського дому”. Рішенням Хмельницької міськради було виділено приміщення для культурно-просвітницької Спілки поляків [6, с. 78].

У 2000-і роки в багатьох областях України намітились позитивні тенденції у наданні приміщень для національно-культурних товариств. Були забезпечені приміщеннями 321 громадське об'єднання. З них передані: на правах повної оренди – 125 приміщень, на умовах пільгової оренди – 79, у власність – 60, в безоплатне користування – 53, у комунальну власність – 4 [7, с. 166].

Основним джерелом фінансування об'єднань етносів були членські внески, спонсорська допомога, добровільні пожертви, кошти іноземних фондів.

В 1990-і роки фінансування національно-культурних товариств здійснювалося в рамках програм розвитку культури. В 2000-і роки надходження розширювалися за рахунок витатків Державного і обласних бюджетів, спонсорських коштів тощо [10, с. 407].

В 2003 р. з Вінницького обласного та місцевих бюджетів на потреби національно-культурних товариств було виділено та використано 30 тис. грн. [6, с. 79].

Договір, укладений в 1998 р. між варшавською організацією „Польська співдружність” і місцевими органами влади Мостиська про ремонт і добудову українсько-польської середньої школи №2 (відкрита у 1996 р.), був визнаний Львівською облдержадміністрацією таким, що суперечив українському законодавству. В результаті польська громада Мостиського району змушена була продовжувати практику щорічного ремонту школи власними коштами [10, с. 422].

В 2003 р. з 1067 національно-культурних товариств забезпеченими приміщеннями були лише 327 або третина [14].

Забезпеченість освітніх прав і інтересів етноменшин значною мірою залежала від участі їх представників у роботі органів державної влади і управління різного рівня. В складі Верховної Ради України етноси мали своє представництво. Крім того, серед Комітетів парламенту постійно працював спеціалізований комітет, до компетенції якого входили проблеми етноменшин і міжнаціональних відносин.

На рівні місцевих органів представництво етносів було меншим. В більшості регіонів України загальна питома вага представників етноспільнот в місцевих радах поступалася їх загальному числу у складі населення. У 2002 р. серед депутатів місцевих рад Полтавської області представники етноменшин склали лише 18%, Тернопільської – 0,3%, Закарпатської області – 14% [12, с. 94].

Культурно-освітні центри товариств працювали на основі Типового положення розробленого і затвердженого 6 жовтня 2004 р. Міністерством освіти і науки України та Державного комітету України у справах національностей та міграції. Цей документ відповідав статтям 1 і 12 Закону України „Про позашкільну освіту”, статті 4 Закону України „Про загальну середню освіту”, статті 6 Закону України „Про національні меншини в Україні”, постанові Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. №433 „Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад” та ставив за мету якнайповнішого задоволення потреб етнічних меншин в Україні в галузі навчання, виховання, загальнокультурної підготовки. За ним, культурно-освітній центр етноменшин визначався як позашкільний навчальний заклад, що сприяв задоволенню культурно-освітніх потреб етносів. Центри займалися: вихованням громадянина України; вивченням рідної мови, літератури, історії, географії, народознавства, писемної творчості; ознайомлювали з культурною спадщиною, національними традиціями, звичаями, культурою та побутом свого народу; вихованням патріотизму і любові до України, повагу до народних звичаїв, традицій, етнопонаціональних цінностей націй і народів.

Навчально-виховний процес у центрі мав світський характер. Заняття проводилися, як правило, два рази на тиждень або відповідно до потреб і запитів учнів, слухачів. Тривалість одного заняття з урахуванням віку учнів (слухачів) – до 45 хвилин. Зарахування вихованців, учнів і слухачів проводилися без обмеження їх віку на добровільних засадах згідно з особистою заявою. Наповнюваність класів (груп) встановлювалася засновником, але не мала перевищувати 20 учнів (слухачів). Випускникам Центрів видавались відповідні документи, передбачені для позашкільних навчальних закладів.

Центри відкривалися при громадських об'єднаннях національних меншин, позашкільних, загальноосвітніх, дошкільних, професійно-технічних навчальних закладах різних типів і форм власності за наявності двох і більше різновікових класів, входили до складу навчально-виховних комплексів, навчально-виховних об'єднань з дошкільними, загальноосвітніми та іншими навчальними закладами.

Навчально-виховний процес Центри здійснювали за навчальними планами та програмами на засадах педагогічно обґрунтованого вибору засобів і методів навчання та виховання учнів.

Діяли за навчальним планом, який розроблявся керівником Центру та навчальними програмами, розробленими педагогічними (науковими) працівниками і затвердженими Міністерством освіти і науки Автономної Республіки Крим, управліннями освіти і науки обласних, міських державних адміністрацій.

Зміст освіти Центру передбачав наявність наступних компонентів: рідна мова та література як невід'ємні складові національної культури; історія рідного краю; історія держави та права.

Центри проводили міжнародний учнівський та педагогічний обмін у рамках освітніх програм, проектів, брали участь у міжнародних заходах, уклали угоди про співробітництво, встановлювали прямі зв'язки з органами управління освітою, навчальними закладами, науковими установами, підприємствами, організаціями, громадськими об'єднаннями інших країн у встановленому законодавством порядку [11].

В другій половині 1990-х років активізувався процес створення регіональних організацій, що координували діяльність національно-культурних товариств в різних сферах суспільного життя, в тому числі і галузі освіти. Якщо спочатку цей процес розвивався, як правило, під егідою обласних державних адміністрацій, то згодом він набував форму громадської самоорганізації. Саме на таких засадах створились Конфедерація національних товариств Західної України, Асоціація національно-культурних товариств Харківської області. В 1999 р. остання трансформувалась у всеукраїнську організацію – Асоціацію національно-культурних товариств України.

Культурно-освітні товариства обласного значення виникали по мірі розгортання суспільної активності етносів. Польське культурно-освітнє товариство ім. Юліана Люблінського у Новгород-Волинському на Житомирщині стало другим за чисельністю зареєстрованих у 1990 р. подібних структур. В 1994 р. у с. Сусли Новгород-Волинського району було наступним товариством, що ставило завдання відродження освіти поляків. У 1995 р. постало незалежне освітнє товариство у Баранівці. В 2000 р. було зареєстровано культурно-освітню спілку поляків ім. В.Реймонта у Володимир-Волинському, товариство вчителів-полоністів як відділення Спілки польських учителів України.

Національно-культурні товариства виникали з потреби самоорганізації громад для задоволення своїх інтересів через проведення безпосередніх дій (відбір молоді для направлення на навчання за кордон) і через відстоювання інтересів громади в державних структурах (наприклад, впровадження вивчення мови в школах). Головним чинником виникнення організації було недостатнє задоволення потреб громад з боку держави, хоча певною мірою на їх виникнення впливали також зовнішні чинники, до яких можна віднести діяльність Консульства у Києві і неурядових організацій, що підтримували активність національно-культурних товариств за кордоном. Польські товариства підтримувало Товариство "Спільнота польська", Фонд "Допомога полякам на Сході", Фонд "Земляки – землякам", Фонд "Semper Polonia" та ін.

На кінець 2003 р. національно-культурні товариства Волинської області з обласним статусом, зокрема польської культури ім. Єви Фелінської, Товариство єврейської культури та товариство чехів "Матіце Волинська" були забезпечені пристойними приміщеннями. Не мали приміщень дві громадські організації ромів і волинське відділення "Конгресу азербайджанців України". Решта орендували приміщення на загальних підставах.

Початок 2000-х років відзначався періодом стабілізації діяльності національно-культурних товариств. В Одеській області були відкриті: Румелійське національно-культурне товариство "Малий Буялик", земляцтво "Чже-Цзян", Китайське земляцтво, міського чеське товариство "Чеська родина", громадське об'єднання "Німецька молодь в Одеському регіоні", болгарський культурно-просвітницький клуб "Огнище", обласна спілка болгарської молоді, обласна об'єднана єврейська громада, обласна регіональна організація Конгресу Азербайджанців України, обласна китайська громада, національно-культурне об'єднання "Афганська община". За 2002 – 2003 рр. було зареєстровано ще 13 організацій: Товариство польської культури "Полонія", асоціація африканських біженців, обласне товариство "Україна-Індія", обласне товариство ромської культури "Романі збора", центр німецької культури "Центр зустрічей", Російська рада Одеської області, Громадська організація "Общинний дім єврейських знань "Морія", обласна громадська організація "Культурний фонд ім. Христо Ботева", обласна громадська організація сприяння дружбі індійського та українського народів "Четак", обласне товариство голландсько-української дружби, Білгород-Дністровське молдавське культурно-освітнє товариство, Південноукраїнське товариство національної курдської історії та культури, обласна громадська організація "Союз Греківка" [8, с. 146].

У 1998–1999 рр. процес створення національно-культурних товариств активізувався. Лише в Одеській області було створено близько десятка товариств, серед яких: Товариство татарської та башкирської культур Одеської області, Всеукраїнська національно-культурна молдавська Асоціація, обласне гагаузьке національно-культурне товариство "Бірлік", обласний ромський конгрес "Бахтало дром", Асоціація Ромів м. Кілії та району, Руська національна громада "Русич", національно-культурне об'єднання громадян "Білорусь", Асоціація Ромів м. Татарбунари та Татарбунарського району, відділення Всеукраїнської громадської організації "Руський рух України", обласна організація "Узбецьке земляцтво". У 1999 р. була створена Рада представників національно-культурних товариств Одеської області при управлінні у справах національностей та міграції Одеської облдержадміністрації, до складу якої на той час ввійшла 21 організація. Основною метою Ради була координація спільних дій всіх національно-культурних товариств [9, с. 98-100].

На поч. 2000-х років в Чернівецькій області діяло 22 національно-культурні товариства та об'єднання національних громад. З них румунських 13: Християнсько-демократичний Альянс румунів України (статус – всеукраїнський); Всеукраїнська науково-педагогічна Асоціація "Арон Пумнул" (статус – всеукраїнський); Румунська спільнота України (статус – всеукраїнський); Товариство румунської культури ім. М. Емінеску (статус – обласний); Культурно-спортивний клуб "Драгош-Воде" (статус – обласний); Медичне товариство "Ісідор Бодя" (статус – обласний); Ліга румунської молоді "Жунімія" (статус – обласний); Міжрайонне товариство молдовської культури Буковини (статус – обласний); Чернівецький обласний благодійний фонд культури "Дім румунської мови" (статус – обласний); "Ліга захисту прав людини" (статус – обласний); Міське Товариство "Голгофа" румунського населення – жертв сталінських репресій (статус – міський); Об'єднання румунських письменників (статус – міський).

На початку 2000-х років в різних регіонах України діяло 12 об'єднань ромів [3, с. 24]. Найстаріша – "Форумо ромен Україна-тар". До речі, саме ця організація стала ініціатором та організатором першого з'їзду громад ромів, який відбувся в Києві 7-8 червня 2000 р. На з'їзді, крім обговорення нагальних правових, культурних проблем сучасного життя ромів, багато уваги приділялося й проблемам освітнім. Саме тому рішенням з'їзду було утворено нову організацію – Всеукраїнський конгрес громад рома. Президентом його обрано П.Григоренка. На цьому зібранні було проведено круглий стіл "Ситуація, проблеми етносу рома в Україні та шляхи їх вирішення", у якому взяли участь представники Міжнародного товариства прав людини, Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, Міністерства освіти і науки, Державного комітету України у справах національностей та міграції, Київської міськдержадміністрації. За підсумками його роботи було прийнято пропозиції: розробити комплексну програму "Рома України", створити авторські колективи для написання підручників та навчальних програм для ромських дітей, взяти участь у проведенні дослідження звичаїв, культури, традицій та побуту рома в Україні, надавати практичну та фінансову підтримку їхнім громадам у проведенні з'їздів, конференцій, семінарів, круглих столів, вживати заходів для недопущення фактів дискримінації та порушення конституційних прав

громадянами України щодо представників громад рома, сприяти встановленню і підтримці контактів громадських організацій рома з міжнародними неурядовими організаціями, зокрема з Всесвітнім союзом рома та Європарламентом [2].

ВИСНОВОК

Освітні програми молодіжного національно-культурного товариства циган „Асоціація молодих Ромів” стосувалися організації роз’яснювальної і агітаційної роботи серед циган. У цьому напрямку Асоціація співпрацювала з Українським центром міжнародної освіти. У 1999 р. в центрі було організовані курси вивчення англійської мови для 20 молодих циган. Асоціація розпочала реалізацію проекту „Учбовий центр для безробітних ромів” [3, с. 18]. Товариство „Романі Яг” у рамках реалізації програми Міжнародного фонду „Відродження” – „Духовні цінності – дітям” у 1995 р. започаткували роботу з підготовки найбільш здібних дітей до навчання у старших класах загальноосвітніх шкіл. До цього Ужгородські школи №13 і 14, де в основному навчалися ромські діти, були восьмирічні (розраховані на восьмирічний цикл навчання).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антонюк О. Культурно-національні товариства /О. Антонюк //Мала енциклопедія етнодержавознавства; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; відп. ред. Ю.І.Ритаренко. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – С. 527.
2. Багмет М.О., Ляпіна Л.А. Значення всеукраїнських культурно-просвітницьких об’єднань у зміцненні міжетнічної взаємодії // <http://lib.chdu.edu.ua/index.php?m=10&s=7&t=23>
3. Давида С. Молоді роми України /С.Давида //Відродження. – 2000. – №1. – С.24 (С.18-25.)
4. Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контекст. – К.: Стило, 2001. – 204 с.
5. Москаль Г. Міжетнічне – значить всеукраїнське /Г.Москаль //Голос України. – 2003. – 17 січня.
6. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: Стан, перспективи/ Р.Ш. Чілачава, Т.І. Пилипенко (упоряд.); Р.Ш. Чілачава (ред.). – К.: Голов. спец. ред. літер. мовами нац. Меншин України, 2004, - 384 с.
7. Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи/Д.В. Табачник, Г.Г. Москаль, В.М. Воронін та ін., - К.: Етнос, 2004,– 584 с.
8. Многонациональный Одесский край. – М., 1997. – Т.1. – С. 144-159.
9. Національні меншини в Україні (Інформаційно-бібліографічний покажчик). – К., 2003. – С.98-100.
10. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000) / Львівський національний університет імені Івана Франка. Л.: Видавничий центр Л.Н.У. ім. Івана Франка, 2001– 482 с.
11. Типове положення про культурно-освітній Центр національних меншин //<http://lawna.info/yup>
12. Фельдман О.Б. Заради утвердження ідеалів міжнаціональної злагоди у суспільстві: статті, доповіді, інтерв’ю / О.Б. Фельдман. – Х., 2004. – 160 с.
13. Христенко В.В. Національно-культурні товариства Одещини: етапи формування /В.В.Христенко //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції "Сучасна наука в мережі Інтернет". – interonf.org/hristenko
14. Шульга М. Національні меншини України під захистом держави /М.Шульга //Україна. Європа. Світ. – 1995. – 26 квітня
15. ЦДАВО. – Ф.5252. – Оп.5. – Спр.10. – Арк.163.

РЕЗЮМЕ

Исследуется образовательное направление в деятельности общероссийских и региональных национально-культурных обществ. Определена роль в развитии поликультурных традиций воспитания, создания эффективных педагогико-технологических и методических средств обучения в начальной, средних и высших учебных заведениях Украины на протяжении 1990 - 2000-х годов.

Ключевые слова: образование, этнос, образовательный проект, учебные заведения.

RESUME

Study the educational direction in the national and regional national - cultural societies. Defined role in the development of multicultural traditions of education, the creation of effective pedagogy - technological and methodological tools for teaching in primary, secondary and higher educational establishments of Ukraine for 1990 - 2000 - s.

Key words: education, ethnicity, educational projects, educational institutions.

ТРАДИЦІЇ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ ЯК ФАКТОР ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЕТНОСІВ УКРАЇНИ 1990 – 2000-і роки

Володимир Михайлович Пекарчук

кандидат історичних наук, заступник начальника кафедри теорії та історії держави та права. Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (Україна)

e-mail: vladimirprkrk@rambler.ru

РЕЗЮМЕ

На основі представленої широкої палітри історичних фактів, аналітичних, статичних матеріалів, наукових аргументів, авторських висновків зроблено спробу розкрити особливості задоволення культурних потреб етносів України. За етнічним складом Україна – унікальна європейська держава. На її теренах проживають представники 132 етносів. Практично відразу після проголошення незалежності Україна приступила до розв'язання надважливої проблеми: етнокультурного відродження (ренесансу) всіх етносів, одного з важливих чинників миру та злагоди, закономірного процесу відродження етнічних почуттів, самосвідомості, усвідомлення своєї своєрідності й самобутності, бурхливий потяг до відродження і розвитку етнічних духовних цінностей: мови, літератури, культури, традицій, способу життя, історичної пам'яті. Використання новітнього методологічного інструментарію дозволило з'ясувати низку аспектів пов'язаних з місцем культури етноменшин в загальній ідеології державотворення та суспільно – політичної трансформації незалежної держави. Крім того у статті вказано на фактори які впливали на розвиток культурницького потенціалу етноспільнот.

Ключові слова: етнос, культура, держава, політика, націотворення, національно – культурні товариства.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україні довелося розв'язувати низку етнополітичних проблем, які виникли на її території ще за часів вимушеного перебування в складі СРСР. Багаторічна імперська політика, основними принципами якої була примусова русифікація, етнічна асиміляція та етнокультурна маргіальність, а іноді відвертий етноцид, політика депортації цілих народів призвела до виникнення складної етнополітичної ситуації в Україні, розвиток якої у негативному річизі стримувався лише завдяки поміркованій і демократичній етнополітиці незалежної держави, а також позитивним рисам української нації.

На сьогоднішній день ця важлива проблематика в Україні перебуває на стадії початкового висвітлення. Мета і завдання даної розвідки полягають у показі, узагальненні проблем культурної само ідентифікації. Деякі аспекти цієї проблеми одержали фрагментарне висвітлення в роботах В. Наулка, Я. Калакури, О. Курінного, М. Панчука, В. Котигоренка, Д. Табачника, Г. Москаля, В. Вороніна, Р. Чілачави, Т. Пилипенко. Вони здебільшого присвячені етнонаціональній структурі українського суспільства, сучасному стану етноменшин, політиці в галузі культури, особливостям процесів етнічного відродження. Особливе значення мала розробка українськими вченими концептуальних підходів до аналізу в цілому етнокультури як саморегульованої системи, сфери реалізації людських цінностей, теорії етносу тощо.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом 1990–2000-х років процес етноідентифікації етноменшин України значною мірою виявився заручником непослідовності (оглядання назад, нерозуміння перспектив) дій державної влади. З одного боку, незалежна держава широко гарантувала конституційні права етносам, у тому числі й культури, з іншого – в діях влади і держави в цілому протягом усього досліджуваного періоду спостерігалось певне побоювання за можливі наслідки етнокультурної ідентичності. Етноменшини України вступили в новий етап свого життя після проголошення незалежності з різним рівнем самоорганізації й етнічної самосвідомості, та відчуттям обов'язку перед українською державою. Практично поступово набували досвід виконання такої важливої місії, як бути сполучною ланкою України і їх материковими батьківщинами. По-різному етноси України бачили свою роль у державному, громадсько-політичному, духовному будівництві. Ріст етнічної самосвідомості в Україні значною мірою залежав і від тих змін, що відбувались в кінці 1980 – початку 1990-х років в країнах Центральної і Східної Європи. З'являлися нові умови для задоволення освітніх потреб етносів України. Темпи інтеграції етносів в українське суспільство значною мірою залежали і від історичної традиції, якої продовжували етноси дотримуватися. Зокрема, ті з них, що компактно проживали на кордонах України, продовжували себе відчувати господарями ситуації, і не замислювалися про інтеграцію. До того ж у кожній державі-сусідці України були і певні політичні сили. Не зацікавлені в інтеграції етносів в етнополітичний простір України.

Різною ціннісно була основа, яка забезпечувала стійкість самоідентифікації етносів. Елементи ці розподілялися наступним чином: Росіяни – мова (81%), спільне історичне минуле (40), рідна земля (33), віросповідання (22), риси характеру (17), література, мистецтво, фольклор (14), народні традиції, звичаї (11), спільні зі своїм народом перспективи розвитку (8), національна кухня (6), національний одяг (2%). Молдовани – мова (51%), народні традиції, звичаї (41), рідна земля (26), література, мистецтво, фольклор (19), національна кухня (19), спільне історичне минуле (17), національний одяг (12), віросповідання (10), риси характеру (10), спільні зі своїм народом перспективи розвитку (3). Румуни – мова (78), народні традиції, звичаї (48), література, мистецтво, фольклор (33), рідна земля (29), національна кухня (28), спільне історичне минуле (21), віросповідання (19), риси характеру (16), національний одяг (10), спільні зі своїм народом перспективи розвитку (5%). Поляки – віросповідання (73%), мова (65), народні традиції, звичаї (65), спільне історичне минуле (54), література, мистецтво, фольклор (38), риси характеру (19), спільні зі своїм народом перспективи розвитку (15), національна кухня (15), рідна земля (12). Отже, порівняння етнічних маркерів, що ієрархічно розташовувалися в

міру своєї значущості для представників кожної з наведених етнічних спільнот, давало підстави говорити про суттєву роль мови в усвідомленні етнічної спільності. Хоч це зовсім не означає, що даний факт обов'язково має поширюватися на всі етноси. Зокрема, серед опитуваних поляків значущість мови поступається важливості для них віросповідання (73%). Утім, на думку більшості респондентів, вирішальними у забезпеченні етнічної єдності були також народні традиції, звичаї, рідна земля, спільне історичне минуле [1, с. 44].

Міжінтеграційні процеси в Україні протікали з певними труднощами, оскільки потребували взаємного пристосування спільнот. Процес збереження власної самобутності та опанування культури титульного етносу бачився етносами по-різному. Одні прагнули до сегрегації (етнокультурної ізоляції), інші виявляли рішучість в інтеграційних перетвореннях.

Задоволення культурницьких потреб етносів значною мірою залежав від характеру їх розселення. Ця обставина істотно сприяла їх організаційній мобільності, усвідомленню та формуванню своїх інтересів. Зосередженість переважної більшості росіян у певному регіоні (індустріальній смузі країни) спричинило ту обставину, що їх інтереси повністю збігалися з інтересами промислового сектора економіки, який набував пріоритетного значення порівняно з аграрним і великою мірою розвивався за рахунок останнього.

Всеукраїнський перепис 2001 р. показав, що тенденція збільшення росіян у загальній структурі населення змінилась. У порівнянні з переписом 1989 р. попри загальне скорочення населення держави на 3,2 млн., кількість українців зросла, а кількість росіян зменшилась на 26,6%. Їх питома вага у загальній кількості населення скоротилася на 4,8% і становила 17,3%. Абсолютна і відносна кількість російського населення скоротилася в усіх регіонах держави, включаючи АР Крим і Севастополь. Проте це скорочення було вкрай нерівномірним. Найбільшим воно було у Львівській та Івано-Франківській областях, де росіян поменшало більш ніж на половину (на 56-53% від кількості 1989 р.). У Тернопільській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Хмельницькій, Кіровоградській, Вінницькій та Чернівецькій областях це скорочення складало відповідно 47–40%. У Черкаській і Полтавській областях, у місті Києві, а також Закарпатській, Сумській, Чернігівській, Київській та Херсонській областях зменшення кількості громадян російського походження перевищило одну третину (38–34%). У Дніпропетровській, Миколаївській, Харківській, Одеській, Запорізькій, Луганській та Донецькій областях показник зменшення становив 33–20%. В Автономній Республіці Крим росіян стало менше на 155,1 тис. (11,6%), а частка серед всіх жителів республіки знизилася з 65,6% у 1989 р. до 58,3% у 2001 р. або на 7,3 відсотків. У Севастополі абсолютне і відносне скорочення росіян було не таким значним і становило 24 тис. осіб або 8,2% у кількості та 2,8 відсотків у структурі населення регіону. Як свідчили соціологи скорочення російського населення в Україні зв'язане не з їх міграцією, виїздом на „історичну батьківщину”, а „переписанням”. Чимало українців та інших етносів, які раніше називалися росіянами повернулись до рідних коренів і стали називати своє справжнє походження.

За переписом 2001 р. в Україні проживало 275,8 тис. білорусів. Білоруси в Україні стали однією з найчисельніших меншин і вийшли на третє місце за чисельністю. Вони становили 0,6% від усього населення країни. Між переписами (1989 і 2001 рр.) кількість білорусів скоротилася більш ніж на третину. Розселені по території України досить рівномірно в усіх без винятку регіонах. Мешкали білоруси переважно у населених пунктах із змішаним складом людності. Найбільше їх проживало в Донецькій (44,5 тис.), Дніпропетровській (29,5 тис.), Луганській (20,5 тис.), Харківській (14,7 тис.) областях, а також в АР Крим (29,2 тис.) та Києві (16,5 тис. чол.). По 10-12 тис. білорусів налічувалося в Одеській, Запорізькій та Рівненській областях. В інших областях їх кількість була малозначущою і становила від 1,5 тис. осіб в Івано-Франківській до 8,7 тис. осіб в Київській області. Значна частина білорусів інтегрувалася в російсько- та українськомовні групи, тому національно-культурне відродження білорусів в Україні відбувалося повільно, оскільки багато з них втратили свою ідентичність.

В Україні проживало 258,6 тис. молдаван. Майже 74% українських молдаван – це жителі двох областей: Одеської (123,7 тис. осіб або 47,8% від усієї кількості представників цієї національності) та Чернівецької (67,2 тис. або 26,0%). Ще 11% відсотків молдаван розселено в трьох областях – Миколаївській (13,2 тис. осіб), Кіровоградській (8,3 тис. осіб) та Донецькій (7,2 тис. осіб); в решті регіонів нараховувалося від 1,4 до 4,4 тис. осіб. Українські молдавани становили 0,5% від усього населення країни. Їх кількість у період між переписами 1989 і 2001 рр. скоротилася на одну п'яту.

Болгари налічували 204,6 тис. чол. або 0,4% всіх жителів країни. Більшість їх жила у західних районах Одеської області (150,6 тис. чол.) і надазовських землях Запорізької області (27,7 тис. чол.). Угорців проживало 156,6 тис. чол. або 0,3%. Більшість угорського населення зосереджувалось в південно-західній частині Закарпатської області, займаючи більшу частину Берегівського Мукачівського і частину Ужгородського районів (151,5 тис. чол.).

Восьму сходинку серед найбільш численних етносів, які мешкали в Україні займали румуни. Їх налічувалося 151,0 тис. осіб, або 0,3% населення країни. За період між останніми переписами населення й у відсотковому підсумку їх збільшилось на 12%. Розселені румуни переважно в Чернівецькій (114,6 тис. осіб) й Закарпатській (32,1 тис. осіб) областях. Проживають змішано з українцями в АР Крим, Донецькій, Одеській, Миколаївській, Херсонській областях й окремими селами переважно в Глибоцькому та Герцаєвському районах (Чернівецька область). Абсолютна більшість румунів (74%) проживала в сільській місцевості.

В 2001 р. в Україні проживало 44,1 тис. поляків. Переважна їх більшість була розселена в етнічно мішаних українсько-польських селах Житомирської (49 тис.), Хмельницької (23 тис.), Львівської (18,9 тис.) областей та містах держави (у Києві – 6,9 тис. чол.). Невеликі за кількістю (4-2 тис. осіб) групи поляків розселені в Донецькій, Тернопільській, Вінницькій, Чернівецькій, Дніпропетровській, Одеській, Київській областях та в АР Крим. Поляки становили 0,3% населення України. Польська етнічна група посідала дев'яте місце серед інших етнічних спільнот України. Впродовж між 1989 і 2001 рр. питома вага поляків в етнічному складі населення України зменшилась на 34%.

В Україні налічувалося 103,6 тис. євреїв. Мешкали вони переважно у містах (Київ – 18 тис. осіб, Дніпропетровської – 13,8 тис., Одеської – 13,4 тис., Харківської – 11,6 тис. чол. та Донецької – 8,8 тис. осіб). У порівнянні з Всесоюзним переписом населення 1989 р. чисельність єврейського населення в Україні внаслідок міграційних та етнічних процесів зменшилась у п'ятеро. Значна їх кількість виїхала на постійне місце проживання в Ізраїль, США, ФРГ та інші країни. Так, протягом між переписного періоду 91,2% євреїв, що мешкали у м. Чернівцях виїхало (або померло) в Ізраїль. За переписом населення 1900 р. на Північній Буковині, яка тоді входила до Австро-Угорської імперії, було 16% євреїв, а в самих Чернівцях – 32,5%, а зараз у Чернівецькій

області єврейське населення становить 0,2% від усього населення області. За період між останніми двома переписами населення значно зменшилась чисельність євреїв у Житомирській області (на 87,2%), Вінницькій – на 82,0%, Одеській області – на 81,6% та у м. Києві – на 82,1%. Євреї, втративши майже чотири п'ятих свого складу, перемістилися з третього місця за чисельністю серед етнічних груп України на десяте, а їх частка відносно всього населення України знизилася з 0,9 до 0,2%. Переважна більшість євреїв (83,0%) називали під час перепису рідною російську мову, 13,4% – українську і лише 3,1% ідиш.

В Україні проживало 91,5 тис. греків. Територіально більш компактно греки жили в надазовських районах Донецької обл. (77,5 тис. осіб або 84,7%) і в деяких містах півдня держави (Сімферополь, Одеса, Запоріжжя).

За Всеукраїнським переписом 2001 р. в Україні налічувалось 33,3 тис. німців. Це та частина німецьких громад, які з різних причин і мотивацій переїхали сюди з Сибіру, Казахстану і середньоазійських республік. Серед них незначна частина депортованих з України та членів їх родин, решта – біженці та етнічні німці з різних регіонів СНД, які виявили бажання переселитись в Україну. Близько 59% усіх українських німців проживали в шести регіонах країни: в міських поселеннях Донецької (4,6 тис. осіб), Дніпропетровської (3,8 тис.), Запорізькій (3,6 тис.), Одеської (2,9 тис.) областях і в АР Крим (2,5 тис.); меншою мірою – у Луганській, Миколаївській і Херсонській областях. 2,2 тис. німців мешкали у Закарпатській області, здебільшого, у сільській місцевості. Загалом 85% німців – міські жителі. Мову своєї національності визнали лише 12,2% німців, українську – 22,1%, російську – 64,7%.

В Україні проживало 5,9 тис. чехів. Компактно мешкали вони переважно в селах Житомирської (839 осіб) і Волинської (127 осіб) областей. Значно більша частина чехів проживала дисперсно у міських поселеннях Запорізької (802 особи), Одеської (503 особи), Вінницької (431 особа) областей в АР Крим (749 особи) та м. Києві (381 особа). Під час перепису 2001 р. 20,1% чехів у якості рідної мови вказали мову своєї нації, 42,3% – українську і 36,2% – російську мову.

Більшість караїмів проживало в АР Крим (671 чоловік) і на Івано-Франківщині (106 чоловік). Представники цієї народності жили у містах Одеської (65 чоловік), Дніпропетровської (64 чоловік), Запорізької областей (51 чоловік), а також у Севастополі (44 чоловіка), Києві (43 чоловіка), розпорошено в інших містах України (Донецьк, Миколаїв, Харків та ін.). Згідно перепису 2001 р. населення лише 6% караїмів розмовляли рідною мовою, 13,4% – українською, 1,9% – кримськотатарською. Більшість караїмів (77,8%) перейшли на російську мову.

Загальна чисельність циган в Україні за даними перепису 2001 р. становила 47,6 тис. чоловік. Розселені вони змішано з українцями переважно в західних (Закарпатська – 14,0 тис.) областях. 44,7% циган розмовляли мовою своєї національності, 21,1% – українською і 13,4% – російською мовою.

Цигани проживали компактно і дисперсно. Причому їх кількість, що проживала дисперсно була більшою і проблеми, які поставали перед ними, децю відрізнялися від проблем, що існували в компактних поселеннях.

Прожило 31,9 тис. гагаузів. Компактні гагаузькі поселення були переважно моноетнічні, а також етнічно змішані, розміщувалися на території Ізмаїльського, Кілійського й Болградського районів Одеської області. Дисперсно гагаузи проживали в Миколаївській, Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій Херсонській областях і в АР Крим.

Серед найбільш численних етносів, що мешкали в Україні впродовж 1990-х років, абсолютне збільшення кількості осіб було притаманне (окрім українців) кримським татарам, а також вірменам, грузинам та азербайджанцям. Так кількість азербайджанців в Україні зросла в 1,2 рази, грузинів – в 1,5 рази, вірменів – в 1,8 рази. Переважаючими регіонами проживання азербайджанців та вірмен була Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Луганська, Одеська, Запорізька області та АР Крим, в яких мешкало близько 70% населення кожного з цих етносів. Грузини, в основному, також зосереджувалися в цих регіонах (крім АР Крим). В інших областях популяція цих етносів була малочисельною. Окремим компонентом етнічної структури української держави були корінні народи, тобто такі автохтонні етнічні спільноти, які історично склалися і проживали на сучасній території України, становили етнічну меншість в складі її населення і не мали за її межами власної державності. У межах України, зокрема, в АР Крим, знаходилися основні регіони проживання корінних народів – кримських татар, караїмів, кримчаків.

До корінних народів відносимо, насамперед кримських татар. За даними Всеукраїнського перепису 2001 р. в Україні їх налічувалось 248,2 тис. чоловік. Чисельність кримських татар за між переписними періодом (1989–2001 рр.) зросла у 5,3 рази, а питома вага представників цієї національності серед населення країни зросла з 0,1 до 0,5%. Проживали вони переважно в АР Крим (243,4 тис. або 9,8%). В Україні проживало 1196 караїмів. Протягом 1989–2001 рр. їх чисельність зменшилось на 14,8% [2, с. 15 - 31].

Причини, що визначали рівень задоволення культурницьких потреб етносів України були саме різноманітними, водночас складними і полягали у відмінностях історичного шляху розвитку етносів, специфіки менталітету, різних рівнів урбанізованості тощо.

В Україні впродовж досліджуваного періоду, законодавство та нормативно-правова база, що регламентували розвиток культурного середовища етноменшин, напрацьовувалась послідовно. Воно мало специфіку, оскільки напрацьовані Акти, декларації, Закони, постанови, укази, рішення мали характер документів, які лише опосередковано регламентували культурницькі права етносів, діяльність національно-культурних товариств по їх відстоюванню, розбудови мережі етнічних закладів культури та долучення їх до державних установ тощо. Декларація про державний суверенітет України була першим документом на шляху державної незалежності України, у якому проголошувалася рівність перед законом усіх громадян незалежно від їхньої національної приналежності, мови, право вільного національно-культурного розвитку. Держава брала на себе зобов'язання піклуватися про задоволення національно-культурних потреб [3, с. 429]. Уперше в українському законодавчо-нормативному полі організації етноменшини як суб'єкти з'явилися в Декларації прав національностей України (листопад 1991 р.). В ній містилася гарантія української держави сприяння створенню культурних центрів національно-культурних товариств. Визначалися також їхні цілі та форми діяльності, зокрема розвиток етнічної культури. В основах законодавства України про культуру під назвою „Права національних меншин у сфері культури”, було передбачено, що громадяни будь-якого етнічного походження могли утворювати товариства, центри, навчальні заклади. 27 лютого 1991 року Президія Верховної Ради УРСР ухвалила Постанову „Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України” з приводу інформації Комісії Верховної Ради з питань культури та духовного відродження. У інформації, зокрема, наголошувалося, що практичне вирішення проблем, назрілих упродовж багатьох років у цій сфері,

потребує невідкладної координації дій і об'єднання зусиль усіх зацікавлених організацій, міністерств і відомств. Враховуючи політичну актуальність, культурне значення порушених проблем, Комісія рекомендувала: розглянути пропозиції щодо внесення до порядку денного сесії Верховної Ради питань про утворення найближчим часом у системі республіканського управління Державного комітету УРСР у справах національностей та про проект Закону Української РСР „Про національні меншини в Україні”; доручити раді Міністрів Української РСР розробити в першому півріччі 1991 року Державну програму сприяння розвитку культур національних меншин України і подати її на розгляд Верховної Ради УРСР, передбачити у відповідних законопроєктах звільнення від оподаткування діяльності національно-культурних товариств та встановлення пільг на оподаткування фінансово-господарської діяльності видавництва, культурологічних організацій, які працюють на відродження національних культур [4, с. 151]. Великим кроком у розвитку культури етноменшин стало прийняття Верховною Радою України Закону України „Про національні меншини в Україні” (червень 1992 р.). По-перше, у ньому було визначено форми участі етносів в ухваленні державних рішень. По-друге, національно-культурні товариства визначалися як суб'єкти здійснення права на національно-культурну автономію, а, отже, набували можливості долучення до державних навчальних закладів у реалізації права користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови [5, с. 618]. Конституція України (Основний Закон) закріпила найважливіші положення чинного законодавства. Згідно зі ст. 5 основного Закону носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні був народ. Разом з тим конкретизовано окремі його структурні компоненти: українська нація, національні меншини. Уперше на законодавчому рівні визначено як окрему етнічну категорію і суб'єкт права корінні народи (ст. 11).

Ці найголовніші державні акти практично закріпили концептуальні засади української етнонаціональної політики: врахування взаємозв'язку громадських і національних прав і свобод людини; забезпечення рівних конституційних прав і свобод усім громадянам незалежно від їхнього етнічного походження; гарантування повної та рівноправної участі громадян України, котрі належать до різних етноспільнот, у всіх сферах життя українського суспільства; права кожного громадянина вільно визначати свою національну приналежність.

Відразу після проголошення державного суверенітету в Україні крок за кроком починала вибудовуватись організаційна структура управління культурою в середовищі етноспільнот. З метою доручення усіх суб'єктів етнополітичного процесу до вироблення програмових засад розвитку культури етноменшин при Президентові України була створена Рада представників організацій національних меншин. На цей орган покладалося в числі інших завдань також і аналіз стану та тенденцій в середовищі етноменшин, вироблення пропозицій щодо етнокультурного їх розвитку тощо [6, с. 22].

У 2003 р. Президент України спільно з держкомнацміграції узагальнив досвід роботи Закарпатської обласної державної адміністрації щодо забезпечення прав і задоволення культурно-освітніх потреб етноменшин. З метою сприяння національно-культурному розвитку етнічних спільнот Президент України В.Ющенко підписав указ „Про проведення у 2008 році Року міжкультурного діалогу в Україні”. Для забезпечення ефективнішого правового регулювання державою етнонаціональних процесів Президент України В. Янукович ухвалив Указ „Про додаткові заходи з облаштування кримських татар, інших осіб, депортованих за національною ознакою, та їх нащадків, які повернулися чи повертаються на постійне місце проживання в Україну” (2010 р.). Відповідно до указів, доручень Президента України, Кабінет міністрів України розробляв комплекс заходів, які передбачали їх виконання. Протягом 1992 – 2007 рр. урядом України було ухвалено низку рішень, які опосередковано зачіпали і комплекс проблем культури. Зокрема це: Постанова „Про заходи, пов'язані з поверненням кримських татар до Кримської АРСР” (1992 р.), Програма „Відкритість, дієвість, результативність” (2003 р.), „Комплексні заходи з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин України до 2010 року” (2007 р.) тощо. Урядом України, крім координації діяльності міністерств і комітетів, які займалися культурницькими проблемами етносів, було створено низку спеціалізованих редакцій по випуску літератури мовами етнічних меншин.

З числа органів виконавчої влади, що безпосередньо опікувалися розвитком культурного простору етноменшин належала низка міністерств і державних комітетів. Ключова роль відводилась Державному комітету України у справах національностей та релігій. Протягом 1993 – 2006 рр. його функції та підпорядкування часто змінювалися, що привносило певну непослідовність та деструктив у його роботу. Водночас масштаби діяльності цього органу залишалися значними і досить продуктивними для розв'язання проблем культури етноспільнот. Комітет постійно відслідковував динаміку розвитку культурної мережі в місцях компактного проживання етноспільнот, налагоджував співпрацю з національно-культурними товариствами, координував діяльність установ, які відповідали за окремі сфери відродження, розподіляв кошти та ресурси, вносив пропозиції до вищестоящих органів влади, організовував проведення відповідних наукових досліджень.

Протягом 1992 – 2001 рр. Держкомітетом було підготовлено понад 70 проєктів нормативно-правових актів, у тому числі 35 постанов Кабінету Міністрів, 18 міждержавних договорів, 10 указів та розпоряджень Президента України. Із восьми підготовлених законопроєктів прийнято лише два. Значна частина їх мала декларативний характер і потребувала суттєвого доопрацювання [7, с. 34]. Державний комітет обласним державним адміністраціям дав доручення (2008 р.) вжити заходів для розробки й ухвалення регіональних програм із розвитку культур національних меншин в областях, в яких такі програми відсутні, з метою упорядкування роботи в цьому напрямку, підвищенню координуючої ролі місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав національних меншин.

Додатковими структурами в системі виконавчої влади, що були утворені з метою спостереження за виконаннями зобов'язань, взятих на себе сторонами деяких міжнародних договорів і угод, були міждержавні комісії. Вони діяли на підставі положень, затверджених постановами уряду: 11 червня 1994 р. – „Про українську частину Змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин” (створена ще 14 травня 1992 р.); 23 березня 1995 р. – „Про Українську частину Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури” (створена 29 грудня 1994 р.); 21 квітня 1998 р. – „Про Українську частину Змішаної міжурядової українсько-румунської комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин” (створена 16 лютого 1998 р.). Продовжувала діяти українсько-німецька урядова комісія, створена 28 лютого 1992 р. Головними завданнями цих комісій були: організація, розроблення та реалізація комплексу заходів щодо співробітництва України з іншими державами для забезпечення прав національних меншин; сприяння створенню необхідних соціально-економічних та інших умов для дотримання прав меншин; контроль за виконанням органами державної виконавчої влади правових актів. Комісії – постійно діючі органи,

підпорядковувалися та звітувалися перед Урядом. Вони підписували протоколи, в яких фіксувалися рекомендації для подальшої діяльності Уряду в цьому плані. Питання етнічних меншин було включено до компетенції Консультативного комітету Президентів України і Польщі. Поява подібного органу – безпрецедентне явище в історії двосторонніх відносин України зі світом.

Конструктивним чинником у вирішенні проблем етноменшин в Україні і відповідно, українців у тих чи тих країнах, а відтак і у правовому регулюванні питань, котрі виникали у процесі етнополітичного ренесансу, ставала змішана українсько-угорська комісія з питань забезпечення прав національних меншин (1992 р.), Міжурядова українсько-німецька комісія у справах депортованих німців, які повертаються в Україну (1993 р.), Двостороння українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури (1994 р.), українсько-литовська (1997 р.), українсько-румунська (1998 р.), підкомісія з гуманітарного розвитку міжурядової українсько-російської комісії.

Важлива роль в ієрархії національно-культурних товариств належала координуючим та представницьким органам. В Україні нагромаджений досвід їх діяльності, в тому числі і в галузі культури етноспільнот. Протягом 1990-х років відповідними етносами було утворено Меджліс (1991 р.), Єврейська рада (1992 р.), Фольксрат (1996 р.). Ці органи попри проблеми легалізації українським законодавством, сприяли формуванню нового типу етнічного самоврядування, в якому поєднувалися риси територіальної та національно-культурної автономії. Кількість національно-культурних організацій особливо швидко зростала на початку 1990-х років. Якщо восени 1990 р. в Україні нараховувалося 84 таких об'єднання, то наприкінці 1994 р. їх було вже 237. В 2003 р., за даними Державного комітету України у справах національностей та міграції, діяло вже понад 785 громадських організацій національних меншин, 32 з яких є загальнодержавними, решта – регіональними [8].

Становлення національно-культурних товариств відбувалось еволюційно. Період 1990 – 1993 рр. характеризувався слабкістю допомоги з боку місцевих органів влади. Створювалась незначна їх кількість. В Одеській області діяв лише один грецький національний клуб „Елада”, створений ще 5 вересня 1988р. за ініціативи А.Папуніди. Завдяки прогресивно налаштованій інтелігенції, яка виступала за відродження та розвиток культури, традицій, звичаїв і національної самосвідомості свого народу, було створено ще три обласних товариства: вірменської культури, болгарське дружество, Одеське ім. А.Міцкевича відділення Спільки поляків в Україні. У листопаді 1991 р. виникла Всеукраїнська Асоціація корейців України, статутним завданням якої було сприяння мирному об'єднанню півночі та півдня Корейського півострова, консолідації всієї нації, у тому числі корейців, котрі мешкають в Одеському регіоні. У 1992 р. завдяки плідній роботі робочих рад області з питань розвитку та збереження культурної спадщини національних меншин виникають грузинське національно-культурне товариство „Сакартвело” та обласне німецьке національно-культурне товариство „Відергебурт”. Наступний рік ознаменувався створенням найбільшої кількості національно-культурних товариств, серед яких: обласне осетинське земляцтво „Алан”, обласний азербайджанський культурний центр „Достлуг”, Асоціація болгарських національно-культурних товариств та організацій України, обласне дагестанське земляцтво „Дагестан”, Всеукраїнська національно-культурна молдавська Асоціація „Лучаферул”. В подальшому, щорічно, виникло ще вісім товариств: міське чеське товариство „Чеська бесіда”, міська організація „В'єтнамське земляцтво”, Асоціація Ромів м.Ізмаїл та Ізмаїльського району, обласна община греків „Відродження”, Товариство культури „В'єтнам”, обласне відділення товариства дружи „Україна – Південно-Африканська республіка”, регіональне єврейське просвітнє об'єднання, Асоціація „Україна – Ізраїль” [9].

З проголошенням незалежності України, було створено понад 400 етнічних товариств, які мали всеукраїнський, місцевий та міжнародний статус [10]. Основними видами цих організацій були товариства, спілки, громади. Їх органами були ради, загальні збори, правління. Статuti і програми товариств визначали їх культурні, просвітницькі, соціальні, економічні та інші. Важливою формою самоорганізації товариств та об'єднань етносів України було створення та діяльність на добровільних засадах асоціацій та федерацій національно-культурних і культурно-просвітницьких об'єднань. За сферами діяльності товариства та об'єднання виділялися за функціями: політичними, соціальними, культурними, мовними, інформаційними, науковими та інші. За способами діяльності розрізнялися: координаційні, охоронні, захисні, організаційні, забезпечення розвитку тощо. У 2000-і роки в Україні представники 38 етносів мали свої організації [11, с. 60]. На базі деяких організацій виникали асоціації, наприклад „Асоціація єврейських організацій і общин”, „Асоціація болгарських національно-культурних товариств та організацій”, „Асоціація національно-культурних товариств України тощо. Законодавча база діяльності організацій меншин визначалася Законом України „Про асоціації громадян” та Законом України „Про національні меншини в Україні”. Головним мотивом діяльності організацій етноменшин було забезпечення потреб етнокультурного розвитку меншин і толерантної взаємодії між усіма компонентами етнонаціональної структури українського суспільства, формування громадської думки щодо шляхів етнонаціонального розвитку України, пошуки можливостей впливу на прийняття рішень органами законодавчої і виконавчої влади. Основним джерелом фінансування об'єднань етносів були членські внески, спонсорська допомога, добровільні пожертви, кошти іноземних фондів. В 1990-і роки фінансування національно-культурних товариств здійснювалося в рамках програм розвитку культури. В 2000-і роки надходження розширювалися за рахунок видатків Державного і обласних бюджетів, спонсорських коштів тощо. В 2003 р. з Вінницького обласного та місцевих бюджетів на потреби національно-культурних товариств було виділено та використано 30 тис. грн. [12, с. 79].

Відповідно українсько – німецької угоди, укладеної в 1996 р. « Про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні» та роботи змішаної урядової українсько – німецької комісії для соціально – культурного облаштування депортованих німців Одещини було віділено 4,5 млн. грн. [13, с. 436-437].

В 2003 р. з 1067 національно-культурних товариств забезпеченими приміщеннями були лише 327 або третина [14, арк. 163]. Забезпеченість культурницьких прав і інтересів етноменшин значною мірою залежала від участі їх представників у роботі органів державної влади і управління різного рівня. В складі Верховної Ради України етноси мали своє представництво. Крім того, серед Комітетів парламенту постійно працював спеціалізований комітет, до компетенції якого входили проблеми етноменшин і міжнаціональних відносин.

ВИСНОВОК

Отже, законодавче регулювання культурницького простору етноменшин відбувалося на переломному етапі формування незалежної Української держави, її входження як партнера в сім'ю європейських народів, розбудови основ державності. В цілому була сформована дієва нормативно-правова база, яка визначала місце і

роль етноспільнот у суспільній організації, унормувала форми організації громадського співжиття етносів України. Протягом досліджуваних років в Україні зусиллями органів державної влади і управління була вироблена загальна стратегія розвитку культури етнотеншин. Національно-культурні товариства паралельно зі зміцненням власних внутрішніх організаційних структур, набували неочіненного досвіду вирішення низки культурницьких завдань: матеріально-технічних, методичних, кадрових тощо. В Україні практично всі етноси мали форми громадської самоорганізації. Водночас вони мали різний організаційний потенціал, а, отже, здатність продуктивно і послідовно задовольняти культурницькі потреби. Саме тому дані проблеми можуть стати основою для подальших наукових досліджень

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Євтух В.Б., Трошинський В.П., Аза Л.О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті [Текст] : навч. посіб. / В.Б. Євтух, В.П. Трошинський, Л.О. Аза. - К. : ВПЦ "Київ. ун-т", 2003. – С. 44.
2. Зінич В.Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні /В.Т. Зінич. – К., 2004. – С.15–31
3. Про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради Української РСР від 16 липня 1990 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1990. – №31. – С.429.
4. Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України. Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 22 лютого 1991 р. //Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №13. – С. 151.
5. Закон України „Про національні меншини в Україні” //Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. /упоряд.: І.О. Кресіно, В.Ф. Панібудьласка; за ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – С. 618
6. Питання Рад и представників громадських організацій національних меншин. Указ Президента України від 22 липня 2000 р. //Офіційний вісник України. – 2000. – №3. – С.22.
7. Куц Ю.О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект /Ю.О.Куц. – Х., 2002. – С.34.
8. Москаль Г. Міжетнічне – значить всеукраїнське /Г.Москаль //Голос України. – 2003. – 17 січня.
9. Христенко В.В. Національно-культурні товариства Одещини: етапи формування /В.В.Христенко //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції "Сучасна наука в мережі Інтернет". – //interonf.org.hristenko
10. Шульга М. Національні меншини України під захистом держави /М.Шульга //Україна. Європа. Світ. – 1995. – 26 квітня.
- 11.Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти/ Інститут етнічних, регіональних та діаспорних студій К.: Стилос, 2001, - С. 60
12. Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи/Д.В. Табачник, Г.Г. Москаль, В.М. Воронін та ін, - К.: Етнос, 2004,– С. 79
- 13.Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000) // Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л.: Видавничий центр Л.Н.У ім. Івана Франка, 2001, - С. 436 - 437
14. ЦДАВО. – Ф.5252. – Оп.5. – Спр.10. – Арк.163.

РЕЗЮМЕ

На основе представленной широкой палитры исторических фактов, аналитических, статичных материалов, научных аргументов, авторских выводов сделана попытка раскрыть особенности удовлетворения культурных потребностей этносов Украины. Использование новейшего методологического инструментария позволило выявить ряд аспектов связанных с местом культуры этноменьшинств в общей идеологии создания государства и общественно - политической трансформации независимого государства. Кроме того в статье указано на факторы которые влияли на развитие потенциала культуры этносообществ.

Ключевые слова: этнос, культура, государство, политика, образование наций, национально-культурные общества.

RESUME

On the basis of the presented wide palette historical facts, analytical, static materials, scientific arguments, conclusioning an attempt to expose the features of satisfaction of cultural necessities of ethnos of Ukraine is done. After ethnic composition Ukraine is the unique European state. The representatives of 132 ethnos live on her walks of life. Practically right after proclamation of independence, at once Ukraine began the decision of super important problem : ethnic culture revival(to the renaissance) of all ethnos, one of important factors of the world and consent, appropriate process of revival of the ethnic feelings, consciousness, realization of the originality and originality, stormy train to the revival and development of ethnic spiritual values : language, literature, culture, traditions, way of life, historical memory. The use of the newest methodological tool allowed to find out the row of aspects of the ethnic association related to the mestome of culture in general ideology of creation of the state and publicly - political transformation of the independent state. In addition in the article it is indicated on factors that influenced on development of potential of ethnic association.

Key words: ethnos, culture, state, politics, nation, cultural societies.

APRIL 2013 VOLUME 02 ISSUE 02

ISSN: 1987 - 6521

ISSN: 1987-6521; E-ISSN:2346-7541; DOI: 10.15357

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
AGRICULTURAL, HISTORICAL & NATURAL SCIENCES

Agriculture, Agronomy & Forestry Sciences
Historical Agricultural Sciences
Plant Breeding and Seed Production
Environmental Engineering Science
Earth Science & Organic Farming
Environmental Technology
Botany, Zoology & Biology
Physics

ISSN: 1987-6521; E-ISSN:2346-7541; DOI: 10.15357

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING SCIENCES

Economic and Management of Enterprises
Historical Sciences and Jurisprudence
Economic and Management of International Economy
Mathematical Methods, Models and Information Technologies in Economic
Accounting, Analysis and Auditing
Money, Entrepreneurial Credit
Demography, Labor Economics
Ecology and Ecological Sciences
Diagnosis, Epidemiology Sciences
History of Science and Technology
Management and Marketing
Social Sciences
Ecological Science
Technology

ISSN: 1987-6521; E-ISSN:2346-7541; DOI: 10.15357

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
MEDICINE, VETERINARY MEDICINE, PHARMACY AND BIOLOGY SCIENCES

Clinical Medicine
Pharmaceutical Medicine
Theoretical Medicine
Stomatology & Dentistry
Veterinary Medicine and Zoo
Drug Technology and Organization of Pharmacies, Hospitals
Pharmaceutical Chemistry and Pharmaceutical Standardization and Organization of Medicines
Production History of Pharmacy
Innovations in Medicine
Biological and Biotechnology
Radiology and Radiobiology
Biological Biology and Genetics
Botany and Virology, Microbiology and Hydrobiology
Physiology of Plants, Animals and Humans
Ecology, Immunology and Biotechnology
Virology and Immunology
History of Biology
Entomology

ISSN: 1987-6521; E-ISSN:2346-7541; DOI: 10.15357

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
TECHNICAL ENGINEERING AND RELATED SCIENCES

Electronics and Micro-Engineering
Telecommunications and Precision
Technology of Materials (Composites, Fine and Special) Industry
Applied Geobotany, Engineering Geology, Ergonomics and Safety of Life
Chemical Technology, Chemical Engineering
Mechanics and Mechanical Engineering
Informatics, Computing and Automation
Machinery in Agricultural Production
Mining and Energy Sciences
History of Science and Technics
Metallurgy and Smelting
Technology of Power Transmits
Project and Program Management
History of Science and Technics
Innovative Technologies
Repair and Reconstruction
Materials Science and Engineering
Engineering Physics
Mathematics & Applied Mathematics
History of Art

ISSN: 1987-6521; E-ISSN:2346-7541; DOI: 10.15357

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
REGIONAL DEVELOPMENT & INFRASTRUCTURE

History of Tourism
Theoretical and Methodological Foundations of Tourism and Recreation
Tourist Market, its Current State and Development Forecasts
Training and Methodological Support

ISSN: 1987-6521; E-ISSN:2346-7541; DOI: 10.15357

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

CONFERENCE NEWSLETTER

ISSN: 1987-6521; E-ISSN:2346-7541; DOI: 10.15357

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

